Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid 2026

Themarapport Economische dreigingen

Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid 2026

Themarapport Economische dreigingen

Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV)

Colofon

© RIVM 2026
Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV). (2026). Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid 2026, Themarapport Economische dreigingen.

Contact:
anv@rivm.nl

De Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid 2026, Themarapport Economische dreigingen is opgesteld door het Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV) in opdracht van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV).

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM)
Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuur-wetenschappelijk onderzoek (TNO)
Stichting Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen `Clingendael' (Clingendael)
SEO Economisch Onderzoek (SEO)
Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD)
Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD)

Inhoudsopgave

1 Inleiding — 5
1.1 Doel — 5
1.2 Relatie met Trendanalyse — 5
1.3 Leeswijzer — 6

2 Methodiek nationale veiligheid — 9
2.1 Nationale veiligheidsbelangen — 9
2.2 Scenario's — 12
2.2.1 Enkelvoudige scenario's — 12
2.2.2 Combinatiescenario's — 13
2.3 Resultaten en beschouwing — 15
2.4 Geografische reikwijdte — 15

3 Economische dreigingen — 17
3.1 Inleiding — 18
3.2 Dreigingscategorie Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland — 19
3.2.1 Bouwstenen — 19
3.2.2 Het scenario 'Cashcrash' — 20
3.2.3 Beschouwing Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland — 25
3.3 Dreigingscategorie Handelskrimp of verstoring van de internationale handel — 29
3.3.1 Bouwstenen — 29
3.3.2 Het scenario 'Handelsoorlog in remise' – op aanvraag — 30
3.3.3 Beschouwing Handelskrimp of verstoring van de internationale handel — 32
3.4 Dreigingscategorie Buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven — 39
3.4.1 Bouwstenen — 39
3.4.2 Beschouwing Buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven — 41
3.5 Dreigingscategorie Strategische afhankelijkheden — 45
3.5.1 Bouwstenen — 45
3.5.2 Het scenario 'Tekorten kritieke grondstoffen' – op aanvraag — 46
3.5.3 Beschouwing Strategische afhankelijkheden — 49
3.6 Dreigingscategorie Destabilisatie van het financieel systeem — 55
3.6.1 Bouwstenen — 55
3.6.2 Het scenario 'Dollar in duikvlucht' – op aanvraag — 56
3.6.3 Het scenario 'Groeistop na beurskrach' — 57
3.6.4 Beschouwing Destabilisatie van het financieel bestel — 62
3.7 Slotbeschouwing thema Economische dreigingen — 69
3.7.1 De impact en waarschijnlijkheid van economische dreigingen — 70
3.7.2 Impact ontwikkelingen — 71
3.7.3 Kwetsbaarheden — 76

4 Literatuur — 79

Bijlage 1 Samenstelling Analistennetwerk Nationale Veiligheid — 97

1 Inleiding

De Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid 2026 brengt verschillende typen dreigingen die de nationale veiligheid kunnen raken in kaart. De risicoanalyse dient daarmee als onderbouwing voor het actualiseren van de Veiligheidsstrategie voor het Koninkrijk der Nederlanden. Deze risicoanalyse is opgesteld door het Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV) op verzoek van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV).

1.1 Doel

In 2023 is de Veiligheidsstrategie voor het Koninkrijk der Nederlanden opgesteld (hierna: 'de Veiligheidsstrategie'; Rijksoverheid, 2023). De Veiligheidsstrategie is mede gebaseerd op het dreigingsbeeld zoals geschetst in de Rijksbrede Risicoanalyse (hierna: 'RbRa') 2022 (ANV, 2022) en vertaalt deze naar strategische thema's, doelstellingen en actielijnen. Voorliggende Rijksbrede Risicoanalyse 2026 vormt inhoudelijke input voor de aankomende actualisatie van de Veiligheidsstrategie. Het doel van de RbRa daarbij is het in kaart brengen van verschillende typen dreigingen die de nationale veiligheid kunnen raken. Hiertoe worden mogelijke dreigingen geïdentificeerd en wordt een inschatting gemaakt van waarschijnlijkheid en mogelijke impact (gezamenlijk het risico). Ook worden onderliggende kwetsbaarheden beschouwd. De inschatting van het risico vindt plaats aan de hand van door het ANV opgestelde fictieve, plausibele scenario's. De dreigingen in kwestie zijn verdeeld over acht dreigingsthema's, elk onderverdeeld in meerdere dreigingscategorieën met daarin een aantal enkelvoudige scenario's. Daarnaast zijn vier combinatiescenario's opgesteld waarin meerdere centrale kerngebeurtenissen uit verschillende dreigingsthema's zijn samengevoegd.

Omdat de nationale veiligheid door veel verschillende soorten dreigingen kan worden aangetast, is een *all hazard*-aanpak gebruikt. Zowel moedwillige (*security*) als niet-moedwillige (*safety*) en zowel interne als externe dreigingen worden beschouwd.

1.2 Relatie met Trendanalyse

De Rijksbrede Risicoanalyse 2026 bouwt voort op de bevindingen uit de in 2024 door het ANV opgestelde Trendanalyse Nationale Veiligheid (ANV, 2024). In de Trendanalyse zijn ontwikkelingen gesignaleerd en geduid die invloed hebben op de dreigingen voor de nationale veiligheid. Deze kunnen worden samengevat in vier hoofdboodschappen:

1. De directe en indirecte gevolgen van klimaatverandering worden steeds merkbaarder;
2. Technologische ontwikkelingen zullen in grote mate de toekomstige veiligheidsomgeving gaan beïnvloeden;
3. Het geopolitieke conflict- en escalatiepotentieel neemt substantieel toe;
4. Structurele economische uitdagingen worden urgenter.

Deze hoofdboodschappen en veel van de andere ontwikkelingen uit de Trendanalyse zijn nog steeds actueel. De Trendanalyse vormt daarmee het startpunt voor deze RbRa. Dit is ook de reden dat er binnen deze risicoanalyse geen uitgebreide uiteenzetting van trends en ontwikkelingen wordt gegeven.

1.3 Leeswijzer

De Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid 2026 bestaat uit een hoofdrapport en de volgende twaalf themarapporten:

- Themarapport combinatiescenario Water, een zegen of een vloek?;
- Themarapport combinatiescenario De duistere kanten van Big Tech;
- Themarapport combinatiescenario Oorlog in Europa;
- Themarapport combinatiescenario Sanctiepolitiek tegen geïsoleerd Nederland;
- Themarapport Klimaat- en natuurrampen;
- Themarapport Infectieziekten;
- Themarapport Zware ongevallen;
- Themarapport Polarisatie, extremisme en terrorisme;
- Themarapport Ongewenste inmenging en beïnvloeding democratische rechtsstaat;
- Themarapport Internationale en militaire dreigingen;
- Themarapport Economische dreigingen;
- Themarapport Cyberdreigingen.

Anders dan in voorgaande risicoanalyses is het thema *Bedreiging vitale infrastructuur* niet meer als apart thema opgenomen. Hiervoor is gekozen omdat de andere thema's oorzaken van dreigingen zijn, terwijl dreigingen voor de vitale infrastructuur eerder een gevolg zijn. De gevolgen van dreigingen voor de vitale processen van de Nederlandse maatschappij — zoals drinkwatervoorziening, olievoorziening en scheepvaartafwikkeling[1] — worden nu explicieter weergegeven in de scenario's.

De themarapporten dienen als basis voor het hoofdrapport van de RbRa. Daarin worden de dreigingen gezamenlijk beschouwd. Het hoofdrapport geeft daarmee de belangrijkste uitkomsten en conclusies van de Rijksbrede Risicoanalyse 2026 voor de nationale veiligheid.

In dit themarapport zijn de verschillende enkelvoudige scenario's over het thema Economische dreigingen weergegeven. Het themarapport bestaat uit twee onderdelen. In het eerste onderdeel wordt een algemene beschrijving gegeven van de gehanteerde methodiek. Hierin wordt ingegaan op hoe de beoordeling van de impact van de dreigingen aan de hand van de zes nationale veiligheidsbelangen en voor de enkelvoudige scenario's ook de waarschijnlijkheid is uitgevoerd. In het tweede onderdeel wordt ingegaan op de uitgewerkte scenario's. Allereerst volgt een algemene introductie op het thema en de dreigingscategorieën die onder het thema vallen. Vervolgens worden de verschillende dreigingscategorieën inhoudelijk besproken. Per dreigingscategorie worden relevante factoren besproken; de bouwstenen

[1] Zie voor een actueel en compleet overzicht: NCTV (2025). Overzicht vitale processen.

op basis waarvan een scenario opgebouwd kan worden. Daarna volgen de verhaallijnen van de fictieve scenario's die zijn beoordeeld op impact en waarschijnlijkheid en een beschouwing per dreigingscategorie. Elk thema wordt afgesloten met een slotbeschouwing waarin een reflectie wordt gegeven op de implicaties van het thema als geheel voor de nationale veiligheid (zoals ook opgenomen in het Hoofdrapport). Ook wordt hier het risicodiagram voor het thema weergegeven.

2 Methodiek nationale veiligheid

Dit onderdeel bevat een algemene beschrijving van de methodiek die is gehanteerd bij de beoordeling van de impact en de waarschijnlijkheid van de dreigingen aan de hand van de zes nationale veiligheidsbelangen.

In de risicoanalyse zijn twee soorten scenario's opgenomen: enkelvoudige scenario’s en combinatiescenario’s. Een enkelvoudig scenario kijkt naar een op zichzelf staande gebeurtenis, zoals een overstroming, terroristische aanslag of handelsoorlog. De enkelvoudige scenario's zijn analyses van dreigingen die een plek hebben in een van de dreigingsthema's. Combinatiescenario’s omvatten meerdere centrale kerngebeurtenissen die samenkomen (multi-dreiging). Dit zijn gebeurtenissen die als zelfstandige gebeurtenis passen binnen een dreigingscategorie en binnen het combinatiescenario gezamenlijk worden beschouwd. Denk bijvoorbeeld aan een overstroming in combinatie met zowel uitval van vitale processen als maatschappelijke polarisatie. Het idee is dat in de praktijk verschillende dreigingen gelijktijdig kunnen plaatsvinden, elkaar snel kunnen opvolgen of op elkaar kunnen inwerken.

Voor elk van de scenario’s zijn door het ANV in samenspraak met de werkgroep methodiek de mogelijke gevolgen (impact) voor de nationale veiligheid in kaart gebracht. Dit is gedaan aan de hand van de door het ANV opgestelde methodiek. Voor de enkelvoudige scenario's geldt dat naast de impact ook de waarschijnlijkheid van optreden volgens de methodiek is ingeschat.

2.1 Nationale veiligheidsbelangen

Binnen de methodiek wordt gekeken of en in welke mate een scenario de zes nationale veiligheidsbelangen raakt. De nationale veiligheid is in het geding als één of meer van de zes nationale veiligheidsbelangen zodanig wordt bedreigd dat er sprake is van (potentiële) maatschappelijke ontwrichting (ANV, 2026). De zes belangen zijn elk opgesplitst in meerdere meetbare impactcriteria die helpen bij het in kaart brengen van een mogelijke aantasting. Onderstaande tabel geeft een overzicht van alle belangen en criteria. Een uitgebreide uitleg voor elk van deze onderdelen bevindt zich in de door het ANV opgestelde Leidraad Risicobeoordeling (ANV, 2026).

Tabel 1 Veiligheidsbelangen en impactcriteria behorende tot de methodiek nationale veiligheid

Veiligheidsbelang	*Impactcriteria*
1. Territoriale veiligheid	1.1 Aantasting van de integriteit van het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden
	1.2 Aantasting van de integriteit van de internationale positie van het Koninkrijk der Nederlanden
	1.3 Aantasting van de integriteit van informatie en digitale ruimte

Veiligheidsbelang	*Impactcriteria*
	1.4 Aantasting van de integriteit van het grondgebied van EU en NAVO lidstaten inclusief het Koninkrijk der Nederlanden
2. Fysieke veiligheid	2.1 Doden
	2.2 Ernstig gewonden en chronisch zieken
	2.3 Gebrek aan primaire levensbehoeften
3. Economische veiligheid	3.1 Kosten
	3.2 Aantasting van de vitaliteit van de economie van het Koninkrijk der Nederlanden
4. Ecologische veiligheid	4.1 Langdurige aantasting van natuur- en landschappelijke gebieden die als beschermwaardig zijn aangewezen
	4.2 Langdurige aantasting van het milieu en de natuur in algemene zin
5. Sociale en politieke stabiliteit	5.1 Verstoring van het dagelijkse leven
	5.2 Aantasting van de democratische rechtsstaat
	5.3 Sociaal-maatschappelijke impact
6. Internationale rechtsorde en stabiliteit	6.1 Aantasting van de normen van staatssoevereiniteit, vreedzame co-existentie en vreedzame geschillenbeslechting
	6.2 Aantasting van de werking, legitimiteit dan wel naleving van de internationale verdragen en normen inzake de rechten van de mens
	6.3 Aantasting van de effectiviteit, legitimiteit van multilaterale instituties en internationale regimes
	6.4. Instabiliteit van staten grenzend aan het Koninkrijk der Nederlanden en in de directe omgeving van de Europese Unie

Voor het geven van een oordeel over de precieze omvang van de gevolgen van een scenario, wordt aan elk van de criteria een impactscore toegekend, namelijk: niet van toepassing (0), beperkt (A), aanzienlijk (B), ernstig (C), zeer ernstig (D) of catastrofaal (E). Er is sprake van maatschappelijke ontwrichting als één of meer van de belangen ernstig (klasse C) of hoger wordt aangetast. De classificering is gebaseerd op een logaritmische schaal. Voor criterium 2.1 (aantal doden) betekent dit bijvoorbeeld dat een beperkte score staat voor 0-10 doden, een aanzienlijke score voor 10-100 doden, et cetera. Eenzelfde redenatie wordt gehanteerd voor criterium 3.1 (kosten).

Tabel 2 Voorbeeld van verschillende klassen van gevolg binnen de methodiek nationale veiligheid

Klasse van gevolgen	*Voorbeeld criterium: Aantal doden (2.1)*	*Voorbeeld criterium: Kosten (3.1)*
A. Beperkt	Minder dan 10	<100 miljoen euro
B. Aanzienlijk	10 tot 100	<1 miljard euro
C. Ernstig	100 tot 1000	<10 miljard euro
D. Zeer ernstig	1000 tot 10.000	<100 miljard euro
E. Catastrofaal	Meer dan 10.000	>100 miljard euro

In tegenstelling tot de bovenstaande criteria 2.1 en 3.1, zijn sommige criteria niet uit te drukken in een absoluut aantal. Een voorbeeld hiervan

is criterium 5.2, aantasting van de democratische rechtsstaat. Hiervoor wordt de score bepaald door de mate waarin de verschillende onderdelen van de democratische rechtsstaat worden aangetast. Deze onderdelen zijn:

- Het functioneren van de politieke vertegenwoordiging;
- Het functioneren van het openbaar bestuur en daaraan verbonden ambtenaren;
- Het functioneren van het openbare orde en veiligheidssysteem;
- Het functioneren van een onafhankelijke rechtspraak;
- Functioneren van onafhankelijke media en wetenschap;
- Vrijheden en rechten zoals vastgelegd in grondwet en wetgeving (vrijheid van godsdienst, meningsuiting, vereniging, kiesrecht, etc.).

Naarmate de aantasting groter is en voor meerdere onderdelen van toepassing blijkt neemt de score toe.

Voor elk van de in de risicoanalyse beoordeelde scenario's is aan de hand van een scorekaart per criterium weergegeven wat de verwachte impact is. De totale impact van een scenario is vervolgens berekend op basis van de impact op de zes veiligheidsbelangen. Voor een gedetailleerde toelichting hierop wordt verwezen naar de leidraad risicobeoordeling (ANV, 2026).

Binnen de methodiek wordt bij de enkelvoudige scenario's niet alleen gekeken naar de impact van gebeurtenissen, maar ook naar de waarschijnlijkheid van voorkomen. Voor het bepalen van deze waarschijnlijkheid wordt gekeken naar de kans van voorkomen binnen de komende vijf jaar. Deze kans wordt afhankelijk van het type gebeurtenis kwalitatief of kwantitatief weergegeven op een vijfpuntschaal van zeer onwaarschijnlijk (klasse A) tot zeer waarschijnlijk (klasse E). Voor het bepalen van de waarschijnlijkheid wordt er een onderscheid gemaakt tussen moedwillige en niet-moedwillige dreigingen (zie onderstaande tabel).

Tabel 3 Klassen van waarschijnlijkheid binnen de methodiek nationale veiligheid

Klasse van waarschijnlijkheid	*Kwantitatieve inschatting niet-moedwillige dreiging in % per 5 jaar*	*Kwalitatieve omschrijving moedwillige dreiging*
A. Zeer onwaarschijnlijk	<0,05	Geen concrete aanwijzingen en het scenario wordt niet voorstelbaar geacht
B. Onwaarschijnlijk	0,05 - 0,5	Geen concrete aanwijzingen, maar het scenario wordt enigszins voorstelbaar geacht
C. Enigszins waarschijnlijk	0,5 - 5	Geen concrete aanwijzingen, maar het scenario is voorstelbaar
D. Waarschijnlijk	5 - 50	Het scenario wordt zeer voorstelbaar geacht; er zijn enige aanwijzingen dat het scenario zich daadwerkelijk zal voordoen

Klasse van waarschijnlijkheid	*Kwantitatieve inschatting niet-moedwillige dreiging in % per 5 jaar*	*Kwalitatieve omschrijving moedwillige dreiging*
E. Zeer waarschijnlijk	50 - 100	Concrete aanwijzingen dat het scenario geëffectueerd zou kunnen worden

Ook de ingeschatte waarschijnlijkheid wordt voor elk van de enkelvoudige scenario's weergegeven in de eerdergenoemde scorekaart.

2.2 Scenario's

De methodiek voor het tot stand komen van de enkelvoudige scenario's en van de combinatiescenario's wordt hieronder nader toegelicht.

2.2.1 Enkelvoudige scenario's

Binnen de RbRa zijn de geanalyseerde dreigingen onderverdeeld in dreigingsthema's, zoals *Klimaat- en natuurrampen*, *Cyberdreigingen*, *Zware ongevallen* en *Internationale en militaire dreigingen*. Elk dreigingsthema is uitgewerkt in dreigingscategorieën. Enkelvoudige scenario's worden gebruikt om de dreiging behorende tot een bepaalde dreigingscategorie te illustreren en de impact en waarschijnlijkheid te helpen beoordelen. Zo illustreren de scenario's hoe de dreiging zich mogelijk kan manifesteren.

Ten behoeve van het identificeren en uitwerken van de scenario's is gebruik gemaakt van 'bouwstenen'. Bouwstenen typeren de relevante factoren voor een dreigingscategorie. In onderstaande tabel zijn de bouwstenen voor de dreigingscategorie *Extreem weer* (onderdeel van *Klimaat- en natuurrampen*) als voorbeeld weergegeven. Door factoren te combineren kunnen meerdere situaties ofwel scenario's worden gecreëerd. Uiteraard zullen verschillende combinaties leiden tot verschillende scenario's met wisselende uitkomsten. In onderstaande tabel zijn de gecombineerde bouwstenen voor het scenario 'Hitte en droogte' dikgedrukt weergegeven. De bouwstenen helpen om in één oogopslag duidelijk te maken wat wel en wat niet is meegenomen in het scenario en dienen als referentiekader voor de uiteindelijke verhaallijn.

Tabel 4 Voorbeeld bouwstenen Extreem weer met dikgedrukt de gecombineerde bouwstenen voor het scenario 'Hitte en droogte'[2]

Weertype	**Duur (tijd)**	**Intensiteit**	**Omvang getroffen gebied**	**Bereikbaarheid gebied na incident**	**Uitval voorzieningen[3]**
Sneeuw	<1 dag	Licht	<50 km^2	Goed bereikbaar	Openbaar vervoer
Hagel	1 tot 3 dagen	Matig	50-100 km^2	Slecht bereikbaar	**Water**
IJzel	3 tot 7 dagen	**Zwaar**	100-1000 km^2	Zeer slecht bereikbaar	**Stroom**

[2] Vanuit de verschillende mogelijkheden uit de kolommen zijn verschillende scenario's denkbaar. De mogelijkheden uit een rij horen niet noodzakelijkerwijs bij elkaar.
[3] Deze lijst is niet uitputtend; zie voor een actueel en compleet overzicht NCTV (2025). Overzicht vitale processen.

Weertype	Duur (tijd)	Intensiteit	Omvang getroffen gebied	Bereikbaarheid gebied na incident	Uitval voorzieningen[3]
Storm	1 week tot 1 maand	Extreem zwaar	1.000-10.000 km^2		**Voedsel**
Regenval	**>3 maanden**		**>10.000 km^2**		Hulpdiensten
Mist					Communicatie voorzieningen
Droogte					
Hitte					

Op basis van de selectie van de bouwstenen wordt een scenario uitgewerkt in de vorm van een verhaallijn (narratief). Dit gebeurt in samenspraak met deskundigen behorende tot organisaties verbonden aan het ANV.

De in deze risicoanalyse opgenomen scenario’s betreffen fictieve, plausibele scenario's van hoe een dreiging zich de komende jaren kan manifesteren. Ze zijn nadrukkelijk niet uitputtend, maar zijn bedoeld als duidelijke illustraties van een dreigingscategorie.

2.2.2 Combinatiescenario's

Het achterliggend idee van de combinatiescenario’s is om uit te lichten hoe verschillende typen dreigingen elkaar kunnen beïnvloeden. Het doel is om inzicht te krijgen in kwetsbaarheden en andere risicofactoren, die onderbelicht zouden blijven als wordt gewerkt met alleen enkelvoudige scenario’s. Daarom bevat elk combinatiescenario meerdere centrale kerngebeurtenissen. Er zijn namelijk omstandigheden denkbaar waarbij verschillende van deze gebeurtenissen (nagenoeg) gelijktijdig plaatsvinden of elkaar versterken en gezamenlijk tot een grotere impact op de nationale veiligheid leiden. Waar een enkelvoudig scenario als focus de uitwerking van één dreiging heeft, gaat het bij een combinatiescenario om het samenkomen van meerdere dreigingen (multi-dreiging). Omdat in de RbRa 2026 voor het eerst gewerkt wordt met combinatiescenario's, zijn de gehanteerde uitgangspunten, selectiecriteria, wijze van beoordeling en mogelijke beperkingen van dit type scenario hieronder opgenomen.

2.2.2.1 Uitgangspunten

Er zijn een aantal uitgangspunten waar de in de RbRa opgenomen combinatiescenario’s als set aan voldoen. Een aantal hiervan zijn meer gericht op de analytische functie van de combinatiescenario’s en een aantal meer op de inhoudelijke balans van het set als geheel. Deze uitgangspunten zijn als volgt:

- Combinatiescenario’s identificeren aanvullende, nieuwe of onderbelichte risico’s voor de nationale veiligheid die kunnen voortkomen uit het gelijktijdig plaatsvinden of uit elkaar voortkomen (cascade) van verschillende dreigingen;
- Er is aandacht voor verschillende grondoorzaken van combinaties van dreigingen: dreigingen die uit elkaar voortkomen, dreigingen met een gedeelde oorzaak en dreigingen die (toevallig) gelijktijdig plaatsvinden;
- De set aan scenario’s biedt een plek aan (uitingen van) elk van de vier transities voor de nationale veiligheid die zijn geïdentificeerd in de Trendanalyse 2024 (ANV, 2024);

- Er is voldoende aandacht voor de onderlinge interactie tussen moedwillige en niet-moedwillige dreigingen. Bijvoorbeeld door te laten zien hoe deze elkaars gevolgen versterken of hoe ze in sommige gevallen een beroep doen op dezelfde capaciteiten.

2.2.2.2 Selectiecriteria

In lijn met bovenstaande uitgangspunten zijn meerdere selectiecriteria geformuleerd, waarmee vervolgens de combinatiescenario's zijn opgesteld:

- Elk combinatiescenario moet drie kerngebeurtenissen bevatten. Er zijn omstandigheden denkbaar waarbij verschillende van deze gebeurtenissen (nagenoeg) gelijktijdig plaatsvinden of elkaar versterken en gezamenlijk tot een grotere impact op nationale veiligheid leiden;
- Voor deze kerngebeurtenissen geldt dat er binnen de set van combinatiescenario's een goede afspiegeling moet zijn van de verschillende dreigingsthema's uit de RbRa. Oftewel, de opgenomen kerngebeurtenissen moeten divers van aard zijn;
- Voor de kerngebeurtenissen zelf moet een diverse set aan achterliggende factoren, ontwikkelingen en actoren worden gekozen. Zo moet bijvoorbeeld worden voorkomen dat telkens dezelfde actor centraal staat;
- Bij tenminste één van de combinatiescenario's is er in één van de kerngebeurtenissen een verbinding met het Caribisch deel van het Koninkrijk. Voor de andere combinatiescenario's geldt dat er bijvoorbeeld in de 'wat als' of beschouwing aandacht moet zijn voor het Caribisch deel van het Koninkrijk;
- De gevolgen van elk combinatiescenario moeten structureel zijn. Dat wil zeggen dat de gevolgen niet gemakkelijk terug kunnen worden gedraaid. Er is blijvend iets veranderd in bijvoorbeeld de maatschappij, de internationale gemeenschap of de leefomgeving. Dit betekent dat combinatiescenario's ingrijpende kerngebeurtenissen omvatten met relatief grote gevolgen voor de nationale veiligheid;
- Het scenario moet als geheel een *plausibele worst case*-variant zijn. Dit wil zeggen dat de kerngebeurtenissen uit het scenario redelijkerwijs zouden kunnen plaatsvinden, ook al is de impact hoog. Het scenario is dus geen '*wild card*' of doorkijk naar een bijzonder extreme situatie;
- Het scenario moet binnen nu en vijf jaar merkbare gevolgen hebben óf het scenario vereist binnen nu en vijf jaar actie om de weerbaarheid te verhogen ter voorbereiding op dreigingen.

Bovenstaande uitgangspunten en selectiecriteria vormen het kader van de selectie van de combinatiescenario's. De verhaallijnen van de combinatiescenario's die op basis hiervan zijn uitgewerkt, bevatten vervolgens een mogelijke uitwerking van de combinatie van de geselecteerde dreigingen. Er zijn echter meerdere alternatieve uitwerkingen mogelijk. Daarom zijn er bij elk combinatiescenario in de vorm van een 'Wat als?' enkele alternatieve uitwerkingen weergegeven. Verder vormen de combinatiescenario's in de RbRa een eerste vertrekpunt en kunnen na de RbRa andere combinatiescenario's worden uitgewerkt.

De selectie van (het aantal) combinatiescenario’s is gebaseerd op de belangrijkste trends uit de Trendanalyse 2024, waarbij in de uitwerking ook wordt voldaan aan de bovengenoemde uitgangspunten en criteria.

2.2.2.3 Beoordeling

De combinatiescenario’s worden — anders dan de enkelvoudige varianten — alleen beoordeeld op gevolgen en niet op waarschijnlijkheid. De combinatiescenario’s worden geschreven vanuit de gedachte dat deze plausibel *worst case* moeten zijn. De kerngebeurtenissen uit het scenario kunnen dus redelijkerwijs plaatsvinden ook al is de impact hoog. Ze zijn daarmee ook (in combinatie) een relevant onderwerp voor de nationale veiligheid. Wat betreft de beoordeling, ligt de nadruk op het uiteenzetten van logische, impactvolle verbanden tussen de verschillende kerngebeurtenissen en niet op het beoordelen van de waarschijnlijkheid hiervan.

Voor de beoordeling van de gevolgen wordt net als bij de enkelvoudige scenario’s gebruik gemaakt van de veiligheidsbelangen en impactcriteria uit de Leidraad Risicobeoordeling. Het combinatiescenario wordt hierbij in zijn geheel beoordeeld. Er is dus uiteindelijk voor elk impactcriterium één impactscore voor alle gebeurtenissen uit het scenario samen.

2.3 Resultaten en beschouwing

Om de resultaten van de losse scenariobeoordelingen nader te duiden, wordt per dreigingsthema en per combinatiescenario een beschouwing opgesteld. Om te helpen bij de uiteindelijke vergelijking van alle enkelvoudige scenario’s, bevat de slotbeschouwing van elk dreigingsthema een risicodiagram met een overzicht van de scenario’s geplot langs de assen waarschijnlijkheid en impact.

In de beschouwing van de combinatiescenario’s wordt, naast de impact op de nationale veiligheidsbelangen, ingegaan op onderliggende ontwikkelingen. Verder wordt gekeken naar welke kwetsbaarheden naar voren komen. Hierbij gaat het om aspecten als afhankelijkheden en beperkingen in capaciteit. Aanvullend kan worden ingegaan op de *‘wat als’* varianten die bij de combinatiescenario’s zijn benoemd. Deze beschouwing is niet strak gekaderd, maar geeft de onderzoekers juist de ruimte om een stap terug te doen en te reflecteren op het scenario.

De resultaten van de beschouwingen van de combinatiescenario's en de dreigingsthema's vormen vervolgens input voor de hoofdbeschouwing van in het hoofdrapport van de RbRa 2026. Deze hoofdbeschouwing bestaan uit de belangrijkste dreigingen, kwetsbaarheden (in de zin van afhankelijkheden en capaciteiten) en handelingsperspectief (opties om de weerbaarheid te vergroten). Daarbij ligt de nadruk op de dreigingen en kwetsbaarheden, de handelingsperspectieven zijn niet volledig geanalyseerd.

2.4 Geografische reikwijdte

Geografisch is de reikwijdte van de Rijksbrede Risicoanalyse het gehele Koninkrijk der Nederlanden. Dit betekent dat risico’s en dreigingen inzichtelijk worden gemaakt voor zowel Europees Nederland als het Caribisch deel van het Koninkrijk. Daarbij is het van belang om te

benadrukken dat uitsluitend scenario's geselecteerd en uitgewerkt worden die invloed hebben op de nationale veiligheid van het Koninkrijk in zijn geheel. Scenario's met uitsluitend lokale of regionale gevolgen — door bijvoorbeeld (lokale) manifestaties van zware ongevallen, verstoring van vitale infrastructuur en infectieziekten — vallen buiten de scope van de RbRa. Deze zijn veelal reeds opgenomen in regionale risicoprofielen, zoals de risicoprofielen van Curaçao (IFV, 2017) en van de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid (Veiligheidsregio ZHZ, 2024). De scenario's die betrekking hebben op het Caribisch deel van het Koninkrijk zullen daardoor met name gaan over natuurrampen en internationale en territoriale dreigingen. Bij het beoordelen van de scenario's betreffende het Caribisch deel van het Koninkrijk wordt dezelfde methodiek gehanteerd als voor het beoordelen van de scenario's voor Europees Nederland.

Bij het lezen van de RbRa is het van belang om bewust te zijn van het feit dat de eilanden in het Caribisch deel van het Koninkrijk relatief kwetsbaar zijn voor een breed scala aan dreigingen. Dit heeft te maken met hun kleine omvang, laag niveau aan redundantie op het gebied van (vitale) infrastructuur en afhankelijkheden. Er is bijvoorbeeld vaak slechts één aanbieder per vitale sector, bijvoorbeeld één ziekenhuis en één bedrijf dat elektriciteit opwekt. Uitval van een dergelijke aanbieder heeft daardoor grote gevolgen.

3 Economische dreigingen

3.1 Inleiding

Het dreigingsthema *Economisch dreigingen* gaat in op incidenten of crises binnen het financieel-economisch systeem die zwaar genoeg zijn om de nationale veiligheid te raken. Hierbij gaat het om gebeurtenissen die buiten het normale patroon van fluctuaties in de economie vallen.

De scenario's binnen dit dreigingsthema vinden hun oorsprong in het financieel-economisch bestel. In de analyse wordt voor deze scenario's vastgesteld welke uitwerking ze hebben op de Nederlandse economie, maar ook hoe zij andere veiligheidsbelangen (kunnen) raken. Het gaat daarmee dus niet alleen om de gevolgen binnen het financieel-economisch bestel, maar juist ook om de bredere impact op de maatschappij en de nationale veiligheid in het algemeen.

Voor de uitwerking van de scenario's op het economische veiligheidsbelang is van belang in welke (macro-)economische context een schok zich voordoet. De afgelopen jaren groeit de Nederlandse economie gematigd en nemen de reële inkomens toe (CPB, 2026; CBS, 2026, n.d.-a). Nederland kende binnen de EU een relatief sterke bbp-groei na de coronapandemie, maar die voorsprong is sinds de energieschok enigszins afgezwakt. Ook de overheidsfinanciën staan er goed voor met een historisch lage schuldquote van ruim 40 procent van het bbp, al loopt deze naar verwachting op door aanhoudende tekorten. De werkloosheid blijft laag, waardoor de krapte op de arbeidsmarkt aanhoudt. De inflatie ligt structureel hoger dan vóór de energieschok volgend op de invasie van Oekraïne en ook boven de gewenste 2 procent.[4] De rente is inmiddels enigszins gedaald, maar ligt nog altijd hoger dan in eerdere jaren. De euro is licht gestegen ten opzichte van de dollar, mede door het Amerikaanse beleid. Door recente geopolitieke spanningen — met name rond de Iranoorlog en daarmee de wereldwijde energiemarkt — gaan economische ramingen gepaard met de nodige onzekerheid, bijvoorbeeld wat betreft de inflatie (zie CPB, 2026a, 2026b). In de eerdere Trendanalyse Nationale Veiligheid 2024 van het ANV (2024) is al gewezen op de urgente structurele uitdagingen waar Nederland voor staat, die vragen om het maken van keuzes rondom schaarste en voorzieningen. Dit alles vormt het normbeeld voor analyse.

Het dreigingsthema maakt onderscheid tussen de volgende vijf dreigingscategorieën:

- Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland;
- Handelskrimp / verstoring internationale handel;
- Buitenlandse inmenging bedrijfsleven;
- Strategische afhankelijkheden; en
- Destabilisatie financieel systeem.

Binnen 'Bedreigingen van de knooppuntfunctie' staan risico's rond Nederland als 'systeemland' (met bijvoorbeeld belangrijke zee- en luchthavens en datacentra) binnen de mondiale handelsstromen van goederen, diensten, kennis en data centraal. 'Handelskrimp of verstoring van de internationale handel' omvat onder andere protectionisme,

[4] Dit geldt zowel voor Europees Nederland als voor Bonaire, Sint Eustatius, Saba en Curaçao, terwijl het op Sint Maarten en Aruba relatief beperkt is en onder de 2 procent zit (CBS n.d.-b, CBS, n.d.-c, CBCS, 2025; CBA, 2025).

handelsoorlogen, en het onder druk staan van internationale handelsverdragen en -instituten. 'Buitenlandse inmenging in het bedrijfsleven' gaat over het moedwillig binnendringen of beïnvloeden van Nederlandse bedrijven door buitenlandse actoren. 'Strategische afhankelijkheden' betreft de weerbaarheid en wendbaarheid van handelsketens, en daarmee de autonomie die Nederland heeft wat bijvoorbeeld betreft energie en grondstoffen. 'Destabilisatie van het financiële systeem' omvat brede risico's rond onder andere veranderende rentestanden, schuldposities en prijsontwikkelingen en daarmee de kans op financiële crises.

3.2 Dreigingscategorie Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland

Nederland vervult een belangrijke knooppuntfunctie voor het vervoeren, opslaan en doorvoeren van goederen uit binnen- en buitenland: denk aan (inter)nationale handel via de havens van Rotterdam en Amsterdam, de luchthaven Schiphol, de spoorwegen, het netwerk aan distributiecentra of de Nederlandse gasrotonde. Niet alleen Nederlandse clusters zoals het Noordzeekanaalgebied of de Rijnmond zijn hierbij van belang, maar ook verwevenheden met de nabijgelegen haven in Antwerpen of het industriële Ruhrgebied. Hetzelfde geldt voor de verwevenheid van het Nederlandse financiële bestel met tegenpartijen, beurzen en andere markten in andere landen. Een natuurlijke, technische of moedwillige verstoring van dit handelsstelsel vormt een mogelijke economisch dreiging voor het Koninkrijk der Nederlanden.

3.2.1 Bouwstenen

Binnen de dreigingscategorie 'Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland' zijn er verschillende factoren die van invloed zijn op de ernst van de dreiging. Deze bouwstenen zijn in onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 5 Bouwstenen 'Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland'[5]

Oorzaak	Betrokken actor	Getroffen route	Getroffen verkeers-stroom	Tijdsduur
Natuur- of klimaatramp	Statelijke actor	Zeestraat of waterweg	Grondstoffen	<1 week
Technisch of menselijk falen	Niet-statelijke actor	Vliegroute	Goederen	1-4 weken
Moedwillige bedreigingen (fysieke sabotage, cyberaanval)	N.v.t.	Landroute (weg, spoor, pijpleiding)	Energie	1-6 maanden
Opzetten alternatieve handelsroutes		Digitaal domein	Technologie en data (informatie-stroom)	½-1 jaar

[5] Vanuit de verschillende mogelijkheden uit de kolommen zijn verschillende scenario's denkbaar. De mogelijkheden uit een rij horen niet noodzakelijkerwijs bij elkaar.

Oorzaak	Betrokken actor	Getroffen route	Getroffen verkeers-stroom	Tijdsduur
			Financiën	>1 jaar
			Personen	Permanent of onbepaalde tijd

De **oorzaak** van de verstoring van de knooppuntfunctie van Nederland kan niet-moedwillige zijn, zoals bij een natuur- of klimaatramp en technisch of menselijk falen. Ook kan de verstoring moedwillige zijn, zoals fysieke sabotage en een cyberaanval. Daarnaast kunnen alternatieve handelsroutes opgezet worden die ervoor zorgen dat de Nederlandse knooppuntfunctie aan belang inboet. Het is ook mogelijk dat er een **actor** betrokken is bij de verstoring, bijvoorbeeld een statelijke of niet-statelijke actor, al kunnen ook beiden (heimelijk) betrokken zijn.

Deze verstoringen treffen een bepaalde **route** via het water (vaarroutes), de lucht (vliegroutes) of het land (waaronder de weg, het spoor of pijpleidingen) of in het digitaal domein. Daardoor worden **verkeersstromen** getroffen, zoals voor grondstoffen, goederen, energie, informatie, financiën of het personenverkeer. Tot slot is de **tijdsduur** van belang, uiteenlopend van minder dan een week tot meer dan een jaar of zelfs permanent of (voorlopig) voor onbepaalde duur.

3.2.2 Het scenario 'Cashcrash'

Vitale infrastructuur, waaronder het betalingsverkeer, is afhankelijk van een complex netwerk van leveranciers en vormt bovendien een interessant doelwit. In dit scenario ligt het waardetransport van contant geld twee weken stil, waardoor geldautomaten leegraken en winkels niet langer contanten accepteren. Dit leidt tot onrust, criminaliteit en verlies aan vertrouwen in het financieel systeem.

3.2.2.1 Context

In Nederland is de keten voor contant geld sterk geconcentreerd bij enkele grote partijen. Dit geldt voor zowel de geldautomaten als voor het waardevervoer, beide essentieel voor de structurele instandhouding van contante betalingen.[6] Het aantal geldautomaten is sinds 2008 sterk gedaald, al is het aantal sinds 2021 redelijk stabiel rond de 5.000 DNB (2022; 2025a).[7] Daarmee is een toenemend aantal Nederlanders in sterkere mate afhankelijk van de resterende automaten. Hoewel het gebruik van contant geld terugloopt, stagneert deze afname de

[6] De grootste dienstverlener van de Nederlandse grootbanken beheert bijvoorbeeld ongeveer 77 procent van de biljetopname-automaten en zelfs 100 procent van de recyclers, sealbagautomaten, muntrolautomaten en muntstortautomaten (Strategy&, 2023). De grootste waardevervoerder van Nederland heeft daarnaast een marktaandeel van meer dan 90 procent; de enige concurrenten doen bovendien geen waardevervoer voor banken.
[7] In 2022 is het Convenant Contant Geld getekend voor de blijvende acceptatie en beschikbaar van cash en begin 2025 is de *Wet chartaal betalingsverkeer* voorgelegd aan de Tweede Kamer.

afgelopen jaren en is het nog altijd een belangrijke betalingsvorm.[8] Zo kiest een aanzienlijk deel van de bevolking nog altijd voor cash of is het hiervan afhankelijk voor de dagelijkse betalingen. Dit geldt in relatief grote mate voor ouderen, mensen zonder internet, laagopgeleiden, of personen met een fysieke of mentale beperking (Maatschappelijk Overleg Betalingsverkeer 2022).[9] Ongedocumenteerden hebben bovendien vaak geen toegang tot een betaalrekening. Zeker vergeleken met Europees Nederland, is cash ook op in ieder geval Curaçao en Sint Maarten nog altijd een veelgebruikt betaalmiddel CBCS (n.d.). Contant geld (en de beschikbaarheid en acceptatie daarvan) wordt door vrijwel de gehele bevolking belangrijk gevonden en bovendien gezien als voorwaarde voor het vertrouwen in de waarde van geld (DNB, 2020, 2025c).

Mede door de sterke afhankelijkheid van dit beperkte aantal grote partijen is de robuustheid van de chartale keten 'structureel afgenomen' (Maatschappelijk Overleg Betalingsverkeer, 2020). Uitval van het waardevervoer kan bijvoorbeeld snel leiden tot veiligheidsrisico's bij winkeliers. Het Nederlandse betalingsverkeer bestaat, net als in veel andere sectoren, uit een complex netwerk van leveranciers en fysieke en digitale verbindingen. Hierdoor zijn partijen in Nederland ook afhankelijk van buitenlandse spelers en infrastructuur elders. Voor het betalingsverkeer worden bepaalde schakels bijvoorbeeld gedomineerd door een beperkt aantal Amerikaanse partijen, wat systeemrisico's met zich meebrengt (DNB & AFM, 2025).

Daarnaast is het betalingsverkeer, als vitaal proces, een interessant doelwit voor hybride acties, zoals een hack of fysieke sabotage, door staatsgelieerde actoren. Ook cybercrime vormt een potentiële oorzaak van significante verstoringen, bijvoorbeeld middels ransomware.

In de Rijksbrede Risicoanalyse 2022 is een scenario over een moedwillige verstoring van de digitale geldketen uitgewerkt (zie ANV, 2022b). Bij de girale geldketen spelen andere afhankelijkheden van (buitenlandse) dienstverleners dan bij de chartale geldketen. In een dergelijke situatie speelt cash juist een belangrijke rol als terugvaloptie voor het verrichten van betalingen. Publieke instanties roepen al op contant geld in huis te hebben voor dergelijke noodsituaties (Maatschappelijk Overleg Betalingsverkeer, 2025). De impact van het scenario is destijds gescoord op ernstig met een onwaarschijnlijke kans van optreden (score B). De Nederlandse centrale bank, DNB, houdt strategische voorraden muntgeld aan als terugvaloptie in geval van een crisis (Algemene Rekenkamer, 2022). De mogelijke invoering van een 'digitale euro' kan een offline betaalalternatief vormen.

In onderstaande tabel zijn de bouwstenen genoemd waarop het geselecteerd fictieve scenario Cashcrash gebaseerd is.

[8] Strategy&/PwC (2023) en DNB (2024a, 2025b). In 2024 is 19,2 procent van de ruim 7 miljard transacties verricht met contant geld. Met 29,5 miljard euro is het goed voor 16,5 procent van totale transactiewaarde (Betaalvereniging Nederland, 2025).
[9] En hoogstwaarschijnlijk ook voor het criminele circuit, al is daar (logischerwijs) beperkt zicht op.

Tabel 6 Bepalende bouwstenen voor het scenario 'Cashcrash'

Oorzaak	Betrokken actor	Getroffen route	Getroffen verkeers-stroom	Tijdsduur
Technisch of menselijk falen	N.v.t.	Digitaal domein	Technologie en data (informatie-stroom)	1-4 weken
			Financiën	

3.2.2.2 Scenario: Cashcrash

Door een digitale storing met een initieel onbekende oorzaak komt de logistieke operatie van een grote waardevervoerder stil te liggen. Geplande afspraken om geldautomaten bij te vullen en kluizen van winkeliers te legen kunnen daardoor niet worden uitgevoerd. Zodra het probleem duidelijk wordt, roept de waardevervoerder direct winkeliers met (bijna) volle kluizen op zorgvuldig af te wegen of men nog contante betalingen blijft accepteren zolang de situatie voortduurt. Het overgrote deel van de betalingen vindt nog altijd plaats met de pin. Bij mkb'ers leidt het niet direct tot problemen; de winkelier kiest er bijvoorbeeld voor om contante betalingen op rekening te zetten of de cash achter in de zaak op te bergen. Om niet te veel geld op te laten hopen, nemen ze het 's avonds mee naar huis. Bij grote winkelketens met slimme kluizen, waaronder supermarkten, leiden de volle kluizen wel direct tot hinder. De retailers plaatsen flyers voor de ingang en bordjes aan de kassa met 'GEEN CASH'. Bij enkele geldautomaten zijn juist geen contanten meer over om te pinnen en teleurgestelde klanten proberen het verderop bij een andere automaat.

Hoewel verreweg de meeste klanten kunnen overgaan op pinbetalingen, leidt dit bij kwetsbare groepen tot enige problemen. Ongedocumenteerde mensen zonder bankrekening kunnen in de winkel plots niet langer hun levensbehoeften inkopen. Enkele ouderen en mensen met een beperking hebben hulp nodig om over te stappen op de pinpas of moeten iemand vinden die boodschappen en medicijnen voor hen kan halen. De eerste dagen wordt vooral vanuit directe naasten of buurtinitiatieven hulpverleend.

Vanuit instanties wordt direct een persbericht verstuurd dat er "een onduidelijke storing is die geldautomaten treft en die zo snel mogelijk wordt verholpen". Ondanks oproepen als "uw geld is veilig" en "u hoeft geen actie te ondernemen", haast een deel van de Nederlanders zich om — waar dat nog kan — contant geld op te nemen. Er ontstaat onvrede over het plotselinge afsnijden van de toegang tot fysiek geld.

Naarmate de storing voortduurt, worden er meer maatregelen getroffen om de groeiende zorgen te ondervangen. Zo zetten lokale overheden en goede doelen uitdeelpunten op om kwetsbare groepen te ondersteunen en er zeker van te zijn dat iedereen over hun primaire levensbehoeften beschikt. In de maatschappij ontstaat echter steeds meer onrust des te langer de problemen voortslepen. Er wordt al snel gespeculeerd over een sabotageactie vanuit het buitenland, bijvoorbeeld opgezet door een hackerscollectief dat onder invloed staat van een statelijke actor. De minister van Financiën benoemt in een tv-boodschap echter dat het

"hoogstwaarschijnlijk om een niet-moedwillige technische storing" gaat waarvoor alle capaciteiten worden ingezet om het op te lossen. Ook wordt opnieuw benadrukt dat iedereens geld veilig is en dat je het saldo op je bankierenapp kan controleren.

Enkele criminelen maken juist gebruik van de ontstane situatie door ouderen te contacteren om hun geld over te maken naar een 'veilige' bankrekening. Bovendien zijn er steeds meer berichten van mkb'ers die overvallen worden, zowel in hun winkel als wanneer ze met de dagomzet naar huis vertrekken. Incidenteel gebeurt dit ook nog eens zeer gewelddadig, waarbij ook een dode valt, wat in de media en politiek voor commotie zorgt.

Na twee weken is de verstoring verholpen en wordt de logistieke operatie stap voor stap opnieuw opgestart. Ondanks herhaalde oproepen blijft er maatschappelijke onrust bestaan. Men is geschrokken van het plotselinge gebrek aan fysiek geld en van de daaruit volgende agressieve overvallen. De verstoring heeft onder een beperkt deel van de bevolking een deuk in het vertrouwen in het monetair systeem veroorzaakt. Onder een groep verontruste burgers vormt dit alles een impuls voor (verder) wantrouwen richting de overheid, banken en het digitale betalingssysteem. Dit blijkt een voedingsbodem voor complottheorieën, zoals het zogezegd 'opdwingen van 5G-betalingen' en de digitale euro en daarmee een verlies aan privacy.

3.2.2.3 Beoordeling van impact en waarschijnlijkheid

Onderstaande tabel bevat de beoordeling van de waarschijnlijkheid en de impact van het fictieve scenario 'Cashcrash'.

Tabel 7 Beoordelingstabel scenario 'Cashcrash''

Thema	**Economische dreigingen**	
Dreigingscategorie(ën)	Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland	
Scenario	Cashcrash	
Scenariotoelichting	Door een storing raken geldautomaten leeg en kan geen contant geld opgenomen worden, terwijl kluizen van winkeliers overvol raken en meer overvallen plaatsvinden. Door de onduidelijke oorzaak groeit wantrouwen richting de overheid en banken.	
Waarschijnlijkheidsbeoordeling (binnen 5 jaar)		**Toelichting**
Waarschijnlijkheid:	C	Wel voorstelbaar door afgenomen robuustheid van de geldketen (en alternatieve mogelijkheid dat het moedwillig gebeurt of direct geldautomaten treft). Echter geen concrete aanwijzingen dat dit waarschijnlijk gaat gebeuren.

Beoordeling gevolgen (impact)			
Veiligheidsbelang	**Criterium**	**Score**	**Toelichting**
Territoriaal	1.1 Grondgebied	0	Niet van toepassing
	1.2 Internationale positie	0	Niet van toepassing
	1.3 Informatie en digitale ruimte	0	Integriteit van financiële informatie komt niet in het geding. Indien als gevolg van ongewenste toegang, ernstige schending (C) of bij moedwillig handelen met ideologisch/(geo)politiek motief zelfs zeer ernstig (D).
	1.4 Grondgebied EU en NAVO lidstaten	0	Niet van toepassing
Fysiek	2.1 Doden	A	Een dode voorstelbaar bij gewelddadig incident of verdere escalatie.
	2.2 Ernstig gewonden en chronisch zieken	A	Een aantal gewelddadige overvallen bij winkeliers.[10]
	2.3 Gebrek primaire levensbehoeften	D	Zonder hulp >100.000 getroffenen, met name kwetsbare groepen, die 2 weken niet in hun primaire levensbehoeften zouden kunnen voldoen, zoals boodschappen en medicijnen.
Economisch	3.1 Kosten	B	Gezondheidsschade onder winkeliers en kwetsbare groepen, financiële schade door overvallen en lagere verkopen, bestrijdingskosten door uitdeelpunten en communicatiecampagne, en herstelkosten voor de opstartoperatie bij waardetransporteurs, winkeliers, geldautomaten en telcentra. Loopt op tot meer dan 100 miljoen, maar nog onder de 1 miljard.
	3.2 Aantasting vitaliteit	0	Economische schade, maar de bredere structurele gevolgen zijn beperkt in omvang.
Ecologisch	4.1 Aantasting beschermwaardige natuur	0	Niet van toepassing
	4.2 Aantasting milieu en natuur in algemene zin	0	Niet van toepassing
Sociaal-politiek	5.1 Verstoring dagelijks leven	B	Een beperkt aantal personen kan voor 2 weken hun werk niet uitvoeren of geen noodzakelijke aankopen doen.
	5.2 Aantasting democratische rechtsstaat	0	Het verlies aan vertrouwen in het betalingsverkeer raakt niet aan de democratische rechtsstaat.
	5.3 Sociaal-maatschappelijke impact	B	Maatschappelijke onrust, geweldpleging en plunderingen naast een structureel verlies van vertrouwen in de overheid en het

[10] Bij een directe verstoring van de geldautomaten zijn de veiligheidsrisico's voor mkb'ers mogelijk relatief beperkt omdat het waardetransport nog functioneert.

Beoordeling gevolgen (impact)			
Veiligheidsbelang	**Criterium**	**Score**	**Toelichting**
			betalingssysteem.[11] Dit vormt ook een voedingsbodem voor wantrouwen en complottheorieën in de samenleving.
Internationale rechtsorde	6.1 Staatssoevereiniteit, vreedzame co-existentie en vreedzame geschillenbeslechting	0	Niet van toepassing
	6.2 Mensenrechten	0	Niet van toepassing
	6.3 Multilaterale instituties en internationale regimes	0	Niet van toepassing
	6.4 Instabiliteit rondom Koninkrijk/EU	0	Niet van toepassing

3.2.3 Beschouwing Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland

Naast technische of niet-moedwillige dreigingen —zoals het scenario van de cashcrash— worden nu moedwillige en natuurlijk dreigingen voor de knooppuntfunctie beschouwd, gevolgd door een verschuiving van handelsroutes.

Ongeacht de oorsprong van de dreigingen is het belangrijk vooraf op te merken dat het Caribisch deel van het Koninkrijk relatief kwetsbaar is voor verstoringen van de infrastructuur op de eilanden. Zo zijn de havens essentieel voor de invoer van levensmiddelen en andere goederen en vormen de luchthavens een belangrijke verbinding met de rest van de wereld. Uitval van deze infrastructuur kan dan ook verstrekkende gevolgen hebben voor lokale bevolking en de sterk op toerisme gerichte economieën.[12]

3.2.3.1 Moedwillige dreigingen

Moedwillige verstoringen vormen als gevolg van geopolitieke ontwikkelingen in toenemende mate een risico voor de knooppuntfunctie van Nederland (AIVD, 2026; MIVD, 2026; AIVD & MIVD, 2026; NCTV, 2025). Hybride dreigingen van kwaadwillende actoren bestaan daarbij in veel verschillende vormen, zoals cyberaanvallen, sabotageacties en andere fysieke verstoringen. Recente voorbeelden in Europa zijn in luchtvracht geplaatste explosieven, drones die boven luchthavens het vliegverkeer verstoren, sabotage van zeekabels of spoorverbindingen, en ook cyberdreigingen middels ransomware- of DDoS-aanvallen die vervoer en opslag kunnen belemmeren. De Russische risicobereidheid is toegenomen, waarbij de logistiek als nadrukkelijk doelwit geldt (AIVD & MIVD, 2026). Ook Nederland is een potentieel doelwit door de steun aan Oekraïne en de rol als transport- en informatieknooppunt in Europa,

[11] Een moedwillige verstoring, zoals een sabotageactie via een hack of ransomware door criminelen of statelijke actoren, heeft vermoedelijk een nog grotere impact door de bijkomende onzekerheid over de duur en de impact. Bij een directe verstoring van de geldautomaten is er ook eerder een run op geldautomaten, wat het vertrouwen sneller of verder kan ondermijnen.
[12] Zie ook Economisch Bureau Amsterdam (2026).

waaronder voor NAVO-operaties. Hoewel de Nederlandse inlichtingendiensten zien dat Russische sabotageacties in belangrijke mate zijn gericht tegen de Europese oostflank, hebben ze ook diverse (voorbereidende) cyberoperaties en sabotageacties in Nederland onderkend (AIVD & MIVD, 2026).

Nederlandse infrastructuur is bovendien in grote mate afhankelijk van externe (buitenlandse) dienstverlening en apparatuur, waarbij ook de toegang en het beheer van data van belang is (NCTV, 2025).[13] Maatschappelijk en politiek nemen de zorgen toe over een gebrek aan Europese digitale autonomie door de grote afhankelijkheid van Amerikaanse partijen (zie ook Dreigingscategorie Strategische afhankelijkheden). Deze verwevenheid geldt ook voor de financiële infrastructuur, wat samen met andere cyberdreigingen risico's met zich meebrengt (DNB, 2024b, 2026; DNB & AFM, 2025).

Zie het Combinatiescenario 'Oorlog in Europa' in het betreffende themarapport, waarin haven van Rotterdam wordt ingezet voor NAVO-operatie en ook potentieel doelwit is van sabotageacties.

Zie het scenario 'Cyberincident Regionale Energievoorziening' (themarapport *Cyberdreigingen*), waarin malware de stroomvoorziening in de Randstad 2 dagen platlegt waardoor telecom niet (volledig) beschikbaar is en belangrijke logistieke knooppunten getroffen worden (opstopping verkeer, stilvallen OV, havens getroffen).

Zie het scenario 'Sabotage zeekabels Caribisch gebied voorbereid met spionage' (themarapport *Ongewenste inmenging en beïnvloeding*), waarin Rusland en Venezuela datakabels saboteren waardoor de telecom op Curaçao en omliggende eilanden uitvalt.

[13] Zie SEO Economisch Onderzoek, Clingendael en Stratagem (2024) voor de luchtvaart en Clingendael (2024a) voor de Chinese invloed bij de haven van Rotterdam of Clingendael (2024b) over Europese havens in het algemeen.

Figuur 1 Het merendeel van het bedrijfsleven kan binnen een halve dag niet functioneren zonder stroom-, telecom- of ICT-voorzieningen

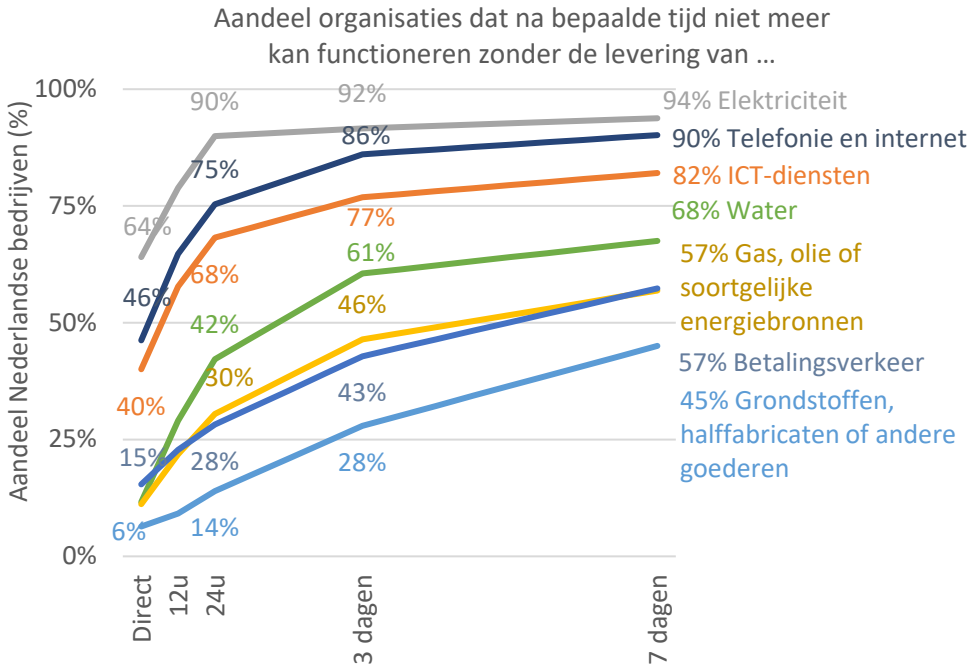

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2025) Nederlandse Innovatie Monitor 2025

3.2.3.2 Natuurlijke verstoringen

Natuurlijke verstoringen zijn door klimaatverandering en de gevolgen daarvan in de vorm van extremere weersomstandigheden in toenemende mate een risico voor de Nederlandse logistiek (NCTV, 2025). Dit zowel door een hogere waarschijnlijkheid als een hogere impact. Zoals geschetst in onderstaande scenario's raakt dat bijvoorbeeld aan overstroomde wegen en luchthavens, versperd wegverkeer door natuurbranden, lagere binnenvaartcapaciteit door droogte of door een orkaan verwoeste infrastructuur.[14] Door de energietransitie verandert ook de impact van extreem weer, zoals bij 'duisterluwte' (*dunkelflaute*) oftewel een langdurig gebrek aan zon én wind. In de toekomst zou in dat geval een deel van de elektriciteitsvraag niet opgewekt kunnen worden, waardoor de prijzen extreem oplopen en de levering in een deel van het land zelfs stilgelegd kan worden (en industrie stopt en treinen stilstaan).

Zie het Combinatiescenario 'Water, een zegen of een vloek?' in het betreffende themarapport, waarin de Haarlemmermeer overstroomt en Schiphol tijdelijk onder een laag water staat en vliegverkeer gehinderd wordt.

[14] Zie ook de scenariostudie van het KNMI (2025) waarin voor verschillende weersextremen de impact op onder andere infrastructuur in kaart wordt gebracht en meer concreet bijvoorbeeld op extra vaarkosten, het gasverbruik, de stroomproductie en stormschade.

Zie de scenario's binnen het themarapport *Klimaat- en natuurrampen*:

- 'Natuurbranden', waarin wegverkeer richting de buurlanden gestremd is.
- 'Hitte en droogte', waarin lagere waterstanden de binnenvaart belemmeren en er minder capaciteit van en naar het achterland vervoerd kan worden en indirect ook de haven van Rotterdam getroffen wordt.
- 'Orkaan', waarin het vliegveld en de haven van Sint Maarten/Saint-Martin verwoest worden na een zware orkaan en goederen zeer moeizaam aangevoerd kunnen worden.

3.2.3.3 Technisch falen of niet-moedwillige verstoringen

Technisch falen of een niet-moedwillige verstoring blijft voorstelbaar, zeker in een meer verbonden wereld waarin veel wordt geleund op verschillende digitale systemen en dienstverleners.[15] Ook belemmeringen voor de bouw, het onderhoud en het opereren van infrastructuur — denk aan arbeidsmarktkrapte, netcongestie en stikstofbeperkingen, of überhaupt onvoldoende budget — kunnen op termijn de knooppuntfunctie van Nederland raken. Onder meer wanneer er sprake is van bijvoorbeeld een transportongeval.[16]

Zie het scenario 'Cashcrash' (themarapport *Economische dreigingen*), waarin door een technische storing het waardevervoer twee weken stil komt te liggen en pinautomaten niet bijgevuld worden en kluizen bij winkeliers niet geleegd.

Zie het scenario 'Misconfiguratie bij groot technologiebedrijf' (themarapport *Cyberdreigingen*), waarin een configuratiefout onder andere email- en clouddiensten voor (semi-)publieke organisaties en het bedrijfsleven (indirect) stillegt.

Zie de slotbeschouwing in het themarapport *Zware ongevallen*, waarin wordt ingegaan op transportongevallen die de knooppuntfunctie van Nederland kunnen verstoren.

3.2.3.4 Verschuiving van handelsstromen

Ook een verschuiving van handelsstromen door veranderende politieke verhoudingen en wisselende internationale concurrentieposities kunnen de handel van, naar en via Nederland raken. Denk aan een krimp van bijvoorbeeld energie-intensieve industrieën in Nederland of de auto-industrie in Duitsland en daarmee ook Nederlandse toeleveranciers. Dit

[15] Zie bijvoorbeeld de niet-moedwillige verstoring als gevolg van technisch falen bij Crowdstrike, dat in 2024 wereldwijd verschillende luchthavens en havens (containerterminals) trof, of het defensienetwerk Nafin, waardoor in 2024 onder andere luchthaven Eindhoven stilviel (FD, 2024; NOS, 2024). Naast vliegvelden is ook het *Maastricht Upper Area Control Centre* (MUAC) van belang voor de luchtverkeersleiding van het hogere luchtruim binnen een van Europa's drukste punten.
[16] Zie FD (2025). NGinfra (2024), een samenwerkingsverband van (semi)publieke partijen, verwacht in 2030 een tekort van 100.000-150.000 fte aan technisch personeel. Eerdere incidenten tonen de mogelijke consequenties, zoals grote vertragingen op Schiphol door tekorten bij de beveiliging, bagageafhandeling en luchtverkeersleiding (ILT, 2022) en zoals de sluiting van een tunnel in de A4 door ziekmeldingen en personeelstekort (NOS, 2022).

hangt ook sterk af van de politieke besluitvorming rond verschillende infrastructuur- en industriedossiers, zoals de 'mainports' Schiphol en Rotterdam.

3.3 Dreigingscategorie Handelskrimp of verstoring van de internationale handel

De wereldeconomie en meer specifiek de handel met de belangrijkste economische partners is van groot belang voor Nederland.[17] Een verstoring van de internationale handel door een handelsoorlog, deglobalisering, financiële crises, bedreigingen van handelsroutes of wereldwijde schaarsteproblemen vormen daarmee een bedreiging voor Nederland als open handelseconomie. Een verschuiving of krimp van de wereldhandel voor specifieke industrieën of landen is een bekend verschijnsel, zowel als onderdeel van reguliere economische fluctuaties als van geleidelijke gebeurtenissen of schokken die bijvoorbeeld politiek gestuurd zijn. Voorbeelden zijn de opkomst van China, de Brexit, de coronapandemie, sancties tegen Rusland, protectionistisch handelsbeleid van de VS en bijvoorbeeld ook de blokkade van het Suezkanaal of verstoringen van handelsroutes bij Jemen of de Straat van Hormuz.

3.3.1 Bouwstenen

Binnen de dreigingscategorie 'Handelskrimp of verstoring van de internationale handel' zijn er verschillende factoren die van invloed zijn op de uiting van de dreiging. Deze bouwstenen zijn in onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 8 Bouwstenen 'Handelskrimp of verstoring van de internationale handel'[18]

Oorzaak	Betrokken actor	Afname handel NL	Tijdsduur
Opzeggen samenwerking (bijv. een handelsakkoord)	Europese Unie	<5%	<1 maand
Sancties	Verenigde Staten	5-10%	1-6 maanden
Import-/exportrestricties (mogelijk een handelsoorlog)	China	11-20%	½-1 jaar
Financiële of economische crisis	Rusland	>20%	>1 jaar
Moedwillige bedreiging handelsroutes (bijv. conflict)	Uitwijklanden		Permanent of onbepaalde tijd
Natuurlijke bedreiging handelsroutes	Niet-statelijke actor		
Technische bedreiging handelsroutes	Onbekend of n.v.t.		
Productieverstoringen			
Onbekend of n.v.t.			

De mogelijke **oorzaken** van een handelskrimp lopen uiteen. Het kan hierbij gaan om het opzeggen van onderlinge samenwerking

[17] De export van goederen en diensten is goed voor ruim een derde van de economie (35 procent van het bbp) en 2,6 miljoen voltijdsbanen, zie CBS (2025a).
[18] Vanuit de verschillende mogelijkheden uit de kolommen zijn verschillende scenario's denkbaar. De mogelijkheden uit een rij horen niet noodzakelijkerwijs bij elkaar.

(bijvoorbeeld een handelsakkoord), het invoeren van sancties of andere handelsbeperkende maatregelen (mogelijk voeren van een handelsoorlog), een financiële of economische crisis, en moedwillige en niet-moedwillige verstoringen van handelsroutes of productie elders. Hier kunnen verschillende **actoren** bij betrokken zijn. Het gaat daarbij zowel om staten die eigen plannen initiëren als om staten die getroffen worden. Ook uitwijklanden (bijvoorbeeld bij verschuiving van handelsstromen) en niet-statelijke actoren (zoals rederijen of andere multinationals) kunnen relevant zijn.

De omvang van de gevolgen voor het Koninkrijk wordt weergegeven in termen van de **afgenomen handel**. Tot slot is de **tijdsduur** van de handelskrimp van belang. Dit kan variëren van minder dan een maand tot langer dan een jaar of het kan zelfs van permanente duur zijn.

Voor het schetsen van een scenario binnen deze dreigingscategorie is het echter niet altijd nodig om een specifieke oorzaak of betrokken actor aan te wijzen. Een verstoring van handelsroutes raakt ook aan de dreigingscategorie *'Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland'.*

3.3.2 Het scenario 'Handelsoorlog in remise' – op aanvraag

De Amerikaanse importheffingen op tal van landen en met name de onzekerheid daaromheen hebben de wereldhandel negatief beïnvloed. In dit fictieve scenario lopen de onderhandelingen over een handelsakkoord stuk en escaleert de handelsoorlog. Dit conflict belandt in een patstelling wanneer de VS en de EU dreigen met automatische tegenheffingen van grote omvang. Europese handelsroutes verschuiven naar alternatieven, wat ook binnenslands en geopolitiek gezien tot verschuivingen leidt.

3.3.2.1 Context

Het mondiale handelsstelsel staat onder druk en Nederland is als open handelsland extra kwetsbaar voor de gevolgen hiervan. Ruim een derde van het nationaal inkomen van Nederland wordt in het buitenland verdiend, en internationale handel is goed voor circa 2,6 miljoen banen (Ministerie voor BHOS, 2025). Wereldwijd neemt het handelsprotectionisme sterk toe: in 2024 voerde een recordaantal van 72 landen aanvullende restricties in op de import en export van goederen en op het vrije verkeer van kapitaal. De Verenigde Staten voerden bijvoorbeeld in 2025 op *'Liberation Day'* een invoertarief van 10 procent in op alle import, met een heffing van 20 procent op alle goederen specifiek vanuit Europa.[19] Begin 2026 dreigden de VS met additionele heffingen van 10 tot 25 procent tegen specifieke EU-lidstaten, waaronder Nederland, in het kader van de kwestie-Groenland. Nadat het Amerikaanse Hooggerechtshof de juridische basis onder (een deel van) de importheffingen onderuithaalde, dreigde de president met nieuwe heffingen op import uit alle landen wisselend van 10 tot 15 procent (AP News, 2026).

Ondanks herhaaldelijke dreigementen zijn veel heffingen nooit ingevoerd, later ingetrokken of opnieuw verlaagd als onderdeel van nieuwe handelsovereenkomsten. De precieze effecten van de onzekere heffingen verschillen sterk afhankelijk van de tegenreactie dan wel van

[19] Met nog hogere heffingen op bijvoorbeeld staal en aluminium.

het mogelijk sluiten van zo'n overeenkomst.[20] Tegelijkertijd voert China importheffingen in op Europees staal, plastic en varkensvlees. Ook de Europese Unie zelf past een strikter handelsbeleid toe, bijvoorbeeld door beperkingen op de uitvoer van strategische goederen, zoals halfgeleiders en de import van elektrische voertuigen uit China. Bovendien ligt de Wereldhandelsorganisatie (WTO), die normaliter bemiddelt bij dit soort handelsgeschillen en de spelregels bewaakt, sinds 2019 grotendeels stil vanwege een langdurige blokkade van haar geschillenbeslechtingsmechanisme.

Landen rechtvaardigen handelsbeperkingen doorgaans op basis van macro-economische onevenwichtigheden (bijv. tekorten op de lopende rekening), sociaal-maatschappelijke doelen (bijv. duurzaamheid), en geopolitieke motieven (bijv. beschermen van kritieke technologieën, verzwakken van concurrerende mogendheden). Vanuit geopolitiek of strategisch oogpunt worden soms vergeldingsmaatregelen genomen. Dit vergroot het risico op een economische wapenwedloop waarin steeds meer sectoren worden geraakt en handelsbelemmeringen stapsgewijs oplopen. De schade blijft tot nu toe beperkt. Zo zouden de voorgestelde *'Liberation Day'*-heffingen van de VS op alle importen uit de EU (en daarmee Nederland) weliswaar duidelijke economische schade veroorzaken, maar niet catastrofaal zijn (volgens ramingen van het CPB, 2025). Ook bij een tegenreactie vanuit de EU zou op korte termijn het Nederlandse bbp hooguit met 1 procentpunt dalen vergeleken met eerdere ramingen (DNB, 2025a; Rabobank, 2025).

Hoewel dergelijke handelsspanningen in het verleden vaak stabiliseerden, blijft het risico op verdere escalatie en een daaropvolgende handelsoorlog reëel. Zo'n conflict blijft doorgaans niet beperkt tot heffingen of andere handelsbelemmeringen, maar kan zich uitbreiden naar andere economische domeinen, waaronder sancties op financiële transacties, beperkingen op buitenlandse investeringen of maatregelen tegen kritieke infrastructuur. In het economisch vakgebied speelt daarom het concept van *'economic weapons of mutually assured destruction'*: een afschrikkingsstrategie waarbij landen elkaar ervan weerhouden een handelsoorlog te starten door elke economische aanval te beantwoorden met een even destructieve tegenmaatregel, om zo escalatie te voorkomen.[21] De EU kent sinds 2023 met het *Anti-Coercion Instrument* een zogenoemde 'handelsbazooka' waarmee het de optie heeft om andere landen de toegang tot de Europese markt te ontzeggen, exportcontroles in te voeren of bescherming van intellectueel eigendom te beëindigen (zie Europese Commissie, n.d.-a). Ook kan de EU financiële druk opvoeren via de kapitaalmarkten, bijvoorbeeld via het (dreigen met) versneld afbouwen van Amerikaanse beleggingen, al kent ook dat risico's voor Europese instellingen.[22]

[20] Zie bijv. CPB (2025) en Romão en Oomes (2025). In augustus 2025 was een handelsakkoord gesloten waarmee de Amerikaanse heffingen op EU-producten beperkt zouden worden tot 15 procent met verdere uitzonderingen voor enkele goederen, zie Europese Commissie (2025a).
[21] Zie een uitvoerige bespreking in Galiani et al. (2025).
[22] Europese beleggers houden momenteel circa 12 biljoen dollar aan Amerikaanse financiële beleggingen; een snelle afbouw daarvan kan onrust op de Amerikaanse markten veroorzaken (FT, 2026a).

Sancties en andere handelsbelemmeringen tegen specifieke landen leiden doorgaans tot een verschuiving van goederenstromen. Door de kritische houding van de VS tegenover China zijn er signalen dat productie wordt verschoven naar meer 'bevriende landen' (*friendshoring*), zoals Vietnam en Mexico. Voor dergelijke verplaatsingen is de voorspelbaarheid en stabiliteit van het handelsbeleid wel essentieel. Ook de recente Amerikaanse importheffingen doen mogelijk afzetmarkten verschuiven, waarbij bijvoorbeeld Europese producenten zich moeten heroriënteren naar importeurs in Azië of Zuid-Amerika. Na jarenlang onderhandelen heeft de EU, mede door de onstuimige handelspolitiek wereldwijd, overeenkomsten gesloten met India en het Zuid-Amerikaanse handelsblok Mercosur. Bestaande handelsroutes en ook de onderlinge politieke en economische banden zijn daarbij van belang. Zo investeert China in het kader van het *Belt and Road Initiative* al in diverse havens in Zuid-Europa.

3.3.2.2 Scenario: Handelsoorlog in remise

Voor professionals en inhoudelijke belanghebbenden is dit scenario op aanvraag beschikbaar.

3.3.3 Beschouwing Handelskrimp of verstoring van de internationale handel

Het scenario over de handelsoorlog illustreert hoe internationale spanningen via het handelsbeleid kunnen escaleren. In deze beschouwing wordt nader ingegaan op dergelijke ontwikkelingen rond de internationale handel en internationale samenwerking naast de onzekere vooruitzichten voor de wereldhandel, het Amerikaanse handelsbeleid, de handel met China, mogelijke belemmering van handelsroutes en tot slot het aanpassingsvermogen van de wereldhandel.

3.3.3.1 Ontwikkelingen internationale handel

Na de liberalisering van de wereldhandel is de globalisatie sinds ongeveer 2008 niet meer gegroeid (zie figuur, linker paneel). Terwijl voor de VS en met name China de handel minder van belang werden voor de algehele economie, is het voor de eurozone juist verder gegroeid.

De wereldhandel zakte tijdens de coronapandemie zeer snel in, eerst in China en daarna in het Westen. Na verloop van tijd zijn de coronagerelateerde handelsbelemmeringen afgebouwd (UNCTAD, n.d.). Door tijdelijk stilgelegde industrieën, teruggelopen zeevervoer en de snelle opleving na de pandemie ontstond aanvankelijk onzekerheid over mogelijke tekorten. Uiteindelijk trad er wereldwijd juist snel herstel op van de productie en handel (zie figuur, rechterpaneel). De eerder gevreesde inflatie vanwege deze productieverstoringen is overschaduwd door de Russische invasie van Oekraïne met de schaarste aan energie en de historische prijsstijgingen als gevolg. Het handelsvolume van de eurozone is daardoor, in tegenstelling tot de VS en China, teruggezakt (CPB, 2026a). Ook de sancties tegen Rusland verstoren handelsstromen zowel direct (export naar Rusland) als indirect (bijv. gebruik Russische grondstoffen, stijging energieprijzen, omzeilen sancties via derde landen). De directe goederenexport van Nederland naar Rusland is gecompenseerd door uitvoer naar rest van de wereld, al zijn er ook aangrenzende EU-lidstaten die structureel economische achteruitgang

kennen door de sancties (CBS, 2024a).[23] In Oost-Europa (CIS, een regio van voormalige Sovjetstaten), waar zowel Rusland als Oekraïne onder vallen, is de goederenhandel na een significante dip aan het begin van de oorlog juist harder gegroeid dan in de eurozone. China blijft koploper wat betreft groeiende handel, terwijl het in de VS ongeveer hetzelfde ontwikkelt als in de rest van de wereld.[24]

Figuur 2 Wereldwijde globalisatie zwakt af, terwijl goederenhandel eurozone achterblijft

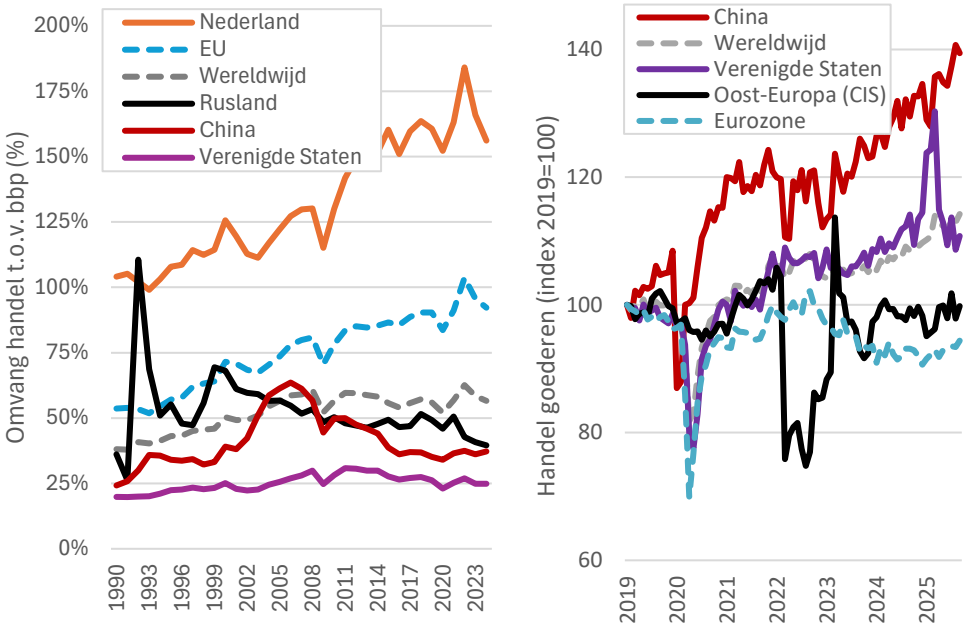

Bron: Wereldbank (n.d.-a) en CPB (2026a) Wereldhandelsmonitor
Noot: Voor Nederland telt intra-EU-handel ook mee

3.3.3.2 Internationale samenwerking

Een belangrijke voorwaarde voor handel zijn internationale samenwerkingsverbanden en handelsakkoorden, waarbij het EU-beleid voor Nederland van groot van belang is. Sinds het vertrek van het Verenigd Koninkrijk uit de EU, de Brexit[25], lijkt de dreiging van een 'exit' door EU-lidstaten te zijn afgenomen (Eurobarometer, 2025; Pew Research, 2023, 2025). Enkele landen zijn juist verder geïntegreerd in de Europese samenwerking, wat internationale handel vergemakkelijkt.[26] Sinds de oorlog in Oekraïne is ook het traject tot EU-

[23] De sancties treffen bijvoorbeeld Finland en de Baltische staten, zie Politico (2025).
[24] Met een uitschieter in de eerste maanden van 2025 toen de nieuw geïnstalleerde regering een groot pakket importtarieven aankondigde, waarop importeurs orders naar voren haalden ('*frontloading*').
[25] Recente analyse toont dat Brexit het VK zeker 6-8 procent bbp-verlies heeft gekost, een impact die juist over tijd gegroeid is, en met name voortkomt uit toegenomen onzekerheid en lagere vraag (Bloom et al., 2025). Ook de Nederlandse handel met het VK is gedaald (CBS, 2024b), terwijl schade enigszins is beperkt door de komst van enkele financiële (bij)kantoren en het Europees Geneesmiddelenbureau (EMA) naar Nederland.
[26] Bijvoorbeeld toetreding in 2023 van Kroatië tot de eurozone en het Schengengebied, in 2025 van Bulgarije en Roemenië tot het Schengengebied, en in 2026 toetreding van Bulgarije tot de eurozone.

lidmaatschap voor verschillende landen versneld ingezet.[27] Tegelijkertijd zijn er geen grote hervormingen geweest ten goede van de interne markt en blijven ook interne handelsbarrières nog aanzienlijk.[28] Naar aanleiding van de adviezen van Draghi over achterblijvende productiviteitsgroei in de EU zijn er wel initiatieven opgestart, maar dit heeft nog niet tot concrete resultaten geleid (Europese Commissie, 2025c). Ook zijn er binnen de EU juist verschillende lidstaten die op uiteenlopende dossiers besluitvorming frustreren. Na lang onderhandelen zijn, mede door de recente turbulentie in de wereldhandel, grote akkoorden gesloten tussen de EU en onder meer India en het Zuid-Amerikaanse handelsblok Mercosur (zie Europese Commissie, n.d.-b). Tegelijkertijd moeten deze nog geratificeerd worden en in werking treden terwijl er ook kritische lidstaten zijn. Tot slot geldt dat het conflict uit 2019 over de geschillencommissie van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) nog altijd niet is opgelost, waardoor besluitvorming verlamd blijft.[29] Waar dit voorheen als ernstige aantasting zou gelden, is dit inmiddels een gegeven (het nieuwe normbeeld).[30]

3.3.3.3 Onzekere vooruitzichten wereldhandel

De vooruitzichten voor de wereldhandel zijn nog altijd in verre mate onzeker dan wel ronduit negatief, mede door de verregaande politisering van het handelsbeleid (zie onderstaand figuur, linker paneel). Deze onvoorspelbaarheid bemoeilijkt het voor maakindustrieën, de logistieke sector en het internationaal financieel bestel om (investerings)strategieën voor de lange termijn op te zetten en maakt dat deze sectoren een sleutelrol vervullen in de internationale verhoudingen (zie ook DNB, 2025).

[27] Begin van de toetredingsonderhandelingen in 2022 met Noord-Macedonië en Albanië en in 2024 met Moldavië en Oekraïne, aangewezen als kandidaat in 2022 voor Bosnië en Herzegovina en in 2023 voor Georgië, en aanvragen van lidmaatschap in 2022 door Kosovo. Tegelijkertijd liggen sommige gesprekken met (ook eerdere) kandidaten langere tijd stil.

[28] De ECB (2026) schat dat interne barrières in de EU gelijkstaan aan heffingen van 67 procent voor goederen en 95 procent voor diensten. Met een even geïntegreerd handelsbeleid als Nederland voor alle EU-landen zouden deze barrières al dalen met 8 respectievelijk 9 procentpunt. Het IMF (2024) komt uit op 44 procent voor goederen, wat drie keer zo veel is als tussen Amerikaanse staten, en 110 procent voor diensten (terwijl de EU effectief importheffingen van slechts 3 procent heft). Zie ook Europese Commissie (2025b) en Europese Rekenkamer (2026).

[29] De WTO verkeert sinds eind 2019 in een impasse wat betreft haar geschillenbeslechtingsmechanisme (*Appellate Body*). Sindsdien is dit orgaan feitelijk buiten werking gesteld doordat de VS herhaaldelijk het benoemen van nieuwe leden blokkeerden. Hierdoor kon het orgaan niet meer voldoen aan het quorum van minimaal drie leden om zaken te behandelen. In 2020 is als alternatief het *Multi-Party Interim Appeal Arbitration Arrangement* (MPIA) opgericht met daarin onder andere de EU, China, Japan, VK en Australië.

[30] In feite is er nu structureel sprake van verlamming van de WTO, oftewel een continue ernstige aantasting van de effectiviteit en legitimiteit van multilaterale instituties en internationale regimes (score ‘C’). Uittredende landen of het opzetten van een alternatief geldt als een zeer ernstige schending (‘D’), terwijl het uiteenvallen van de WTO geldt als een catastrofale aantasting (‘E’).

Figuur 3 Recordomvang handel getroffen door beperkende maatregelen; ook enige stimulans

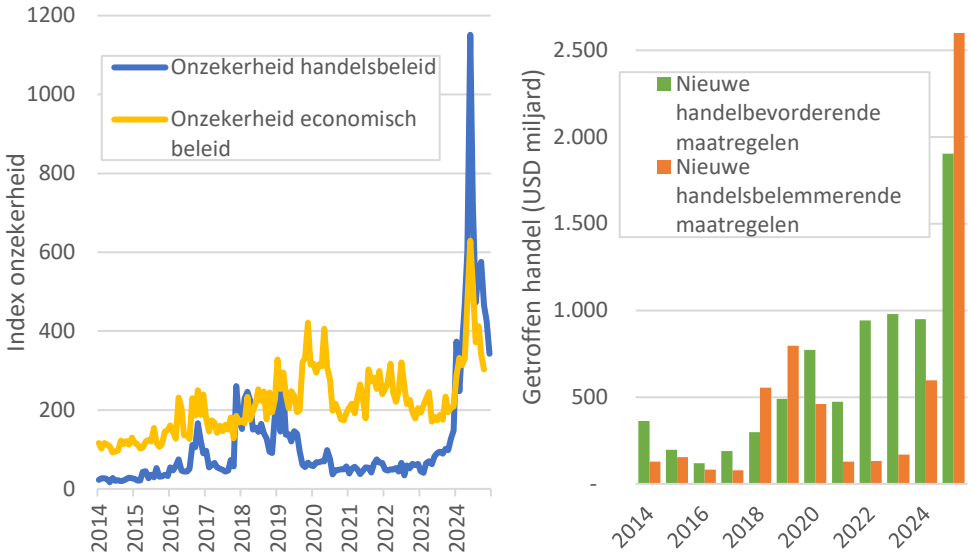

Bron: Caldara et al. (2019) en Davis (2016) verkregen via Policy Uncertainty (n.d.) en WTO (2025), handelsmaatregelen G20-landen tot medio oktober 2025, niet gewogen naar impact van maatregelen

3.3.3.4 Amerikaans handelsbeleid

De grootste onzekerheidsfactor en een grote belemmering voor Nederlandse handel is het directe en indirecte effect van het handelsbeleid van de Verenigde Staten. Hoewel de EU verreweg het belangrijkst blijft voor de Nederlandse welvaart geldt de VS als één van de belangrijkste handelspartners: de export is bijvoorbeeld goed voor bijna 29 miljard euro toegevoegde waarde (bijna 3 procent van het bbp) en bijna 200.000 voltijdsbanen (CBS, 2025a).[31] Tot nu toe is onzekerheid omtrent het Amerikaanse beleid de grootste belemmering voor Nederlandse bedrijvigheid, voorwal wat betreft investeringsbeslissingen voor de langere termijn.[32] Daarnaast is het nog onzeker of en wanneer de EU-VS-handelsdeal verder vorm krijgt.[33] Sinds het begin van 2025 is wereldwijd een recordhoeveelheid handelsbeperkende maatregelen ingevoerd (zie bovenstaand figuur, rechterpaneel). Daartegenover staan ook een reeks handelsbevorderende maatregelen, gedeeltelijk uitonderhandeld na de

[31] Wat betreft goederen is de VS wereldwijd de 5e handelspartner (6 procent van de Nederlandse export in 2024, 10 procent van de import) en de 2e van buiten de EU. Dit geldt zeker voor olie en vloeibaar gas (LNG). Nederland is ook een belangrijke handelspartner voor de VS: de 4e exportbestemming wereldwijd en grootste in Europa. Wat betreft diensten is het belang van de VS nog groter voor Nederland (11 procent van de Nederlandse export, 18 procent van de import). Dit geldt bijvoorbeeld voor het gebruik van intellectueel eigendom, zakelijke dienstverlening en ICT-diensten. Zie CBS (2025b) en CPB (2024).
[32] Het beperkte directe effect komt mede door het versneld aanleggen voor voorraden voor invoering van de importheffingen (FD, 2025a). Tegelijkertijd is de Japanse economie al direct getroffen door afgenomen exporten (Reuters, 2025).
[33] De in juli 2025 overeengekomen handelsdeal bestaat onder andere uit Amerikaanse importtarieven van 15 procent op EU-goederen, verlaging van Europese importheffingen op Amerikaanse goederen, verlagen van EU-standaarden voor de auto-industrie, en het streven van de EU om meer Amerikaanse energie te importeren. Zie Europese Commissie (2025d) en FT (2026b).

Amerikaanse heffingen, al hebben deze betrekking op een kleiner handelsvolume. Een groot deel van de handelsbeperkende maatregelen wordt (althans gedeeltelijk) getroffen op grond van nationale en economische veiligheid (WTO, 2025). De Amerikaanse handelsmaatregelen in combinatie met de oplopende overheidsschulden leiden al tot een koersdaling van de dollar — zie Beschouwing Destabilisatie van het financieel bestel (BoE, 2025). Omdat wereldwijd een groot deel van de internationale handel, bijvoorbeeld van olie, in dollars wordt afgerekend, kan onzekerheid over de dollar of een verschuiving naar andere munten gevolgen hebben voor de wereldhandel en het mondiale financieel bestel.

Doordat het Caribisch deel van het Koninkrijk buiten het gezamenlijke EU-handelsbeleid valt is het kwetsbaar voor handelspolitiek gericht op individuele staten. Voorlopig vallen de Amerikaanse importheffingen op Curaçao, Aruba en Sint-Maarten nog mee met het "minimale" tarief van 10 procent, al zijn de exporten naar de VS überhaupt beperkt.[34]

Zie het combinatiescenario 'Sanctiepolitiek tegen geïsoleerd Nederland' in het betreffende themarapport, waarin de VS gerichte importheffingen en andere handelsbelemmeringen tegen het Koninkrijk der Nederlanden richt.

3.3.3.5 Handel met China

Ook China is een belangrijke handelspartner van Nederland: alleen al de export naar China is goed voor ruim 11 miljard euro toegevoegde waarde (1 procent van het bbp) en bijna 73.000 voltijdsbanen (CBS, 2025a, n.d.-a, n.d.-b; CPB & CBS, 2022). De grootste invloed is echter de Nederlandse import van Chinese productie, waaronder ook de doorvoer naar het achterland in de rest van Europa. Hoewel deze invoer meer uitvoerig wordt besproken bij *Strategische afhankelijkheden*, is het belangrijk te constateren dat het Chinese beleid invloed heeft op de internationale handel en ook specifiek die met Nederland en de rest van Europa kan verstoren. De afgelopen jaren heeft China dan ook haar beleidsinstrumentarium uitgebreid en actiever ingezet, bijvoorbeeld middels de *Anti-Foreign Sanctions Law* en *Unreliable Entity List*, mede om extraterritoriale sancties uit de VS en de EU tegen te gaan (Clingendael, 2026).

Zo heeft China zich eerder met haar handelsbeleid bijvoorbeeld gericht op Litouwen en meer recent Japan, vanwege hun standpunt over Taiwan. Ook de affaire rond Nexperia illustreert hoe deze handelsrelatie sommige bedrijfstakken in Nederland en andere Westerse economieën, zoals de Europese auto-industrie, kwetsbaar maken. Tegelijkertijd profileert China zichzelf als stabiliserende kracht tegenover een onvoorspelbaar Amerika (The Conversation, 2025; Trouw, 2025). Binnen de EU bestaat geen eensgezindheid over hoe risicovol de onderlinge relatie met China precies is. Enkele individuele lidstaten

[34] De drie eilanden importeren meer uit de VS dan dat ze daar naartoe exporteren – oftewel een handelsbalans in het "voordeel" van de VS –, zie Dossier Koninkrijksrelaties (2025).

proberen ook juist Chinese investeringen binnen te halen.[35] Mede door de Chinese technologische voorsprong binnen enkele strategische sectoren bestaat het risico dat het daardoor EU-landen tegen elkaar kan uitspelen.

Naast het internationale handelsbeleid is de stand van de Chinese economie van belang, zoals bleek tijdens de eerste Chinese lockdowns toen fabrieken stilvielen en leveringen wereldwijd vertraging opliepen. Zo staat de Chinese economie voor enkele structurele uitdagingen, zoals vergrijzing, hoge jeugdwerkloosheid en een aanhoudend krimpende vastgoedsector (Wereldbank, 2025). Hoewel de jaarlijkse groeivoet nog altijd positief is en hoger ligt dan in het Westen, toont deze al sinds 2007 een dalende lijn en stijgt ook de publieke schuldquote.[36] Bij overcapaciteit en een teruglopende vraag op het Chinese vasteland of bij andere afzetmarkten (bijvoorbeeld de VS) gaan Chinese exporteurs op zoek naar nieuwe afnemers, zoals in Europa. Hoewel de import van goedkope goederen de kosten in Nederland en de rest van de EU kan drukken, verliezen Europese producenten aan concurrentievermogen en is het mogelijk dat deze industrieën (op termijn) verdwijnen. Zeker als het gaat om strategische goederen, kan dit een kwetsbaarheid betekenen. De EU heeft reeds *'anti-dumping'*-maatregelen ingevoerd, waaronder importheffingen voor een uiteenlopende lijst goederen uit China (Europese Commissie, n.d.-c).

Zie het scenario 'Handelsoorlog in remise' (themarapport *Economische dreigingen*), waarin de handelsoorlog tussen de VS en EU escaleert en vervolgens stabiliseert met de dreiging van automatische tegenheffingen waarna met name Zuid-Europese handelsstromen en -belangen verschuiven richting China en met name de Nederlandse maakindustrie, logistiek en dienstverlening getroffen worden.

3.3.3.6 Mogelijke belemmering van handelsroutes

Zoals deels omschreven bij 'Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland' blijven ook fysieke bedreigingen voor internationale handelsroutes nog altijd voorstelbaar en komen deze geregeld voor, al is de impact op Nederland in de meeste gevallen relatief beperkt. Onder moedwillige (militaire) dreigingen vallen bijvoorbeeld de Houthi-aanvallen op schepen in de Rode en Arabische Zee na de Israëlische aanvallen op Gaza. De blokkade van de Straat van Hormuz na de Amerikaans-Israëlische aanval op Iran toont hoe een moedwillige verstoring wel substantiële gevolgen kan hebben. Door de kwetsbaarheid van de mondiale olie- en gasmarkt kan dit in het zwaarste scenario voor Nederland de groei twee jaar met 1,1 procentpunt verlagen tot vrijwel nul, terwijl de inflatie in 2026 met 3 procentpunt zou oplopen tot 5,3 procent (CPB, 2026b). Nieuw zijn

[35] Dan gaat het bijvoorbeeld om autofabrieken in Hongarije of Spanje, zie The Economist (2025) en FD (2025b).
[36] Van ruim 14 procent bbp-groei in 2007 naar 8 procent in 2012, 6 procent in 2019 en 5 procent in 2024 (Wereldbank, n.d.-b); Van 29 procent schuldquote voor de centrale overheid in 2007 naar 34 procent in 2012, 59 procent in 2019 en 88 procent in 2024; inclusief schulden van lokale overheden ligt het significant hoger (IMF, 2025). Dit betekent dat de schulden harder groeien dan de economie en dat wordt met name gedreven door het hoge aandeel investeringen. De investeringen in vastgoed en infrastructuur blijken echter in afnemende mate productief (Carnegie, 2025; Institut Montaigne, 2024).

potentiële knelpunten voor het internationale vliegverkeer. Door de oorlog in Oekraïne, het gesloten Russische luchtruim en conflicten in het Midden-Oosten zijn Europese luchtvaartmaatschappijen richting Azië aangewezen op duurdere routes via Turkije en Centraal-Azië met beperkte uitwijkmogelijkheden.[37] Ook de eerdergenoemde sabotageacties (zie Dreigingscategorie Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland) kunnen Europese handelsstromen verstoren, maar vooralsnog heeft dat geen ingrijpenede impact.

Zie het scenario 'Chinese aanval op Taiwan' (themarapport *Internationale en militaire dreigingen*), waarin de handel met Taiwan stilvalt, regionaal het maritieme verkeer maandenlang gestremd is, mondiale toeleveringsketens worden verstoord, en China en de VS elkaar bestoken in het digitaal en financieel domein.

Verstoringen door klimaat- en natuurrampen zijn ook voorstelbaar en worden door klimaatverandering waarschijnlijker, waarbij Nederland als kleine, open economie relatief kwetsbaar is (Hedlund et al., 2018). De eerdergenoemde lagere binnenvaartcapaciteit door droogte is daar een voorbeeld van: ook wanneer dit zich in België of Duitsland voordoet treft dit de Nederlandse handel. Voor de wereldhandel geldt hetzelfde wat betreft de waterstanden en verminderde doorvoercapaciteit in het Panamakanaal.[38] Klimaat- en natuurrampen elders in de wereld kunnen leiden tot misoogsten en daarmee wereldwijd hogere voedselprijzen die indirect ook Nederland en vooral ook het Caribisch deel van het Koninkrijk kunnen raken. Een sluimerende ontwikkeling is het smelten van de ijskappen ten noorden van Rusland waardoor de Noordpoolroute tussen Europa en Azië bereikbaar wordt, wat strategische gevolgen heeft voor de regionale machtsverhoudingen.

Naast de hierboven genoemde klimaat- en natuurrampen is een niet-moedwillige verstoring van een handelsroute met enige impact op Nederland nog altijd onwaarschijnlijk. Het eerdere ongeluk waardoor het Suezkanaal geblokkeerd was blijft uitzonderlijk.

Bij verstoring van één handelsrelatie of een specifieke handelsroute wordt de economie daarnaast meer afhankelijk van resterende handelspartners of -routes. Daardoor kan een conflict of klimaatramp in de ene regio de risico's in een andere regio vergroten, bijvoorbeeld omdat een additionele verstoring in potentie meer impact heeft en daarmee een moedwillige verstoring ook aantrekkelijker (en daarmee waarschijnlijker) wordt.

3.3.3.7 Dempende werking van aanpassingsvermogen wereldhandel

Tegen de achtergrond van deze dreigingen en onzekerheden moet het aanpassingsvermogen van de wereldhandel en economie in brede zin niet onderschat worden. Dit neemt de eerdergenoemde dreigingen niet

[37] Tegelijkertijd kunnen maatschappijen uit bijvoorbeeld China of Qatar nog wel via het Russische luchtruim vliegen, wat een concurrentievoordeel biedt wat betreft tijd en kosten — zie SEO Economisch Onderzoek, Clingendael en Stratagem (2024). De Iranoorlog perkt mogelijke routes voor het vliegverkeer verder in, zie The Economist (2026).
[38] Naast fysieke capaciteitsbelemmeringen hangt de droogte bij het Panamakanaal ook samen met geopolitieke spanningen tussen de VS en China over deze handelsroute.

weg, maar kan wel een dempende werking hebben op de gevolgen. Nederland kent een gediversifieerde economie waarin veel verschillende bedrijfstakken bijdragen aan de welvaart die veelal niet afhankelijk zijn van één handelspartner. Zo zouden de verregaande Amerikaanse importtarieven op goederen volgens ramingen de economische groei in Nederland met 0,3-0,6 procentpunt verlagen, ook in het geval van Europese tegenmaatregelen (CPB, 2025; Romão & Oomes, 2025).[39] Bij handelsverstoringen kunnen industrieën goederen substitueren, alternatieve leveranciers benutten, productielijnen aanpassen of zal de prijs op moeten lopen. Desondanks kunnen de strategische gevolgen voor Nederland groot zijn, afhankelijk van de oorzaak, de betrokken handelspartner, de getroffen goederen en diensten, en de duur en intensiteit.

3.4 Dreigingscategorie Buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven

Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen beschikken over unieke kennis en technologie. Vanuit financieel oogpunt, voor de continuïteit van (vitale) processen of voor het verwerven van een strategische positie in Nederland vormen deze organisaties een potentieel doelwit voor buitenlandse inmenging. Het betreft beïnvloeding via bijvoorbeeld directe of heimelijke verwervingen, infiltratie via spionage of een hack en talentovername.

Binnen *Economische dreigingen* verwijst buitenlandse inmenging specifiek naar inmenging binnen het bedrijfsleven en kennisinstellingen. Dit hangt sterk samen (en overlapt deels) met het dreigingsthema ‘Ongewenste inmenging en beïnvloeding democratische rechtsstaat’. Daarin ligt de focus meer op statelijke actoren die (heimelijk) inzetten op bijvoorbeeld spionage, sabotage of op beïnvloeding van diasporagemeenschappen. Activiteiten binnen dit thema raken aan publieke organisaties, de politiek of (groepen binnen) de samenleving. Ook georganiseerde criminaliteit valt hieronder.

3.4.1 Bouwstenen

Zoals beschreven kent buitenlandse inmenging verschillende verschijningsvormen. Dit is gestructureerd aan de hand van de volgende bouwstenen die in onderstaande tabel zijn weergegeven.

Tabel 9 Bouwstenen ‘Buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven’[40]

Betrokken actor	Doel	Middel	Doelwit	Doelwit vitaal proces
Verenigde Staten	Toegang tot infrastructuur	Verwerving bedrijf (via proxies)	Defensie en veiligheid	Ja
China	Uitbuiten strategische afhankelijkheden	Verwerving toeleverancier (via proxies)	(Hoog-techno-logische) industrie	Nee

[39] Bij het huidige bbp is dat gelijk aan bijna 7 miljard euro: een ernstige schending van het economische veiligheidsbelang (score C), maar niet catastrofaal.
[40] Vanuit de verschillende mogelijkheden uit de kolommen zijn verschillende scenario’s denkbaar. De mogelijkheden uit een rij horen niet noodzakelijkerwijs bij elkaar.

Betrokken actor	Doel	Middel	Doelwit	Doelwit vitaal proces
Rusland	Uitbuiten kwetsbare positie overheid	Nationalisering (onderdeel) van bedrijf	Telecom en ICT-sector	
Iran	Verkrijgen kennis of technologie	Infiltratie (spionage, hack)	Vervoer en opslag	
Niet-statelijke actor	Financieel gewin	Talentovername	Landbouw en delfstoffen-winning	
…			Kennis-instellingen	
Onbekend			…	

Bij buitenlandse inmenging kan de **betrokken actor** (voorlopig) onbekend zijn, een staat zijn, zowel rivaliserende als traditioneel bondgenootschappelijke landen, en/of een niet-statelijke actor betreffen. Onderlinge (heimelijke) samenwerking tussen actoren is ook mogelijk. Het **doel** van de inmenging loopt uiteen van financieel gewin tot het uitbuiten van kwetsbaarheden en het bemachtigen van kennis of sensitieve technologieën.

Onder **middelen** vallen verwervingen (investeringen, fusies of overnames) van Nederlandse bedrijven, dochterondernemingen of toeleveranciers, mogelijk via staatsgelieerde proxies die nauwe banden hebben met een buitenlandse overheid of die (de facto) staatsbedrijven zijn. Ook kunnen (onderdelen van) Nederlandse bedrijven die actief zijn in het buitenland genationaliseerd worden in het land in kwestie. Tot slot kan informatie of sensitieve technologie verkregen worden via infiltratie (bedrijfsspionage, cyberdreigingen) of via het aantrekken van Nederlands talent.

Doelwitten zijn bijvoorbeeld kennisinstellingen, zoals universiteiten en specifieke vakgroepen, of bedrijfstakken waarin de doelen van inmenging kunnen worden bereikt, zoals op militair, industrieel of digitaal vlak. Daarbij wordt ook onderscheid gemaakt of het doelwit betrokken is bij een **vitaal proces**.[41]

In tegenstelling tot de Rijksbrede Risicoanalyse 2022 worden er binnen het thema *Economische dreigingen* geen scenario's uitgewerkt voor 'Buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven'. In plaats daarvan wordt gerefereerd aan scenario's uit andere dreigingsthema's en wordt de categorie als geheel beschouwd. Het digitaal binnendringen van organisaties is nader uitgewerkt in het themarapport 'Cyberdreigingen'. Criminele inmenging van het bedrijfsleven wordt ook beschouwd binnen het themarapport 'Ongewenste inmenging en beïnvloeding democratische rechtsstaat'.

[41] Zoals gedefinieerd door de overheid, zie NCTV (n.d.-a).

3.4.2 Beschouwing Buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven

De beschouwing gaat in op statelijke dreigingen voor de economische veiligheid van Nederland met vervolgens specifieke aandacht voor de verwerving van bedrijven, de kennisveiligheid en de extraterritoriale werking van buitenlands beleid. Daarna komt de Nederlandse en Europese beleidsreactie aan bod. Afsluitend wordt ingegaan op de invloed van het bedrijfsleven zelf.

3.4.2.1 Statelijke dreigingen economische veiligheid

De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten merken op dat Nederland steeds vaker openlijk en heimelijk wordt geconfronteerd met statelijke dreigingen tegen de economische veiligheid (AIVD, 2026; MIVD, 2026; AIVD, MIVD & NCTV, 2022; AIVD & MIVD, 2026). Volgens de AIVD (2025, 2026) realiseerden bedrijven, kennisinstellingen en overheden zich meer dan ooit dat de wereld voor hen onveiliger is geworden, wat zich bijvoorbeeld uit in een stijging van het aantal (cyber)adviezen aan vitale sectoren. Er hebben de afgelopen jaren dan ook enkele concrete incidenten plaatsgevonden, zoals sabotage van internet- en elektriciteitskabels in de Oostzee, brandstichting in een Pools winkelcentrum en een Duitse staalfabriek, en plannen voor een moordaanslag op de topman van een Duitse wapenfabrikant.

Deze dreigingen blijven dan ook (zeer) voorstelbaar, al is de precieze impact (op de korte termijn) geregeld onzeker of moeilijk in te schatten. Dat is bijvoorbeeld het geval bij een kennislek of ongewenste bedrijfsovername door een buitenlandse actor. Zo hadden scenario's uit de RbRa 2022 over zowel een overname van een producent van dual-use-goederen als van health- en biotechstartups een beperkte impact op de nationale veiligheid (ANV, 2022b). Ook heimelijke beïnvloeding en de inzet van proxies of criminele netwerken bemoeilijken de risico-inventarisatie (zie ook AIVD, 2024, 2026). Dit wordt bijvoorbeeld geïllustreerd door signalen dat de sancties tegen Rusland door jonge, kleine bedrijven uit Nederland worden omzeild via derde landen als Turkije, Servië en Kazachstan (CBS, 2024; Rademakers et al., 2024).[42]

Zie de scenario's in het themarapport *Ongewenste inmenging en beïnvloeding democratische rechtsstaat*:

- 'Sabotage zeekabels Caribisch gebied voorbereid met spionage', waarin Rusland en Venezuela datakabels saboteren waardoor de telecom op Curaçao en omliggende eilanden uitvalt.
- 'Heimelijke beïnvloeding via een privaat bedrijf', waarin na een bedrijfsovername door een Chinees dekmantelbedrijf technologische kennis weglekt door bedrijfsspionage en het aantrekken van kenniswerkers.
- 'Cyberspionage Rijksoverheid', waarin economische informatie van ketenpartners van het ministerie van Economische Zaken is gestolen.

[42] In 2024 zijn bijvoorbeeld ook drie personen aangehouden voor het omzeilen van de sanctiewetgeving (FIOD, 2024).

3.4.2.2 Verwerving van bedrijven

Een van de methoden waarmee statelijke actoren hun geopolitieke doeleinden nastreven is door Nederlandse ondernemingen te verwerven via investeringen, fusies en overnamen (AIVD, MIVD & NCTV, 2022). Hierdoor is het mogelijk dat kennis en informatie weglekt, de Nederlandse overheid in een kwetsbare positie belandt of strategische afhankelijkheden ontstaan.[43] In het bijzonder China probeert onder andere hightechbedrijven op te kopen en een belang te nemen in vitale infrastructuur, zoals bij internationale havens (AIVD, 2025).[44] Zo blijkt dat Chinese investeringen verschuiven van ontwikkelingslanden naar sensitieve technologieën en vitale infrastructuur in Westerse economieën (AidData, 2025). Voor Nederland valt dit relatief gezien mee en zijn activiteiten grotendeels beperkt tot bijvoorbeeld cofinanciering van kredietfaciliteiten voor multinationals. Het meest opvallende voorbeeld is chipproducent Nexperia, dat in 2017-2018 is overgenomen door een Chinees bedrijf, waarna eind 2025 zorgen openbaar werden dat cruciale kennis en productiecapaciteit naar China zou verdwijnen onder druk van de Chinese topman (Minister van Economische Zaken, 2025). Na Nederlands ingrijpen ontstond een diplomatieke rel en door een Chinees exportverbod dreigde de Europese auto-industrie deels stil te vallen. Dit toont hoe de Nederlandse overheid buitenlands eigenaarschap beschouwde als verzwakking van zijn eigen positie via ongewenste inmenging, potentiële kennislekken en strategische afhankelijkheden. Buitenlandse inmenging kan bovendien raken aan Nederlandse (dochter)ondernemingen in het buitenland, zoals ook het geval was bij de Nexperia-productielocatie in China.

3.4.2.3 Ongewenste kennis- en technologieoverdracht

Op het gebied van kennisveiligheid signaleren de veiligheidsdiensten dat Nederlandse bedrijven, kennisinstellingen en wetenschappers ‘op grote schaal’ doelwit zijn van diverse statelijke activiteiten die proberen hoogwaardige technologie en kennis buit te maken (AIVD, 2025; MIVD, 2025; AIVD, MIVD & NCTV, 2022). Zo wil China (nog meer) een leidende rol op hoogwaardige technologische kennis, zoals kunstmatige intelligentie (AI), robotica, kwantum, landbouwtechniek en medicijnontwikkeling (AIVD, 2025). Hiervoor zet het ook in op bedrijfsspionage (o.a. rekruteren kenniswerkers, financieren studenten en wetenschappers) en op geavanceerde cyberaanvallen. Als deze kennis ongewenst weglekt, kan dit (op termijn) de Nederlandse concurrentiepositie verslechteren of de nationale veiligheid aantasten, bijvoorbeeld als het gaat om dual-use-technologieën. In het geval van spionage of het ontstaan van strategische afhankelijkheden kan dit ook de Nederlandse overheid in een kwetsbare positie brengen.

Zie het scenario ‘Aanval cloudbedrijf’ (themarapport *Cyberdreigingen*), waarin een cloudprovider digitaal wordt binnengedrongen door een statelijke actor en bedrijfsprocessen in Nederland stilvallen en in systemen gespioneerd wordt met als motief economisch gewin.

[43] Zie ook de beschouwing van categorie *Strategische afhankelijkheden*.
[44] Zo heeft China ook belangen in containerterminals in Rotterdam, zie Clingendael (2023).

Zie het scenario 'Cyberspionage Rijksoverheid' (themarapport *Ongewenste inmenging en beïnvloeding democratische rechtsstaat*), waarin malware het ministerie van Economische Zaken binnendringt en economische informatie over hoogtechnologische bedrijven gestolen wordt.

3.4.2.4 Extraterritoriale werking buitenlands beleid

Een groeiende vorm van buitenlandse inmenging is de directe invloed van formeel en niet-formeel beleid uit het buitenland op bedrijfsactiviteiten in Nederland. Het meest concreet zijn de Nederlandse exportrestricties voor geavanceerde chipmachines naar China, die (mede) onder druk of dwang van de VS zijn opgelegd. Ook zijn Nederlandse multinationals en Amerikaanse dochterondernemingen in Nederland van koers verschoven na het gewijzigde diversiteits- ("DEI") en duurzaamheidsbeleid in de VS (FD, 2025a, 2025b). Voor een deel komt dat voort uit formele maatregelen, maar ook uit voorzorg verzwakten bedrijven hun doelstellingen uit angst voor represailles en vanwege de bedrijfsbelangen in het buitenland. Ook de Amerikaanse ambassade in Nederland vraagt leveranciers te verklaren dat hun beleid in lijn is met het Amerikaanse 'anti-diversiteitsdecreet'. Dit is ook merkbaar bij het Noorse staatsinvesteringsfonds: het ethisch beleid is tijdelijk gepauzeerd na Amerikaanse druk over desinvesteringen vanwege mensenrechtenschendingen in Palestina (Reuters, 2025). Deze vormen van extraterritoriale druk ondermijnen niet alleen de handelingsvrijheid van individuele bedrijven, maar ook de beleidsmatige autonomie van Nederland als geheel.

3.4.2.5 Nederlandse en Europese beleidsreactie

Tegelijkertijd is de politieke en beleidsmatige aandacht voor buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven sterk toegenomen in Nederland en Europa. Zo zijn er in Nederland, net als in veel andere landen, de afgelopen jaren verschillende screening- en toetsingsmechanismen ingevoerd voor investeringen in de telecomsector, vitale aanbieders, sensitieve technologie en beheerders van bedrijfscampussen, en voor het exploiteren van windenergie op zee.[45] Naast formeel opgelegde voorwaarden en een verbod voor enkele investeringen geldt er een preventieve werking tegen kwaadwillende actoren. Bovendien is er wetgeving aanstaande voor bescherming van de defensie-industrie met onder andere ook een investeringstoets.[46] Hoewel de toetsen deze gevoelige investeringen screenen, blijven politieke en maatschappelijke zorgen over individuele gevallen een terugkerend fenomeen, bijvoorbeeld het meest recent rond de voorgenomen overname van een dienstverlener voor DigiD.

Wat betreft kennisveiligheid is er wetgeving aanstaande die sensitieve kennis en technologie moet beschermen met een screening van

[45] Respectievelijk de *Wet ongewenste zeggenschap telecommunicatie* (WOZT), *Wet veiligheidstoets investeringen, fusies en overnames* (Wet Vifo) en *Wet Windenergie op zee*. Dergelijke investeringsscreening sluit aan bij de Europese FDI-verordening (EU) 2019/452. Eerder bestond er al soortgelijke toetsing voor de elektriciteits- en gassector. Het jaarlijkse aantal uitgevoerde investeringstoetsen is toegenomen van 1 in zowel 2019 als 2020 naar 76 in 2025 (Ministerie van EZK, 2026).
[46] *Wet weerbaarheid defensie en veiligheid gerelateerde industrie.*

onderzoekers, studenten en technisch personeel.[47] Voor deze verplichtingen en verdere informatievoorziening zijn vanuit de overheid ook verschillende handleidingen en hulpcentra voor het bedrijfsleven en kennisinstellingen opgezet.[48] Tot slot heeft de EU diverse richtlijnen en verordeningen geïntroduceerd, waarvan de Nederlands implementatie aanstaande is.[49] Deze richten zich op digitale risico's voor netwerk- en informatiesystemen, fysieke risico's die kritieke entiteiten kunnen verstoren, en de digitale weerbaarheid van de financiële sector. In de praktijk bestaat dit bijvoorbeeld uit een zorgplicht, het uitvoeren van risicoanalyses en een meldplicht. Ook tegen economische dwang door derde landen heeft de EU een instrument ingevoerd.[50]

Hoewel deze maatregelen het bedrijfsleven weerbaarder maken, kan dit ook ten koste gaan van de welvaart en daarmee het economische veiligheidsbelang (Nederland als een effectieve en efficiënte economie). Internationale samenwerking en buitenlandse investeringen zijn namelijk ook van belang voor kennisuitwisseling en technologische innovatie en daarmee voor de strategische positie van de Nederlandse economie. Daaruit volgt een afweging tussen verschillende beleidsopties en belangen.

3.4.2.6 Het bedrijfsleven als factor van belang

Tot slot kunnen ook particuliere bedrijfsbeslissingen wereldwijd gevolgen hebben. Dit kan in de praktijk een politieke uitwerking hebben en mogelijk ook doelbewust plaatsvinden. Hoewel dit deels van alle tijden is, heeft dit de laatste jaren nieuwe verschijningsvormen gekregen. Grote technologiebedrijven bepalen bijvoorbeeld via hun moderatiebeleid, algoritmen en inzet van kunstmatige intelligentie mede welke informatie wordt verspreid. Dit geldt ook voor de toegang tot specifieke technologieën, zoals het al dan niet leveren van satellietinternet aan het Oekraïense leger in de oorlog tegen Rusland of aan Iraanse demonstranten tijdens opstanden. Ook persoonlijke opvattingen van eigenaren of bestuurders kunnen hierbij van invloed zijn. Beslissingen van bedrijven zijn daarmee een factor van belang in de wereldpolitiek waardoor bedrijfs- of privébelangen ook kunnen raken aan de nationale veiligheid.

Zie het Combinatiescenario 'De duistere kanten van Big Tech' in het betreffende themarapport, waarin een groot techbedrijf zo veel uitbestede overheidstaken uitvoert dat het een centrale rol inneemt in het publiek domein en qua invloed vergelijkbaar wordt met staten.

[47] *Wet screening kennisveiligheid.*
[48] Sinds 2018 het *Digital Trust Center,* sinds 2019 het *Nationaal Cyber Security Centrum*, sinds 2022 het *Loket voor Kennisveiligheid*, en sinds 2023 het *Ondernemersloket Economische Veiligheid.*
[49] Respectievelijk de *Network and Information Security Directive* (NIS2-richtlijn (EU) 2022/2555, in Nederland de *Cyberbeveiligingswet* als opvolger van de *Wet Beveiliging Netwerk- en Informatiesystemen*), de *Critical Entities Resilience Directive* (CER-richtlijn (EU) 2022/2557, in Nederland de Wet weerbaarheid kritieke entiteiten), en de *Digital Operational Resilience Act* (DORA-verordening (EU) 2022/2554). Zie NCTV (n.d.-b).
[50] *'Anti-Coercion Instrument',* Verordening (EU) 2023/2675.

3.5 Dreigingscategorie Strategische afhankelijkheden

Via internationale handel zijn landen onderling verweven voor de levering van goederen en diensten en daarmee in bepaalde mate ook afhankelijk van elkaar. Of dit mogelijk ongewenst is hangt mede af van de omvang van de handelsstroom in kwestie, de risico's die daaraan verbonden zijn en in hoeverre de levering van essentieel belang is. Ook alternatieve toeleveringsketens, substitutiemogelijkheden en voorraadvorming zijn hierop van invloed. Zelfs zonder het stopzetten van de levering van strategische goederen maakt een afhankelijkheid een land in potentie al kwetsbaar waardoor het mogelijk gevolgen voor de nationale veiligheid heeft. Tegelijkertijd kunnen niet alle afhankelijkheden worden weggenomen zonder bijvoorbeeld ook het economische veiligheidsbelang te raken. In lijn met de EU streeft Nederland daarom naar 'open strategische autonomie' zonder al te veel handelsbeperkingen.

3.5.1 Bouwstenen

Binnen de dreigingscategorie 'Strategische afhankelijkheden' zijn er verschillende factoren die van invloed zijn op de ernst van de dreiging. Deze bouwstenen zijn in onderstaande tabel weergegeven. De bouwstenen volgen enigszins de opzet van de dreigingscategorie 'Handelskrimp of verstoring van de internationale handel'.

Tabel 10 Bouwstenen 'Strategische afhankelijkheden'[51]

Verkeers-stroom	Oorzaak verstoring	Betrokken actor	Betrokken sectoren	Omvang belang (bbp)
Grondstoffen	Opzeggen samenwerking (bijv. een handelsakkoord)	EU	Defensie en veiligheid	< 5%
Goederen	Sancties	China	(Hoog-technologische) industrie	6-10%
Energie	Import-/exportrestricties (mogelijk een handelsoorlog)	Verenigde Staten	Telecom en ICT-sector	11-20%
Technologie en data (informatie-stroom)	Financiële of economische crisis	…	Vervoer en opslag	> 20%
Financiën	Moedwillige bedreiging handelsroutes (conflict, fysieke sabotage, cyberaanval)	Niet-statelijke actor	Landbouw en delfstoffen-winning	
…	Natuurlijke bedreiging handelsroutes		Kennis-instellingen	

[51] Vanuit de verschillende mogelijkheden uit de kolommen zijn verschillende scenario's denkbaar. De mogelijkheden uit een rij horen niet noodzakelijkerwijs bij elkaar.

Verkeers-stroom	Oorzaak verstoring	Betrokken actor	Betrokken sectoren	Omvang belang (bbp)
	Technische bedreiging handelsroutes		…	
	Productie-verstoringen			
	Onbekend of n.v.t.			

De relevante **verkeersstromen** lopen uiteen van grondstoffen (bijvoorbeeld zeldzame aardmetalen, farmaceutische ingrediënten), goederen (computerchips, zonnepanelen), energie (olie, LNG), technologie en data (clouddiensten, sociale media) tot financiën (marktinfrastructuur, buitenlandse valuta). De **oorzaak** van een potentiële verstoring van de invoer loopt uiteen van moedwillig handelen, zoals handelsbeperkende maatregelen of een conflict, tot een niet-moedwillige handelsstop, zoals een technische of natuurlijke dreiging.

De **betrokken actor** kan een land zijn dat moedwillig een strategische afhankelijkheid tegen Nederland of de EU uitbuit of hier niet-moedwillig bij betrokken is, maar ook niet-statelijke actoren zoals grote, multinationale bedrijven met significante marktmacht. De **betrokken sectoren** zijn hetzelfde ingedeeld als de doelwitten van ongewenste inmenging, zoals op militair, industrieel of digitaal vlak. De omvang van de afhankelijkheid wordt gemeten met **het belang voor Nederland** in termen van toegevoegde waarde (bbp).

Voor strategische afhankelijkheden kan het ook relevant zijn wat de **oorsprong** is, al is dat vaak al een gegeven voordat een scenario zich ontvouwt. Zo kan een afhankelijkheid 'natuurlijk' zijn ontstaan, bijvoorbeeld door comparatieve voordelen voor bepaalde bedrijfstakken of door (historisch gezien) gunstige natuurlijke hulpbronnen (denk: strategische ligging, aanwezigheid van gasvelden of kritieke aardmetalen). Ook kan deze (mede) door moedwillig handelen zijn ontstaan, zoals via gestuurde industrie- of handelspolitiek (subsidies, protectionisme, dumping) of het stelen van strategisch belangrijke bedrijfsinformatie. Dit kan van invloed zijn op de uitwerking van een dreigingsscenario of het daaropvolgende handelingsperspectief, zoals de mogelijkheden voor het beschermen van de eigen industrie of voor het opzetten van binnenlandse productie.

3.5.2 Het scenario 'Tekorten kritieke grondstoffen' – op aanvraag

De EU is voor kritieke grondstoffen en zeldzame aardmetalen afhankelijk van andere landen, waaronder van China dat recent vergunningsvereisten heeft geïntroduceerd. In het fictieve scenario reageert China op EU-sancties door verregaande exportbeperkingen, wat leidt tot aanhoudende tekorten en technologische knelpunten. Dit raakt Nederland direct en indirect via de defensie-, halfgeleider- en groene-technologiesectoren.

3.5.2.1 Context

Door de (verdere) politisering van de economie en het mondiale handelsstelsel heroverwegen landen hun onderlinge afhankelijkheden, bijvoorbeeld als het gaat om kritieke grondstoffen. De Europese Commissie (2023) definieert kritieke grondstoffen als materialen die van groot economisch belang zijn en waarbij sprake is van risico's in de toeleveringsketen. Op basis van deze definitie heeft de EU in 2023 een lijst vastgesteld met 34 kritieke grondstoffen, waarvan er veel grotendeels afkomstig zijn uit een beperkt aantal landen buiten Europa (Europese Commissie, 2023). Bovendien bestaan er voor deze materialen weinig geschikte en betaalbare alternatieven. Daardoor ontstaan er kwetsbaarheden in cruciale sectoren van de Europese economie.

China is wereldwijd en ook specifiek voor de EU de grootste leverancier van een groot aantal kritieke grondstoffen, zoals baryt, bismut, gallium, germanium, magnesium, natuurlijke grafiet, wolfraam en vanadium (Europese Commissie, 2023). China heeft ook een dominante positie in de wereldwijde toeleveringsketen van zeldzame aardmetalen (*rare earth elements*): 61 procent van de mondiale mijnproductie en 92 procent van de raffinagecapaciteit. Bovendien produceert China circa 90 procent van alle zeldzame aardemagneten wereldwijd. Andere landen met een rol van betekenis (voor specifieke grondstoffen) zijn bijvoorbeeld Zuid-Afrika, Congo en Australië. Mede door milieunormen en hoge kosten is het aandeel van Europa voor de meeste grondstoffen beperkt. Voor sommige materialen vervult recycling wel al een groot deel van de Europese vraag, zoals koper (55 procent) en wolfraam (42 procent), al is het bij veel grondstoffen volledig afwezig (Europese Commissie, 2023).

China heeft zijn economisch instrumentarium aangescherpt met bijvoorbeeld exportcontroles. Al in 2010 stelde China na een territoriaal geschil met Japan een exportembargo in, wat de prijzen vertienvoudigde en uiteindelijk na twee maanden weer werd ingetrokken (WSJ, 2018); NYT, 2025). Verdere mondiale controles zijn ingevoerd via de herziene *Export Control Law* (2020) voor bepaalde kritieke grondstoffen waarin het wereldwijd een dominante positie inneemt, zowel in de mijnbouw als in de raffinage. Tevens is de *Unreliable Entity List* (2020) ingevoerd, waarop verschillende Westerse bedrijven staan vermeld die door de Chinese overheid als onbetrouwbaar worden beschouwd.

Dit resulteert stapsgewijs in nieuwe vergunningsvereisten voor de export van: gallium en germanium (juli 2023); grafiet (oktober 2023); antimoon (december 2024); wolfraam, tellurium, bismut, molybdeen en indium (februari 2025); samarium, gadolinium, terbium, dysprosium, lutetium, scandium en yttrium (april 2025); en holmium, erbium, thulium, europium en ytterbium (oktober 2025).[52] Voor deze aardmetalen heeft China een wereldwijd aandeel tot wel 99,9 procent in de delving of raffinage. Het gaat voornamelijk om middelzware en zware zeldzame aardmetalen die worden gebruikt in geavanceerde

[52] De laatste twee uitbreidingen hebben daarmee betrekking op in totaal twaalf van de zeventien zeldzame aardmetalen. Zie IISS (2025a, 2025b), TNO (2025a) en EUISS (2025).

technologieën binnen de defensie-, luchtvaart- en energiesector. Deze materialen hebben dan ook een strategisch en mogelijk *dual-use*-karakter. De meest recente uitbreiding heeft betrekking op fotonische zeldzame aardmetalen die essentieel zijn voor glasvezelcommunicatie, infraroodsensoren, lasertechnologieën en beeldschermen. De regels hebben betrekking op zowel de zuivere elementen als hun oxiden, legeringen, verbindingen en mengsels. Alle exporten vereisen een vergunning en worden anders door de douane vertraagd of geweigerd.

Omdat China zo'n groot deel van de mijnbouw en raffinage controleert en alternatieven schaars, duur of kwalitatief minder zijn, worden Westerse afnemers geconfronteerd met aanzienlijke en complexe risico's voor hun toeleveringsketen. De desbetreffende elementen zijn onmisbaar voor bijvoorbeeld hittebestendige magneten die worden gebruikt in toepassingen onder hoge belasting. De exportrestricties hebben daarmee directe gevolgen voor de wereldwijde beschikbaarheid van kritieke grondstoffen. Het meest geraakt zijn de defensie-industrie, elektrische mobiliteit, windenergie en de halfgeleidersector.[53] Tegelijkertijd is de exacte impact moeilijk te kwantificeren, omdat kritieke grondstoffen in veel waardeketens zijn geïntegreerd die lastig te volgen zijn op product- of bedrijfsniveau. Door technologische ontwikkeling ten behoeve van substitutie en recycling zouden kwetsbaarheden kunnen verminderen. Na het geschil met China in 2010 heeft Japan ingezet op het afbouwen van afhankelijkheden, zoals door efficiënter gebruik via technologische innovatie en door gediversifieerde toeleveringsketens via overheidssteun voor buitenlandse mijnbouwprojecten. Ondanks noemenswaardige voortgang is Japan nog altijd sterk verweven met de Chinese mijnbouw en raffinage en is het in 2026 opnieuw getroffen door gerichte exportbeperkingen, ditmaal vanwege de kwestie Taiwan (CSIS, 2026).

Hoewel een groot deel voor doorvoer naar andere Europese landen bestemd is, importeert Nederland voor 58 miljard euro een breed scala aan Chinese producten die kritieke grondstoffen bevatten, zoals laptops, zonnepanelen, telefoons, routers, en lithium-ion-batterijen (CBS, 2025a). Ook is Nederland sterk afhankelijk van China voor de directe invoer van acht kritieke grondstoffen: bariet, bismut, kobalt, magnesium, mangaan, strontium, tantaal en fluoriet. Ondanks de hoge afhankelijkheid is het rechtstreekse handelsvolume relatief beperkt.[54] Van de acht kritieke materialen met het grootste handelsvolume is bismut momenteel onderworpen aan Chinese exportbeperkingen.

3.5.2.2 Scenario: Tekorten kritieke grondstoffen

Voor professionals en inhoudelijke belanghebbenden is dit scenario op aanvraag beschikbaar.

[53] Binnen de defensie-industrie zijn zeldzame aardmetalen essentieel voor moderne wapensystemen en communicatieapparatuur. In de mobiliteit worden neodymium en praseodymium toegepast in elektromotoren van elektrische voertuigen. De windenergiesector gebruikt dysprosium en terbium in permanente magneten voor windturbines. Tot slot zijn gallium en germanium onmisbaar voor de halfgeleiderindustrie, met toepassingen in opto-elektronica, chips en zonnecellen.
[54] Magnesium kent de hoogste waarde (274 miljoen euro), waarvan bijna twee derde doorvoer, gevolgd door mangaan (178 miljoen) en andere materialen met een lagere afhankelijkheid (CBS, 2025a).

3.5.3 *Beschouwing Strategische afhankelijkheden*

Het Nederlandse bedrijfsleven is sterk verweven met internationale markten en toeleveringsketens. Deze internationale oriëntatie biedt economische kansen, maar vergroot ook de kwetsbaarheid voor verstoringen in de mondiale geopolitieke context. De risico's op misbruik van strategische afhankelijkheden zijn de afgelopen jaren toegenomen en worden meer zichtbaar.[55] Slechts een beperkt deel van de bedrijven neemt echter maatregelen om afhankelijkheden te verkleinen en de weerbaarheid te vergroten (SEO Economisch Onderzoek, 2025; Clingendael, 2025).

3.5.3.1 Import van energie

De Russische invasie in Oekraïne vormt een kantelpunt in het inzicht in strategische afhankelijkheden. Lagere gasvoorraden, teruggeschroefde gasimporten uit Rusland en de sabotage van Nord Stream II leggen de kwetsbaarheid van Nederland en de Europese Unie bloot. Nederland is, mede door de sluiting van het Groninger gasveld, sinds 2023 een netto-importeur van gas geworden (CBS, n.d.-a). De binnenlandse productie ligt nu op minder dan een vijfde van het niveau van 2015. De Nederlandse energiezelfredzaamheid is daardoor gedaald van 40 procent in 1990 naar 12 procent in 2022 (zie figuur).[56] De sterke toename van hernieuwbare elektriciteitsopwekking met zon en wind hebben daar voorlopig weinig aan veranderd omdat ingevoerde gas en olie onmisbaar blijven voor de Nederlandse samenleving. Deze energie-import is niet alleen van groot belang voor de energievoorziening in Nederland, maar via civiele en militaire pijpleidingen ook voor industrieën als de luchthaven Schiphol, de Rotterdamse haven, het Duitse achterland en de defensie van Nederland en omliggende NAVO-bondgenoten.[57]

Figuur 4 Ondanks afname Russische import, verdere toename Nederlandse afhankelijkheid van buitenlandse energie

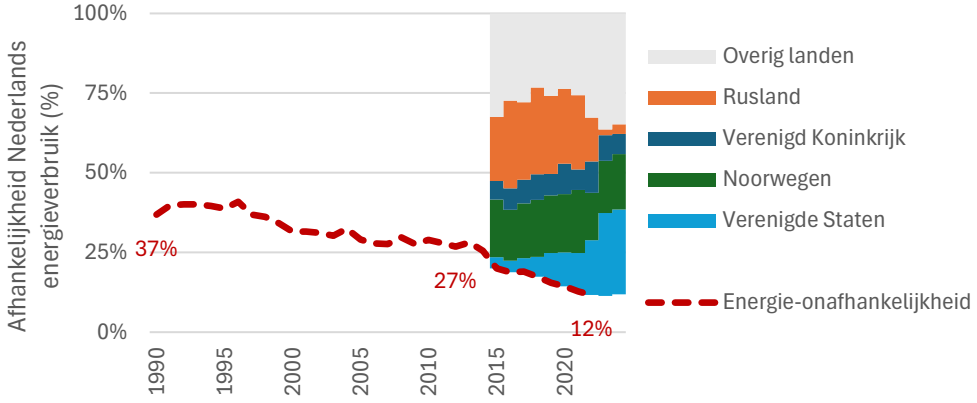

Bron: Eurostat (n.d.) voor de algehele zelfredzaamheid en CBS (2025b) voor verdeling per land.
Noot: Door verschillende definities rapporteert Eurostat op een zelfredzaamheid van 12 procent in 2022 en het CBS een energieonafhankelijkheid van 22 procent.

[55] Zoals Rusland die de Europese energieafhankelijkheid gebruikt om de druk op de EU op te voeren tijdens de oorlog in Oekraïne (AIVD, MIVD & NCTV, 2022).
[56] Tegelijkertijd is deze 'energiezelfredzaamheid' in de EU gemiddeld vrijwel gelijk gebleven tussen de 30-35 procent, zie Eurostat (2025).
[57] De *Rotterdam-Rijn Pijpleiding* (RRP) van de Rotterdamse haven naar industrieën in het Duitse Rijn-Ruhrgebied, het militaire *Central Europe Pipeline System* (CEPS) met naburige NAVO-landen, en de *Defensie Pijpleiding Organisatie* (DPO) voor kerosinetransport naar civiele en militaire luchthavens.

Ondanks de grote maatschappelijke gevolgen en de hoge kosten voor de samenleving, toont de energiecrisis in 2022 ook dat het mogelijk is sommige afhankelijkheden structureel te verminderen en schokken op te vangen. Zo is destijds ingezet op alternatieve leveranciers (versnelde bouw LNG-terminal, Amerikaanse importen), verminderd verbruik (energiebesparing, isolatie), substitutie en verduurzaming (elektrificatie, opwekking met zon en wind) en tijdelijke inkomensondersteuning van kwetsbare groepen. Sinds 2022 is ook de Europese gasinfrastructuur sterk verbeterd en de wereldwijde LNG-productiecapaciteit blijft naar verwachting de komende jaren toenemen (GTS, 2026; IEA, 2026).

De teruggelopen gasimport uit Rusland vermindert deze strategische afhankelijkheid, maar creëert tegelijk nieuwe afhankelijkheden van vloeibaar gas (LNG) uit de Verenigde Staten (zie wederom figuur).[58] Omdat prijzen voor olie en LNG op de wereldmarkt worden bepaald is niet alleen de directe invoer van belang, maar ook vraag en aanbod elders, zoals in Qatar en de rest van het Midden-Oosten. De blokkade van de Straat van Hormuz toont de mogelijke impact via de mondiale olie- en gasmarkt op Nederland (CPB, 2026). Hoewel verduurzaming Nederland minder kwetsbaar maakt voor prijsschokken van fossiele energiebronnen (TNO, 2025b), geldt voor duurzame energietechnologieën ook een sterke afhankelijkheid: bijvoorbeeld zonnepanelen, accu’s en magneten komen grotendeels uit China.[59]

Structureel hogere prijzen en onzekerheid over de energiekosten kunnen energie-intensieve industrieën aanzetten om productie naar het buitenland te verplaatsen.[60] Daardoor zou de afhankelijkheid van deze goederen uit deze landen kunnen toenemen, al kan het ook ruimte creëren voor nieuwe bedrijvigheid in Nederland.

3.5.3.2 Afhankelijkheden op het Caribisch deel van het Koninkrijk

Het Caribisch deel van het Koninkrijk is zelfs bijna volledig afhankelijk van de invoer van essentiële goederen, zoals brandstoffen, voedsel en medicijnen. Vrijwel alle goederen voor Bonaire, Sint Eustatius en Saba worden via Curaçao en Sint Maarten geleverd. De Algemene Rekenkamer (2026) beoordeelt de situatie op Caribisch Nederland als ‘zorgelijk’, omdat er geen strategische voorraden zijn en beperkte reguliere voorraden bij private partijen. Dit geldt ook voor (drink)water; Saba heeft bijvoorbeeld hooguit 1 dag voorraad. Hierdoor zijn de eilanden ‘structureel kwetsbaar’ voor verstoringen, terwijl commerciële partijen bepalen hoe voorraden worden verdeeld en eilanden onderling kunnen gaan concurreren (Algemene Rekenkamer, 2026).

[58] En in mindere mate Qatar —goed voor 12-14 procent de EU-importen— dat in 2025 heeft gedreigd LNG-exporten naar de EU te stoppen vanwege de duurzaamheidswetgeving CSDDD (Reuters, 2025).
[59] Gecorrigeerd voor doorvoer naar andere landen, had China in 2022 in de Nederlandse import een aandeel van 76 procent voor zonnepanelen, 53 procent voor accu’s en 63 procent voor magneten (belangrijk voor windturbines en elektrische auto’s), zie CBS (2023).
[60] Zie in 2022 de sluiting van aluminiumfabriek Aldel en het tijdelijk afschalen bij kunstmestfabriek Yara Sluiskil en in 2024 de tijdelijke productiestop bij zinkfabriek Nyrstar. Bovendien staat de Duitse auto-industrie onder druk, wat ook Nederlandse leveranciers kan treffen.

3.5.3.3 Onderlinge verwevenheden met de VS

Grote technologiebedrijven uit de VS hebben een sterke positie in Nederland en Europa. Zij leveren onder andere essentiële email-, hosting- en clouddiensten voor overheidsinstellingen en zijn cruciaal voor de kernprocessen van vitale infrastructuur en in de financiële sector (DNB & AFM, 2025).[61] Amerikaanse digitale platforms zijn bovendien van invloed op de online informatie- en nieuwsvoorziening en daarmee (indirect) op het politiek bestel en de democratie (WRR, 2024; CvdM, 2025). Door het beperkte aantal aanbieders waar veel organisaties diensten van afnemen bestaan er voor bepaalde technologieën concentratie- en systeemrisico's. Met de opkomst van kunstmatige intelligentie (AI) vanuit met name de VS dreigt Europa opnieuw op achterstand te raken.[62] De afhankelijkheden maken Nederland gevoelig voor veranderingen in Amerikaanse wetgeving of in de geopolitieke koers van de VS. Zo tonen de directe en veelomvattende sancties tegen werknemers van en betrokkenen rond het Internationaal Strafhof (ICC) in Den Haag hoe deze werkzaamheden (en het dagelijks leven in bredere zin) bemoeilijkt kunnen worden. Wetgeving zoals de CLOUD Act, waarmee de VS wereldwijd data kunnen opeisen bij Amerikaanse (dochter)ondernemingen, maakt dit extra urgent. Dit geldt ook voor publieke instanties die Amerikaanse clouddiensten afnemen, waarover zorgen opkwamen rond de Amerikaanse overname van een leverancier voor DigiD. Ook in bredere zin blijkt de Nederlandse (vitale) infrastructuur sterk afhankelijk van externe (buitenlandse) dienstverlening en apparatuur, waarbij ook de toegang tot en het beheer van data een aandachtspunt is.[63]

Zie in de betreffende themarapporten de combinatiescenario's:

- 'De duistere kanten van Big Tech', waarin een groot technologiebedrijf steeds meer overheidsdiensten uitvoert en over sensitieve kennis en informatie van overheid, burgers en bedrijven beschikt.
- 'Sanctiepolitiek tegen geïsoleerd Nederland', waarin de VS digitale en financiële dienstverlening specifiek voor personen en organisaties in het Koninkrijk der Nederlanden uitsluit. Bedrijven wijzigen onder druk hun beleid of de toegang tot de Amerikaanse markt wordt belemmerd.

Ook op de financiële markten is Nederland sterk verweven met de VS, zowel via financiële instellingen en handelsplatforms als via dienstverleners. Dit geldt bijvoorbeeld voor directe buitenlandse investeringen, regelgeving en financieel toezicht, monetair beleid en voor de werking van vitale infrastructuur achter kapitaalmarkten. Zo

[61] Van 16.500 onderzochte domeinen van Nederlandse overheden, zorginstellingen, scholen en vitale bedrijven blijkt 67 procent gekoppeld aan minimaal één Amerikaanse clouddienst (NOS, 2026).
[62] In de VS is in 2024 bijna 110 miljard dollar geïnvesteerd in AI tegenover ruim 19 miljard dollar in Europa, zie Stanford HAI (2025).
[63] Zie voor het digitale domein Clingendael (2023), voor de dronesector Stratagem, SEO Economisch Onderzoek & Clingendael (2025), voor de luchtvaart SEO Economisch Onderzoek, Clingendael & Stratagem (2024), en voor de Chinese invloed bij de haven van Rotterdam Clingendael (2024a) (of Europese havens in het algemeen, zie Clingendael, 2024b).

signaleert de toezichthouder dat het 'onwenselijk' is dat 'het beleid van buitenlandse regeringen toch [kan] resulteren in controle over hoe en aan wie we betalen' (DNB, 2025). Dit bleek ook in 2022 toen Amerikaanse sancties tegen Rusland de IT-systemen van de in Nederland gevestigde Amsterdam Trade Bank platlegden, waarna de bank failliet ging.[64]

Bovendien geldt de VS als cruciale partner voor de defensie van Nederland en Europa. Dit betreft zowel de steun door het Amerikaanse leger als militaire productiecapaciteiten in de VS waar Europese bondgenoten van afhankelijk zijn. Zo is 97 procent de Nederlandse wapenimporten tussen 2020-2024 afkomstig uit de VS en vertonen enkele goederenclassificaties indicaties van een strategische afhankelijkheid (SIPRI, 2025; SEO Economisch Onderzoek, Clingendael & TNO, 2022). Zeker voor specifieke geavanceerde systemen, zoals F35-gevechtsvliegtuigen of het Patriot-luchtafweersysteem, zijn voorlopig nog geen vergelijkbare Europese alternatieven voorhanden waar Nederland snel naar kan overstappen.

In het Caribisch deel van het Koninkrijk is de economie in bredere zin sterk afhankelijk van de Verenigde Staten. Bij een terugval van de Amerikaanse economie daalt het toerisme vanuit de VS, wat een belangrijk deel van de economie is (Houpier et al., 2025). Bovendien zijn lokale valuta gekoppeld aan de Amerikaanse dollar, waardoor ook valutaschommelingen direct relevant zijn voor het Caribisch deel.

Zie het scenario 'Dollar in duikvlucht' (themarapport *Economische Dreigingen*), waarin een economische recessie in de VS het toerisme op het Caribisch deel van het Koninkrijk doet krimpen.

Zie het combinatiescenario 'Sanctiepolitiek tegen geïsoleerd Nederland' in het betreffende themarapport, waarin Amerikaanse toeristen specifiek het Caribisch deel mijden vanwege de politieke betrekkingen met het Koninkrijk.

3.5.3.4 Chinese handels- en industriepolitiek

De AIVD (2026) schrijft dat China "al jaren heimelijk en illegaal actief is om de kennis van [Nederlandse] bedrijven en kennisinstellingen te bemachtigen, en dat de dreiging daarvan in 2025 zowel is verbreed als verdiept". China streeft naar maximale economische onafhankelijkheid en een leidende rol in hoogwaardige technologische sectoren zoals kunstmatige intelligentie, robotica, kwantumtechnologie, landbouwinnovatie en medicijnontwikkeling (AIVD, 2025). Zo wijst de Chinese positie in de Nederlandse import van enkele soorten vitamines, antibiotica en fosfaat op een mogelijke strategische afhankelijkheid, al lijken er (op middellange termijn) mogelijkheden voor substitutie of binnenlandse productie (SEO Economisch Onderzoek, Clingendael & TNO, 2022). Het Chinese industriebeleid is verschoven naar de 'nieuwe drie' met hoogwaardige technologieën: elektrische voertuigen, batterijen en zonnecellen. Deze concurrerende sectoren zetten Europese producenten onder druk. Voorsprong in één sleuteltechnologie werkt

[64] *Kamerstukken II 2021-2022, 36045*, 68.

mogelijk door naar andere bedrijfstakken, waardoor China zijn strategische positie verder versterkt.[65] Ook voor het mijnen en raffineren van grondstoffen speelt China een bepalende rol, waaronder voor kritieke aardmetalen voor hoogtechnologische productie (SEO Economisch Onderzoek, Clingendael & TNO, 2022; Europese Commissie, 2023; CBS, 2025). De afgelopen jaren heeft China op dit vlak al verschillende handelsbeperkende maatregelen geïntroduceerd, waaronder vergunningsvereisten, tarieven, quota's en een exportverbod. De controle over de grondstoffenhandel hangt ook samen met de Chinese aspiraties voor de chipindustrie. Voorlopig is het zeker voor de meest geavanceerde computerchips nog afhankelijk van het Westen, zoals de chipmachines van ASML waar nu exportbeperkingen naar China voor gelden. Ook voor meer laagtechnologische chips is eind 2025 met de spanningen rond Nexperia duidelijk geworden dat sommige maakbedrijven in het Westen afhankelijk zijn van Chinese productie. Bovendien vormt de situatie rond Taiwan, met name rond chipgigant TSMC, een risico voor de mondiale halfgeleiderketen.

Nederland geldt binnen de EU als één van landen die economisch het meest verweven zijn met China (CPB & CBS, 2022). De Nederlandse goederenimport uit China was jarenlang zo'n zes tot zeven keer zo groot als de exportomvang, maar sinds 2023 is dit gedaald tot een factor van vier tot vijf (CBS, n.d.-b). Een groot deel wordt verklaard door de knooppuntfunctie van Nederland voor de doorvoer naar andere landen.

Zie het scenario 'Tekorten kritieke grondstoffen' (themarapport *Economische Dreigingen*), waarin China reageert op EU-sancties met verregaande exportbeperkingen, wat leidt tot aanhoudende tekorten en technologische knelpunten. Dit raakt Nederland direct en indirect via de defensie-, halfgeleider- en groene-technologiesectoren.

Zie het scenario 'Chinese aanval op Taiwan' (themarapport *Internationale en militaire dreigingen*), waarin de handel met en rond Taiwan stilvalt of gestremd is, waardoor de mondiale toeleveringsketen van met name computerchips wordt verstoord.

3.5.3.5 Buitenlandse zeggenschap in Nederland

Zoals eerder opgemerkt onder 'Buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven' gaan strategische afhankelijkheden niet alleen over goederen of diensten die Nederland importeert. Ze kunnen ook ontstaan wanneer belangrijke diensten of productiefaciliteiten binnen Nederland in buitenlandse handen komen. In dat geval blijft Nederland afhankelijk van buitenlandse actoren voor de productie van deze goederen en diensten of onderhoud aan productielocaties en infrastructuur.

3.5.3.6 Handelingsperspectief Nederland en de EU

Nederland en de Europese Unie zetten in op het versterken van open strategische autonomie: een balans tussen vrije internationale handel en het vermijden van ongewenste afhankelijkheden. Beleidsinstrumenten

[65] Het Chinese BYD, tegenwoordig producent van elektrische auto's, begon als batterijfabrikant. Bovendien hangt de Chinese voorsprong in accu-productie samen met de dominantie positie van Chinese bedrijven als DJI voor het maken van drones.

zoals investeringsscreening en exportrestricties moeten voorkomen dat cruciale technologie in buitenlandse handen komt. Ook kunnen industriebeleid, strategische voorraden of alternatieve toeleveranciers in potentie kwetsbaarheden voor de levering van essentiële goederen wegnemen. Daarbij zijn met name 'niet-duurzaam inzetbare' goederen en diensten van belang, zoals energie en ICT-diensten.[66] Daarnaast treedt de EU op tegen wat zij als oneerlijke handelspraktijken bestempeld, zoals dumping van goedkope Chinese elektrische voertuigen. Ingrijpen moet daarbij altijd worden afgewogen tegen negatieve effecten op het investeringsklimaat en de kans op vergelding.[67] Het is daarbij niet mogelijk om alle afhankelijkheden weg te nemen.

Tegenover afhankelijkheden van het buitenland staat dat andere landen voor specifieke goederen en diensten ook afhankelijk zijn van Nederland dan wel van Europa in brede zin. Zo was de EU weliswaar kwetsbaar wat betreft gasimporten uit Rusland, maar had het ook de mogelijkheid om, met bondgenoten, verregaande sancties in te voeren.[68]
Zo heeft Nederland (binnen de EU) een sterke concurrentiepositie voor bepaalde *dual-use*-goederen, waaronder de chipindustrie en maritieme sector (DNB, 2026). Dat geldt bijvoorbeeld voor de meest geavanceerde chipmachines van ASML en de bouw van (marine)schepen. Ook in andere bedrijfstakken is Nederland internationaal concurrerend, zoals voor de agrosector. Naast directe goederenexporten hebben Nederlandse multinationals en financiële instellingen ook over de grens grote belangen. Denk daarbij aan buitenlandse dochterondernemingen, productielocaties en investeringen in buitenlandse aandelen en schuldpapier. Zoals buitenlandse inmenging bij het Nederlandse bedrijfsleven kan worden gezien als potentiële dreiging, geldt die strategische positie andersom ook.

Bovendien vormt de EU met bijna een vijfde van de mondiale economie na de VS en China het grootste economische blok, waardoor toegang tot de Europese markt van strategisch belang is.[69] Dit blijkt ook uit de mogelijkheden van de EU om wereldwijd effect te sorteren via regulering (het *'Brussels effect'* voor onder meer duurzaamheid, mededinging en privacy), het handelsbeleid (zoals de CO_2-grensheffing CBAM, het tegengaan van ontbossing) of openstelling van de interne markt (via handelsakkoorden of omgekeerd met dreiging van het *Anti-Coercion Instrument* waarmee toegang kan worden ontzegd). Daarnaast zijn in de EU enkele strategische bedrijven en knooppunten gevestigd, zoals het financiële netwerk SWIFT.

[66] Duurzaam inzetbare goederen, zoals zonnepanelen of elektrische auto's, blijven in principe inzetbaar – al bestaan daarbij ook zorgen de externe invloed via software-updates en de mogelijkheid van een '*kill switch'* waarmee apparatuur op afstand onbruikbaar gemaakt kan worden.
[67] Denk aan de situatie rond Nexperia eind 2025, of de afweging van België tussen het onteigenen van de bevroren Russische Euroclear-activa en het nationale investeringsklimaat.
[68] Zie Europese Commissie (n.d.) — denk aan: exportrestricties op dual-use en andere (hoogtechnologische) goederen (o.a. voor energiewinning, computerchips of vliegtuigonderhoud), volumebeperkingen en een prijsplafond op importen van fossiele energie, een verbod op het leveren van specifieke diensten, sluiten van het Europees luchtruim, het bevriezen van financiële tegoeden (Euroclear) en de ontkoppeling van financiële netwerken (SWIFT).
[69] De EU had in 2024 ongeveer 18 procent van het wereldwijde bbp (Wereldbank, n.d.).

3.6 Dreigingscategorie Destabilisatie van het financieel systeem

Het financieel systeem is in Nederland sterk verweven met de rest van de economie en samenleving. Financiële instellingen zijn van belang bij het faciliteren van spaar- en betaalrekeningen, het verstrekken van kredieten zoals hypotheken en bedrijfsleningen, het verzekeren van risico's en beleggen van pensioenen op kapitaalmarkten. Destabilisatie van dit systeem in binnen- of buitenland kan daarmee de Nederlandse economie en nationale veiligheid raken. Ook wat betreft financiële kerninfrastructuur en daarmee vitale processen, zoals het betalings- en effectenverkeer, kunnen verstoringen grote gevolgen hebben voor de Nederlandse economie en de samenleving. Daarmee zijn ook (buitenlandse) dienstverleners of dreigingen als cyberaanvallen of technisch falen van belang. Ook overheidsfinanciën, toezicht en regelgeving en monetair beleid in binnen- en buitenland hebben hun weerslag op de financiële sector.

3.6.1 Bouwstenen

Binnen de dreigingscategorie 'Destabilisatie van het financieel systeem' zijn er verschillende factoren die van invloed zijn op de ernst van de dreiging. Deze bouwstenen zijn in onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 11 Bouwstenen 'Destabilisatie van het financieel systeem'[70]

Oorsprong	Oorzaak	Getroffen sector	Omvang (toename schuldquote)	Tijdsduur
Europese Unie (of eurozone)	Omvallen financiële instelling	Industrie, energie en delfstoffenwinning	< 3 procentpunt	< 1 jaar
Verenigde Staten	Staats-schuldencrisis	Groot- en detailhandel	3-4 procentpunt	1-2 jaar
China	Extreme inflatie	Vervoer en opslag	5-10 procentpunt	3-5 jaar
…	Extreme rentefluctuatie	Telecom en ICT-sector	> 10 procentpunt	> 5 jaar
	Extreme valuta-schommeling	Bouw en vastgoed		
	Internationaal conflict	Financiële dienstverlening		
	Dis-functioneren markten	Zakelijke dienstverlening		
	(De)regulering financiële markten	…		
	…			

De **oorsprong** van destabilisatie van het financieel systeem kan liggen in verschillende regio's, zowel binnen Europa (of specifiek: de eurozone) als daarbuiten, zoals in de VS, China of in andere landen. Een mogelijke **oorzaak** kan voortkomen uit de financiële sector zelf (zoals de kredietcrisis 2007) of daarbuiten (eurocrisis 2011). Meer specifiek kan dit uiteenlopen van bijvoorbeeld het omvallen van een financiële instelling, een publieke schuldencrisis, extreme schommelingen in de prijzen, rente of valuta, het disfunctioneren van markten, een internationaal conflict tot het ingrijpend (de)reguleren van markten.

De impact op de economie kan verstrekkend zijn met als **getroffen sectoren** bijvoorbeeld de bouw en vastgoed (woningmarkt) of financiële dienstverlening (het omvallen van een bank). De **omvang** van een financiële crisis kan in zekere zin worden gemeten op basis van de toename van de Nederlandse schuldquote: de mogelijke gevolgen lopen dus zowel via een toename de staatsschuld (redden van banken of eurolanden, steunen huishoudens) als via een krimp van de economie (het bbp). De **tijdsduur** kan van korte aard zijn (minder dan 1 jaar) of jarenlang voortduren (tot meer dan 5 jaar).

3.6.2 *Het scenario 'Dollar in duikvlucht' – op aanvraag*

De Amerikaanse schuldpositie is sterk verslechterd en de onafhankelijkheid van de centrale bank is niet langer gegarandeerd, maar de dollar vormt nog altijd de mondiale reservemunt. In dit fictieve

[70] Vanuit de verschillende mogelijkheden uit de kolommen zijn verschillende scenario's denkbaar. De mogelijkheden uit een rij horen niet noodzakelijkerwijs bij elkaar.

scenario nemen zorgen over de onafhankelijkheid toe en leidt een lagere kredietwaardigheid tot een kapitaalvlucht uit de VS. In de financiële sector komt een systeempartij in zwaar weer, valuta op de Cariben staan onder druk en ook de Nederlandse economie wordt getroffen.

3.6.2.1 Context

De Amerikaanse dollar fungeert sinds de Tweede Wereldoorlog als de dominante mondiale reservemunt. Deze status betekent dat de dollar wordt gebruikt als standaard voor internationale handel, als veilige haven op kapitaalmarkten en als primaire valuta in de reserves van centrale banken wereldwijd. Deze positie levert de VS aanzienlijke economische voordelen op, zoals lagere rentes, goedkope buitenlandse financiering en geopolitieke invloed via sanctiemechanismen zoals SWIFT. Voor de wereldeconomie vergemakkelijkt het gebruik van één dominante munt de handel en zorgt het voor stabiliteit in turbulente tijden. Echter, recente ontwikkelingen zoals het verlies van de hoogste kredietstatus van de VS, opkomend handelsprotectionisme en geopolitieke spanningen ondermijnen het vertrouwen in – en daarmee de vraag naar – de dollar. Stromingen binnen de MAGA-bewegingen menen daarnaast dat het financieel systeem is ingericht *tegen* de VS, zoals door een conservatieve denktank uiteengezet in *Project2025* of het idee om met een 'Mar-a-Logo-akkoord' de dollar te devalueren.

Voor een open, sterk op export georiënteerde economie als Nederland brengt een verzwakking van de Amerikaanse dollar als mondiale reservemunt aanzienlijke risico's met zich mee. Zo zijn de florin op Aruba en de Caribische gulden op Curaçao en Sint-Maarten gekoppeld aan de dollar, volgen deze centrale banken het Amerikaanse rentebeleid en wordt een deel van de transacties op de eilanden direct in dollars afgerekend. Voor de reële economie kan grotere volatiliteit op de valutamarkten leiden tot grillige wisselkoersschommelingen, waardoor transactiekosten voor handel en risico's op buitenlandse investeringen toenemen. Voor de financiële economie vergroot een zwakkere dollar de kwetsbaarheid van het systeem: hogere financieringskosten, dalende liquiditeit en waardedalingen van dollaractiva raken banken, pensioenfondsen en andere instellingen. Omdat Amerikaans schuldpapier vaak als onderpand dient in financiële transacties, kunnen dergelijke waardedalingen leiden tot liquiditeitstekorten en spanningen op de financiële markten (AFM, 2025a).[71] Bovendien tast het verlies aan invloed van de dollar als sanctie-instrument de effectiviteit van Westerse geopolitieke strategieën aan.

3.6.2.2 Scenario: Dollar in duikvlucht

Voor professionals en inhoudelijke belanghebbenden is dit scenario op aanvraag beschikbaar.

3.6.3 Het scenario 'Groeistop na beurskrach'

Hoewel kunstmatige intelligentie (AI) wereldwijd nieuwe mogelijkheden biedt, waaronder voor de productiviteit, is de ontwikkeling van techbedrijven gebaseerd op onzekere winstverwachtingen. In dit fictieve scenario is er een beurskrach en groeit de economie voor 5 jaar niet

[71] Dergelijke liquiditeitstekorten zouden zelfs verlicht kunnen worden door de Chinese centrale bank, waardoor nieuwe afhankelijkheden ontstaan.

meer omdat de verwachtingen van AI op de productiviteitsgroei niet worden waargemaakt. Op langere termijn groeit de economie door op het originele groeipad.

3.6.3.1 Context

Voor economische groei, de toename van de totale productie in een land, zijn twee bronnen: meer uren gaan werken als land of een verhoging van de arbeidsproductiviteit per gewerkt uur. Er is nog weinig extra groei van het arbeidsaanbod mogelijk door de hoge arbeidsparticipatie en vergrijzing. Daarom is de toekomstige groei vooral gebaseerd op hogere arbeidsproductiviteit.

Digitalisering, de inzet van informatie- en communicatietechnologie (ICT), is de belangrijkste bron van productiviteitsgroei. Daaronder valt ook de inzet van kunstmatige intelligentie (*Artificial Intelligence,* AI). Deze bijdrage is het duidelijkst terug te zien bij de grote technologiebedrijven in de VS. Het winstaandeel van deze bedrijven in de Amerikaanse economie is vanaf de jaren ‘90 ongeveer met 10 procentpunt gestegen, vrijwel volledig door de winsten van ICT-bedrijven (Barkai, 2020; Van ‘t Klooster & Teulings, 2024). De toepassing van ICT hangt sterk samen met de groei van de productiviteit.

Technologie-experts zijn echter verdeeld over de toekomstige bijdrage van digitale technologieën, waaronder met name de rol voor AI. Sommige experts voorspellen een dalende bijdrage aan productiviteitsgroei en andere experts voorspellen juist hoge toekomstige groei doordat het vergroten van het aantal toepassingen tijd kost. Ook hangt de hoeveelheid innovatie als gevolg van AI samen met de mate waarin AI-modellen toegankelijk zijn voor andere onderzoekers. De meeste investeringen in AI worden gedaan in de VS en in China (Stanford HAI, 2025). De ontwikkeling en toegankelijkheid van deze modellen is onderhevig aan beschikbare financiering en daarmee energie (datacentra), chips (rekenkracht) en data (doorontwikkeling), maar ook aan geopolitieke competitie (FT, 2025; Clingendael, 2025).

Wat het inschatten van de bijdrage van ICT extra lastig maakt is dat niet alle positieve effecten terug te zien zijn in de productiviteitsstatistieken. De uitdagingen hierbij zijn dat kwaliteitsverbeteringen en prijsdalingen niet goed te meten zijn, de waarde van immateriële activa lastig in te schatten is en het moeilijk te volgen is hoe AI-toepassingen doorwerken in de bredere maatschappij.

Deze meetproblemen leiden ertoe dat de aandelenkoersen van ICT-bedrijven over- of ondergewaardeerd kunnen zijn. Deze koersen zijn namelijk in belangrijke mate gebaseerd op verwachtingen over technologie en winsten in de toekomst. Het valt daarbij niet te zeggen of de huidige waarderingen reëel zijn: je weet pas dat het een zeepbel is als hij barst. Economen maken daarbij onderscheid tussen speculatieve bubbels zonder intrinsieke waardestijging (bijv. de tulpenmanie in de 17^{e} eeuw) en innovatieve bubbels voor opkomende technologieën (bijv. de internetzeepbel rond 2000). Hoewel beide varianten hooggespannen investeerders achterlaten met verliezen, kan het verstrekte kapitaal en

de daaruit volgende innovaties nog langdurig positieve effecten hebben voor de maatschappij (bijv. de snelle uitrol van internet).[72] Andersom is het ook mogelijk dat technologische disrupties —zoals de doorontwikkeling van AI— juist tot een krach bij 'gevestigde' bedrijven (of achterblijvende regio's) leidt door massale automatisering, dalende vraag en kelderende waarderingen.[73] Bij een krach is het dan ook de vraag of het effect heeft op de economie: de internetbubbel rond 2000 resulteerde in Nederland niet in een recessie.[74] Dit hangt mede af van de mate waarin de financiële sector, direct en indirect, is blootgesteld aan de bubbel en hoe de rest van de economie ervoor staat.[75] Deze staat momenteel al onder druk door onzeker handelsbeleid en geopolitieke uitdagingen.

In onderstaande tabel zijn de bouwstenen genoemd waarop het geselecteerde fictieve scenario 'Groeistop na beurskrach' gebaseerd is.

Tabel 12 Bepalende bouwstenen voor het scenario 'Groeistop na beurskrach'

Oorsprong	Oorzaak	Getroffen sector	Omvang (toename schuldquote)	Tijdsduur
Verenigde Staten	Dis-functioneren markten	Telecom en ICT-sector	5-10 procentpunt	3-5 jaar
Europese Unie (of eurozone)				

3.6.3.2 Scenario: Groeistop na beurskrach

Het innovatiepotentieel van AI wordt uiteindelijk niet waargemaakt en de verwachtingen blijken irreëel. Door diverse belemmeringen is het lastiger om de technologie door te ontwikkelen en in de praktijk te implementeren. Zo is veel bestaande data reeds benut en is het moeilijk om nieuwe, hoogwaardige gegevens te verkrijgen. Daarnaast blijkt de integratie van AI met andere ICT-toepassingen erg kostbaar wegens privacybezwaren en uitdagingen rond de integratie in bestaande bedrijfsprocessen. Bovendien valt het bij bedrijven tegen hoeveel menselijke vaardigheden nodig zijn om AI effectief te kunnen toepassen: de benodigde scholing is kostbaar en tijdrovend en wordt om deze reden weinig gedaan.

De beurskrach volgt op een systeemfout in een AI-model dat wereldwijd wordt ingezet voor de cyberveiligheid bij het bedrijfsleven. In de dagen

[72] Zie bijvoorbeeld de investeringen in informatietechnologie (Bloomberg, 2025a).
[73] Zie een scenario waarin vergaande AI-adaptatie marges onder druk zet, beurzen onderuit gaan, massaontslagen volgen, consumentenuitgaven inzakken en groei van de reële economie uitblijft (Citrini Research, 2026). Tegelijkertijd zou dit moeten leiden tot hogere productiviteit, wat ook nieuwe baankansen teweegbrengt (The Economist, 2026).
[74] In de VS was wel een korte recessie van ruim een half jaar, wat ook samenvalt met de 9/11-aanslagen.
[75] De aandelenportefeuille van pensioenfondsen, beleggingsinstellingen en verzekeraars bestaat in toenemende mate uit (een beperkt aantal Amerikaanse) techbedrijven (DNB, 2025a). AI speelt niet alleen een rol rond financiële activa (bijv. het financieren van techbedrijven; zie The Economist, 2025a), maar neemt juist ook een groeiende rol in bij de financiële infrastructuur en dienstverlening zelf (AFM & DNB, 2025).

daarna blijken de herstelkosten voor deze bedrijven zeer omvangrijk. Daardoor groeien de twijfels over de inzet en betrouwbaarheid van AI in de maatschappij. Omdat dit incident ook samenvalt met een renteverhoging zakt het vertrouwen onder investeerders ineen. Ze trekken op grote schaal hun geïnvesteerd vermogen in. Dit werkt door op kredietaanbieders die direct hun groeivooruitzichten aanpassen en terughoudender zijn met het verstrekken van nieuwe leningen. Technologiebedrijven zijn zodoende genoodzaakt om bedrijfsonderdelen te saneren en langetermijninvesteringen terug te schroeven, al is er geen grote faillissementsgolf.

De AI-bedrijven waren al goed voor een groot deel van de aandelenkoersen, maar de val heeft ook een breder uitstralingseffect naar andere bedrijven waardoor een beurskrach ontstaat. De technologie wordt namelijk bij allerlei bedrijven toegepast en de verwachte winstontwikkeling wordt ook bij die bedrijven teruggeschroefd.

De koersdalingen raken Nederlandse huishoudens in hun directe beleggingen (ongeveer 200 miljard euro) en pensioenbeleggingen (ongeveer 1.900 miljard euro; DNB, n.d.-a, b.d.-b). Voor de circa 2 miljoen huishoudens met directe beleggingen betekent dit een vermogensverlies: de waarde van effecten daalt bij de krach in korte tijd met 25 procent. Bij pensioenfondsen vallen de beleggingsresultaten tegen en zij bevriezen de eerder voorgenomen indexaties. De pensioenuitkeringen stagneren en de loongroei neemt af omdat deze de arbeidsproductiviteitsgroei volgt. Daardoor daalt ook het consumenten- en het producentenvertrouwen.

Het verlies van vermogen en inkomen bij Nederlandse huishoudens leidt ertoe dat de consumptie afneemt. Minder consumptie werkt bijna een-op-een door naar lagere economische groei. Dit vertaalt zich in een beperkt hogere werkloosheid en in lagere belastingopbrengsten. Daarom gaat de overheid over de hele linie minder uitgeven om het oplopende tekort binnen de begrotingsgrenzen te houden. Door het wegblijven van nieuwe bronnen van productiviteitsgroei, de bezuinigingen en de algehele negatieve teneur is de verwachting dat Westerse economieën de komende vijf jaar niet meer groeien.

3.6.3.3 Beoordeling van impact en waarschijnlijkheid

Onderstaande tabel bevat de beoordeling van de waarschijnlijkheid en de impact van het fictieve scenario 'Groeistof na beurskrach'.

Tabel 13 Beoordelingstabel scenario 'Groeistop na beurskrach'

Thema	**Economische dreigingen**
Dreigingscategorie(ën)	Destabilisatie financieel systeem
Scenario	Groeistop na beurskrach
Scenariotoelichting	Investeerders verliezen vertrouwen in de groeiverwachtingen van een aantal beeldbepalende beursgenoteerde bedrijven die vooropliepen in de AI-ontwikkeling door het ontdekken van grote risico's bij een cruciaal AI-systeem voor cybersecurity. Een grote koersdaling volgt waardoor beleggers vermogensverliezen leiden, en bepaalde bedrijven hun balansen moeten repareren. Dit zorgt voor kosten, maar ook voor onzekerheid die de economie in een recessie doet belanden.

Waarschijnlijkheidsbeoordeling (binnen 5 jaar)		**Toelichting**
Waarschijnlijkheid:	C	Een beurskrach in het komende decennium is waarschijnlijk gegeven de eerdere voorvallen, al volgen deze vaak uit de reële economie in plaats van overwaarderingen op de markt (zoals bij de internetzeepbel). Dat de krach relateert aan AI en ook impact heeft op de reële economie in Nederland is enigszins waarschijnlijk, al zijn er geen concrete aanwijzingen.

Beoordeling gevolgen (impact)			
Veiligheidsbelang	**Criterium**	**Score**	**Toelichting**
Territoriaal	1.1 Grondgebied	0	Niet van toepassing
	1.2 Internationale positie	0	Niet van toepassing
	1.3 Digitale ruimte	0	Lek in AI-systeem voor cyberveiligheid is een niet-moedwillige aantasting van de digitale ruimte van bedrijven.
	1.4 Grondgebied EU en NAVO lidstaten	0	Niet van toepassing
Fysiek	2.1 Doden	0	Een economische crisis leidt tot een hoger aantal zelfmoorden, maar bijvoorbeeld ook tot een lager aantal verkeersdoden -- netto inschatting op 0.
	2.2 Ernstig gewonden en chronisch zieken	0	Mogelijk van toepassing, maar geen inschatting te maken
	2.3 Gebrek primaire levensbehoeften	0	Niet van toepassing
Economisch	3.1 Kosten	E	Financiële schade door terugtrekking investeringen, verslechtering positie financiële instellingen, beperking kredietverstrekking, verlies aan inkomen en vermogen bij huishoudens en afname consumptie. Dit leidt over de jaren direct en indirect tot economische

Beoordeling gevolgen (impact)			
Veiligheidsbelang	**Criterium**	**Score**	**Toelichting**
			kosten van cumulatief meer dan 100 miljard euro.[76]
	3.2 Aantasting vitaliteit	D	Impact op werkloosheid is beperkt. Door steunmaatregelen en de krimpende economie stijgt de schuldquote zonder additioneel beleid met 3-10 %pt. Dit raakt een aanzienlijk deel van de economie voor langere tijd.[77]
Ecologisch	4.1 Aantasting beschermwaardige natuur	0	Niet van toepassing
	4.2 Aantasting milieu en natuur	0	Niet van toepassing
Sociaal-politiek	5.1 Verstoring dagelijks leven	0	Niet van toepassing
	5.2 Aantasting democratische rechtsstaat	0	Voorstelbaar dat stijgende werkloosheid en pessimistische vooruitzichten leiden tot vertrouwensverlies in de politiek en publieke instanties.
	5.3 Sociaal-maatschappelijke impact	B	De onzekerheid over de economie en de beurs leidt tot onrust bij burgers over hun financiële positie.
Internationale rechtsorde	6.1 Staatssoevereiniteit, vreedzame co-existentie en vreedzame geschillenbeslechting	0	Niet van toepassing
	6.2 Mensenrechten	0	Niet van toepassing
	6.3 Multilaterale instituties en internationale regimes	0	Niet van toepassing
	6.4 Instabiliteit rondom Koninkrijk/EU	0	Niet van toepassing

3.6.4 Beschouwing Destabilisatie van het financieel bestel

De risico's voor de financiële stabiliteit in Nederland worden regelmatig geanalyseerd en continu gemonitord door De Nederlandsche Bank (DNB, 2025b, 2026), de Autoriteit Financiële Markten (AFM, 2025, 2026) en het Centraal Planbureau (CPB, 2025a, 2026c). Zij concluderen dat de oplopende geopolitieke spanningen een bedreiging vormen voor de economie en de financiële markten. Tegelijkertijd zijn financiële schokken van alle tijden en hangt de impact sterk af van de getroffen organisaties of sectoren en de doorwerking op de reële economie.

[76] Een langere verstoring van bestaande ICT-diensten zou ook al tot grote kosten kunnen leiden, bijvoorbeeld omdat een van de technologiebedrijven failliet gaat of (gedwongen) de levering van diensten aan Nederland stopzet.
[77] Bij tegenvallende impact van AI op de productiviteit én het uitblijven van andere vormen van productiviteitsgroei kan de vitaliteit van de Nederlandse economie meer structureel en dieper aangetast worden. Daar staat tegenover dat juist de doorontwikkeling en een groeiend belang van AI ook nadelig kan uitpakken als Nederland en Europa sterk achterlopen op andere machtsblokken. Een schok, zoals geschetst in het scenario, kan tevens leiden tot nieuwe uitdagers, waardoor opkomende bedrijven nu mogelijk ook vanuit Europa kunnen opbloeien.

De beschouwing gaat in op recente schokken en ontwikkelingen voor de financiële sector, de positie van de VS en de dollar (zoals geschetst in het scenario over de dollar), de staat van Europese overheidsfinanciën en waarderingsrisico's op financiële markten (waaronder rond AI-bedrijven zoals in het beschreven scenario). Afsluitend worden risico's voor de infrastructuur van kapitaalmarkten beschouwd.

3.6.4.1 Recente schokken en ontwikkelingen

Vanuit de Nederlandse economie zijn geen grote schokken op de financiële sector afgekomen. Zo is ondanks de afbouw van de coronasteunmaatregelen een grootschalige faillissementsgolf uitgebleven, wat het bankwezen had kunnen raken, al ontstaat in sommige sectoren een beperkt inhaaleffect (CBS, n.d.-c).[78] Ook hebben bedrijven de sterke stijging van energie- en producentenprijzen en de hogere rente (zie figuur) weten te doorstaan. Inmiddels zijn de grootste prijsschokken en de daarmee samenhangende rentestijgingen voorbij. Desondanks blijft de prijsstijging voor zowel Nederlandse bedrijven als consumenten nog altijd hoger dan voor de schok en boven de gewenste 2 procent per jaar. Door recente geopolitieke spanningen — met name rond de Iranoorlog en daarmee de wereldwijde energiemarkt — is er de nodige onzekerheid rond bijvoorbeeld de inflatie (zie CPB, 2026a, 2026b, 2026c).

[78] Er bestaan juist zorgen over afnemende creatieve destructie waardoor minder ruimte is voor nieuwe, innovatieve bedrijvigheid — zie CPB (2025b) en The Economist (2025b).

Figuur 5 De inflatie en rente zijn over het hoogtepunt heen, maar blijven structureel hoger

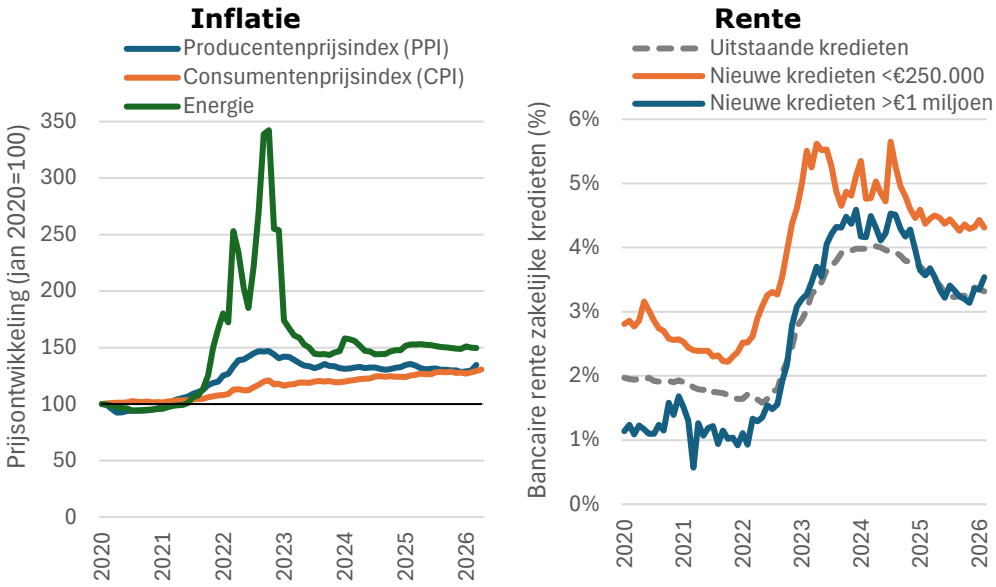

Bron: CBS (n.d.-a voor CPI en energieprijzen, n.d.-b voor PPI) en DNB (n.d.-c)

De Nederlandse financiële sector is de afgelopen jaren robuust gebleken. Zo was het Nederlandse stelsel in 2023 goed bestand tegen schokken veroorzaakt door het faillissement van de Silicon Valley Bank in de Verenigde Staten en de crisis rond Credit Suisse in Zwitserland. Nederlandse banken en verzekeraars hebben solide buffers en pensioenfondsen een relatief hoge dekkingsgraad (zie figuur en DNB, 2025b en AFM, 2025b).[79] Aangescherpte kapitaaleisen en solide regelgeving die na de kredietcrisis van 2007 zijn ingevoerd in Nederland en de Europese Unie spelen daarbij een belangrijke rol.

[79] Desondanks blijft er altijd het risico bestaan dat een bank toch omvalt wegens het fundamenteel beperkte eigen vermogen. Ook pensioenfondsen kunnen bijvoorbeeld kwetsbaar zijn voor schommelingen via rentederivaten.

Figuur 6 Nederlandse financiële instellingen staan er (zeker) de laatste jaren solide voor

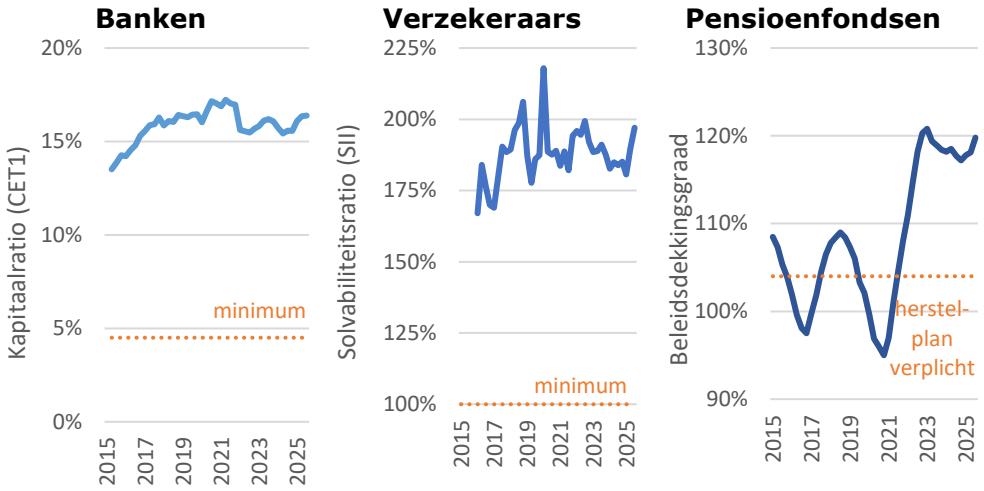

Bron: ECB (n.d.-a) en DNB (n.d.-d, n.d.-i, solvabiliteit verzekeraars gewogen naar omvang passiva; n.d.-e)
Noot: Alle gegevens op sectorniveau Nederland, terwijl vereisten gelden op instellingsniveau. Meest recent geldende vereisten weergegeven voor volledige tijdsspanne.

Vooruitkijkend worden verschillende risico's voor de stabiliteit van het financiële systeem voorzien. Meer specifiek zijn er risico's vanwege de onzekere wereldhandel en het Amerikaanse beleid.

3.6.4.2 Positie VS en de dollar

In bredere zin bevindt de wereldeconomie zich in een instabiele fase (zie ook de Dreigingscategorie Handelskrimp of verstoring van de internationale handel). Een van de grootste onzekerheidsfactoren voor het internationale financiële bestel is het onvoorspelbare beleid van de Verenigde Staten, waarbij de waarden en belangen minder dan voorheen overeenkomen met die van Nederland en de EU. Dit raakt aan het mondiale handelsstelsel, de positie van de dollar wereldwijd, de bereidheid tot internationale samenwerking in crisistijden (bijvoorbeeld het verstrekken van dollars via *'swap lines'* aan Europese centrale banken), en de steun aan multilaterale instellingen zoals de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds (IMF). Samen met een toename van protectionistisch beleid wereldwijd kan dit resulteren in verdere fragmentatie van de mondiale economie, krimp van de wereldhandel en vertraging van de economische groei (AFM, 2024, 2025c). Mede daarom zijn de hernieuwde plannen voor een Europese spaar- en investeringsunie voor een meer geïntegreerd financieel bestel van belang (FSC, 2025).[80] Het is nog onduidelijk in hoeverre deze initiatieven daadwerkelijk resultaat gaan opleveren.

Na zorgen over een historisch sterke dollar na het herstel van de coronapandemie is de dollarkoers begin 2025 in relatief korte tijd gedaald ten opzichte van andere valuta, waaronder de euro (ECB, n.d.-

[80] De EU geeft hiermee invulling aan de adviezen voor een beter concurrentievermogen, de rapporten van Draghi (2024, *The future of European competitiveness*) en Letta (2024, *Much more than a Market*), al waren er eerder al initiatieven voor een destijds genoemde kapitaalmarktunie.

b). Tot het aantreden van de nieuwe Amerikaanse regering zou een dergelijk acute schok voor de wereldwijde reservemunt haast ondenkbaar zijn geweest. Enkele oorzaken zijn negatieve groeivooruitzichten door het ingrijpende handelsbeleid, de structureel verslechterde schuldenpositie van de Amerikaanse overheid en de onafhankelijkheid van de *Federal Reserve* die onder druk staat. Hierop reageren financiële markten bijvoorbeeld met hogere rente-eisen op Amerikaanse staatsobligaties.[81] Een scherpe daling van de dollar kan belangrijke gevolgen hebben. De rol van de dollar als dominante reservemunt kan verder uithollen met effecten op het mondiale betalingsverkeer en de opbouw van valutareserves. De waardedaling zet bovendien de stabiliteit en voorspelbaarheid van financiële markten onder druk. Dit raakt onder meer Nederlandse pensioenfondsen met omvangrijke dollarinvesteringen. Op langere termijn kan de daling ook de effectiviteit van internationale sanctiemaatregelen van het Westen aantasten.

Zie het scenario 'Dollar in duikvlucht' (themarapport *Economische Dreigingen*), waarin zorgen over de onafhankelijkheid van de Amerikaanse centrale bank toenemen wat leidt een lagere kredietwaardigheid en een kapitaalvlucht uit de VS. In de financiële sector komt een systeempartij in zwaar weer, valuta op de Cariben staan onder druk en ook de Nederlandse economie wordt getroffen.

Het beleid van de nieuwe Amerikaanse regering raakt bijvoorbeeld ook aan de regulering van de financiële sector (bijv. voor de bankensector, cryptovaluta), rapportageverplichtingen voor beursgenoteerde bedrijven (bijv. voor kwartaalrapportages of duurzaamheidsmonitoring) en aan de beschikbaarheid van betrouwbare informatievoorziening (bijv. door *shutdowns*, bezuinigingen op statistiekbureaus, politisering van werkloosheidscijfers en ontslag van een topman). Deregulering in de VS kan het concurrentievermogen van de financiële sector in de EU onder druk zetten, en bijkomende financiële risico's kunnen overwaaien naar Europese markten. Wanneer de onafhankelijke informatievoorziening verslechtert, is het moeilijker financiële risico's tijdig te duiden.[82] Ook de groei van non-bancaire financiering en niet-beursgenoteerd privaat kapitaal bemoeilijkt risico-inschattingen en kan waardecorrecties (onverwachts) verder versterken (ECB, 2025a, 2026; DNB, 2026; CPB, 2026c; FD, 2026).

3.6.4.3 Europese overheidsfinanciën

Binnen de eurozone tonen landen die tijdens de eurocrisis vanaf 2009 in zwaar weer kwamen —zoals Griekenland, Ierland en Portugal— de

[81] Er zijn aanwijzingen dat deze rentestijging tot enige afzwakking van meer radicaal beleid heeft geleid. Door deze zogeheten *'bond vigilantes'* op de financiële markten is eerder in 2022 ook de begroting van de Britse premier Truss binnen korte tijd herzien (Bloomberg, 2025). Ook het Chinese bezit van aan aanzienlijk deel van de Amerikaanse staatsschuld is hierbij interessant, bijvoorbeeld als het besluit deze te dumpen waardoor de dollar verder zou dalen en rentes op nieuwe staatsobligaties stijgen (US Treasury, n.d.).
[82] Dit geldt ook voor monitoring door internationale financiële instellingen zoals de Wereldbank en het IMF.

afgelopen jaren aanzienlijk herstel (Eurostat, n.d.-a).[83] Daarnaast kent Nederland zelfs een historisch lage staatsschuld. Toch staan de overheidsfinanciën van enkele lidstaten opnieuw of nog altijd onder druk; zeker in Frankrijk verslechtert de begrotingspositie.[84] Dit kan ook gevolgen hebben voor Nederland, zoals het risico dat dit in toekomst leidt tot een nieuwe eurocrisis.[85] Bovendien zijn de Europese begrotingsregels versoepeld, zodat landen meer ruimte hebben voor strategische investeringen (zoals defensie). Mede door de verslechterde begrotingsdiscipline zijn de kapitaalmarktrentes op staatsobligaties gestegen naar de hoogste niveaus sinds 2008, ondanks de recente dalende beleidsrentes van de centrale banken (FD, 2025). Deze hogere risicopremie illustreert de toegenomen kans op publieke schuldenproblematiek en daarmee op een instabiele euro.

Zie het scenario 'Dollar in duikvlucht' (themarapport *Economische Dreigingen*), waarin diverse EU-landen in de problemen komen bij het ondersteunen van de financiële sector doordat de publieke financiën minder goed op orde zijn, wat leidt tot uiteenlopende nationale belangen en een minder daadkrachtige respons.

3.6.4.4 Waarderingsrisico's financiële markten

Financiële markten —zoals voor aandelen, cryptoactiva en hypotheken— zijn blootgesteld aan risico's door potentiële overwaardering of waardecorrecties.

Zo staan de aandelenmarkten historisch hoog ondanks eerdere schokken zoals de coronapandemie in 2020, de energieschok met bijbehorende renteverhogingen in 2022 en recent het onvoorspelbare beleid van de VS en de Iranoorlog. Dalende rentes en hoge groeiverwachtingen stuwen deze beurskoersen; met name in de VS via een beperkt aantal grote techbedrijven in de kunstmatige intelligentie. Dat biedt kansen voor innovatie en economische groei, maar voedt ook zorgen over een mogelijke zeepbel. Als een dergelijke zeepbel klapt, kan dit economische gevolgen hebben als dit doorwerkt in de reële economie.[86]

Zie het scenario 'Groeistop na beurskrach' (themarapport *Economische Dreigingen*), waarin er een beurskrach is en de economie voor 5 jaar niet meer groeit nadat de verwachtingen van AI op de productiviteitsgroei niet worden waargemaakt. Op langere termijn groeit de economie door op het originele groeipad.

[83] Ook wordt een kleiner deel van de binnenlandse staatsschulden aangehouden door banken, wat de blootstelling van de financiële sector aan staatschuldrisico's vermindert, al neemt dit recent weer toe omdat de ECB haar balans afbouwt (Koopman & Oude Voshaar, 2025)
[84] Ook in Nederland loopt de schuldquote op termijn op, mede door vergrijzing en verhoogde defensie-uitgaven (CPB, 2026a).
[85] De WRR (2024) waarschuwt dat vergrijzing in Europa ook Nederland raakt via onder andere hogere staatsschulden elders in Europa.
[86] De aandelenportefeuille van pensioenfondsen, beleggingsinstellingen en verzekeraars bestaat in toenemende mate uit (een beperkt aantal Amerikaanse) techbedrijven, zie DNB (2025a).

Ook de Nederlandse huizenmarkt kent aanhoudend historische prijsstijgingen, eveneens vergeleken met andere landen (Eurostat, n.d.-b), wat een risico vormt voor huiseigenaren en hypotheekverstrekkers. Een plotselinge rentestijging of een daling van de huizenprijzen kan leiden tot financiële druk bij huishoudens en tot verliezen op hypotheekportefeuilles, al is de totale hypotheekschuld als percentage van het bbp de afgelopen jaren gedaald (AFM, 2025b; DNB, n.d.-f).[87] DNB (2026) concludeert dat de systeemrisico's zijn afgenomen, maar dat nieuwe hypotheekhouders kwetsbaarder zijn geworden.

Daarnaast spelen cryptovaluta en stablecoins een steeds grotere rol in de financiële sfeer, wat ook risico's met zich meebrengt (DNB, 2025b; 2026, ECB, 2025b; AFM, 2025a, CPB, 2026c). De blootstelling aan stablecoins in Europa is beperkt, maar zij kunnen leiden tot meer volatiliteit op financiële markten. Stablecoins zijn gekoppeld aan onderliggende activa, voornamelijk aan Amerikaanse staatsobligaties, waardoor schokken direct doorwerken in de obligatiemarkt. Dit werkt vervolgens door in de Nederlandse economie, zij het in beperktere mate.

Bovendien blijft klimaatverandering een sluimerende dreiging voor het financieel systeem (DNB, n.d.-g; AFM, n.d.). De financiële positie van bedrijven en financiële instellingen is onderhevig aan transitierisico's (zoals versnelde beleidswijzigingen en waardedalingen van CO_2-intensieve activa) en fysieke risico's (zoals schade door extreem weer of natuurrampen). Zo blijkt dat circa 95 procent van het portfolio van Nederlandse financiële instellingen is blootgesteld aan het risico op schade door waterstress of aanhoudende droogte (zie figuur).[88] Klimaatverandering kent ook risico's voor huishoudens via de huizenmarkt, waar de kans op funderingsproblemen of waterschade toeneemt en dergelijke risico's moeilijker worden om te verzekeren. Hoewel bijvoorbeeld enkele Nederlandse pensioenfondsen de afgelopen jaren hun fossiele beleggingen hebben verkocht, is er vanuit de VS juist ook een tegenreactie op dergelijk duurzaamheidsbeleid en hebben enkele grote vermogensbeheerders hun ambities afgezwakt.

Figuur 7 Vrijwel het gehele portfolio van Nederlandse financiële instellingen loopt risico door droogte en waterstress

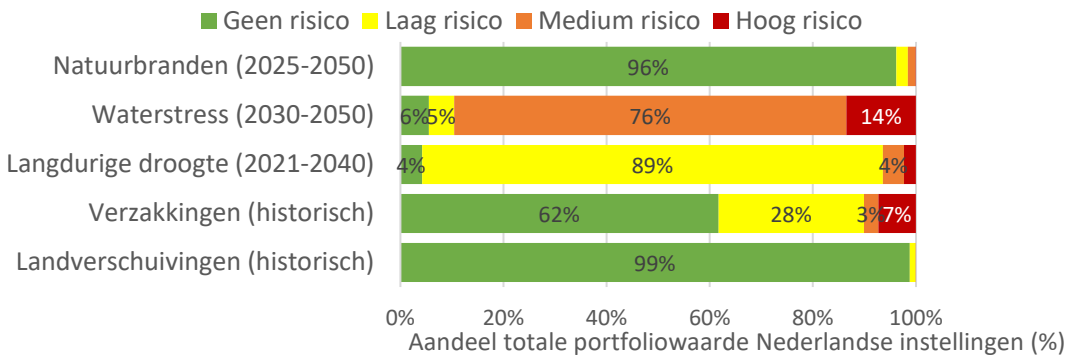

Bron: DNB (n.d.-h)

[87] Ook wordt de rente van Nederlandse hypotheken vaak voor meerdere jaren vastgezet, wat de impact van renteschommelingen verminderd.
[88] Het risico voor schade door waterstress is hoger dan het risico op schade voor droogte. Zie voor een bredere beschouwing van deze gevolgen van klimaatverandering PBL (2026).

3.6.4.5 Infrastructuur kapitaalmarkten

Tot slot geldt dat in Nederland diverse belangrijke handelsplatformen zijn gevestigd, waarbij verstoringen potentieel grote gevolgen kunnen hebben. Het betreft onder meer platformen die een centrale rol spelen bij de prijsvorming van gas en olie (ICE Endex), de liquiditeit op de repomarkt (CME), de handel in rentederivaten (iSwap, CME), en de liquiditeit op de obligatie- (Tradeweb, MarketAxess) en aandelenmarkten (Cboe, Turquoise). Het voornaamste risico bij deze platformen is een tijdelijke uitval als gevolg van operationele verstoringen, bijvoorbeeld door een cyberaanval. Afhankelijk van de betreffende markt en de mate van stress kunnen de gevolgen van een dergelijke uitval aanzienlijk zijn. Zo was het in 2022 – tijdens de sterke volatiliteit op de gasmarkt na de Russische inval in Oekraïne – van groot belang dat deze markt goed bleef functioneren. Als in zo'n periode het belangrijkste handelsplatform voor gas zou uitvallen, kan dit de volatiliteit sterk vergroten en de mogelijkheden van marktpartijen om posities te sluiten en risico's af te dekken ernstig beperken. Een vergelijkbaar liquiditeitsrisico doet zich voor op de repomarkt.[89] Een tijdelijke stillegging kan de toegang tot liquiditeit aanzienlijk beperken, waardoor financiële instellingen bijvoorbeeld het risico lopen niet tijdig aan marginverplichtingen te kunnen voldoen. Dit laatste risico speelde tijdens de coronapandemie voor Nederlandse pensioenfondsen (AFM, 2021).[90] Het functioneren van deze in Nederland gevestigde handelsplatformen is niet alleen van nationaal belang, maar ook voor de rest van Europa. Een recente Europese verordening ziet toe op de operationele weerbaarheid van de financiële sector.[91]

3.7 Slotbeschouwing thema Economische dreigingen

Het dreigingsthema Economische dreigingen gaat in op incidenten of crises binnen het financieel-economisch systeem die zwaar genoeg zijn om de nationale veiligheid te raken. Hierbij gaat het om gebeurtenissen die buiten het normale patroon van fluctuaties in de economie vallen. Binnen het thema worden vijf categorieën dreigingen in kaart gebracht: bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland, handelskrimp/verstoring van de internationale handel, buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven, strategische afhankelijkheden en destabilisatie van het financieel systeem. Deze dreigingen vinden hun oorsprong in het financieel-economisch systeem, maar raken ook aan andere veiligheidsbelangen. De analyse beschouwt ook dreigingen en kwetsbaarheden uit andere thema's wanneer deze raken aan de economie, zoals internationale conflicten of cyberdreigingen.

In totaal zijn binnen dit thema vijf scenario's uitgewerkt waarvoor de impact en waarschijnlijkheid in kaart zijn gebracht (Figuur 8).

[89] Deze is van groot belang voor pensioenfondsen en andere niet-bancaire financiële instellingen die doorgaans niet beschikken over een betaalrekening bij centrale banken en hun middelen daarom parkeren op de veilige en normaal gesproken liquide repomarkt.
[90] Eenzelfde soort liquiditeitsrisico ontvouwde zich tijdens de kredietcrisis in 2008 door een verlies aan vertrouwen en in 2022 op de wereldwijd dominante Londense nikkelmarkt door concentratierisico's en sancties tegen Rusland (AFM, 2025a).
[91] *Digital Operational Resilience Act* (DORA-verordening (EU) 2022/2554).

3.7.1 *De impact en waarschijnlijkheid van economische dreigingen*

In onderstaande figuur worden de vijf uitgewerkte scenario's in vergelijkend perspectief weergegeven.

Figuur 8 Risicodiagram thema Economische dreigingen

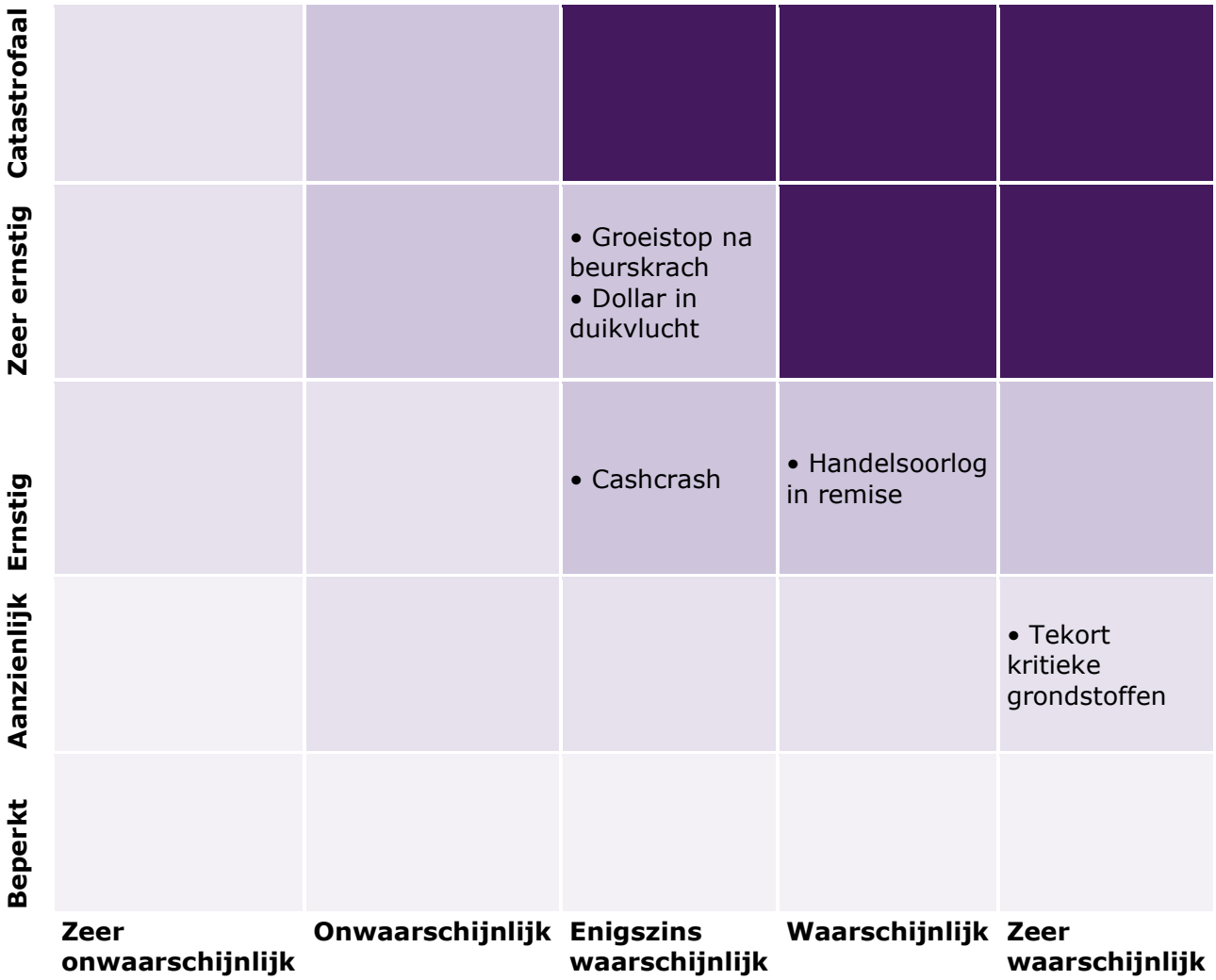

Uit het risicodiagram volgt dat de scenario's overwegend resulteren in een ernstige tot zeer ernstige impact en worden ingeschat als enigszins waarschijnlijk tot zeer waarschijnlijk. Deze inschattingen sluiten aan bij actuele ontwikkelingen, waarin voor enkele scenario's al enige aanwijzingen in de praktijk zichtbaar zijn, zoals rond de positie van de dollar, een handelsoorlog en de exportrestricties op grondstoffen. Het betreft daarbij niet noodzakelijkerwijs precies de geschetste uitwerking, maar de dreigingen en mechanismen in de scenario's worden (zeer) voorstelbaar geacht. De meeste scenario's kennen een hoog risico. De

impact die daaruit volgt is het hoogst voor een beurskrach met reële economische gevolgen dan wel een daling van de dollar met gevolgen voor het financieel bestel en de economie wereldwijd. Een handelsoorlog resulterend in een gespannen evenwicht is juist relatief waarschijnlijk. Een verstoring van de vitale infrastructuur rond het contante betalingsverkeer geldt als enigszins waarschijnlijk met een ernstige maatschappelijke impact. Tekorten aan kritieke grondstoffen kennen een gemiddeld risico door de geschatte impact, al is de waarschijnlijkheid juist zeer hoog vanwege bestaande exportrestricties die concrete aanwijzingen voor het scenario vormen.

Voor het inschatten van de potentiële gevolgen van deze economische dreigingen en de impact op het economisch veiligheidsbelang is het van belang in welke (macro-)economische context een schok zich voordoet. Dit vormt het normbeeld. De Nederlandse economie groeit gematigd en de inkomens nemen toe (CPB, 2026; CBS, 2026, n.d.). Ook de overheidsfinanciën staan er goed voor met een historisch lage schuldquote. De werkloosheid blijft laag, waardoor de krapte op de arbeidsmarkt aanhoudt. De inflatie en rente liggen nog altijd hoger dan voor de energieschok in 2022; de prijsstijging van ruim 3 procent ligt bijvoorbeeld hoger dan de gewenste 2 procent. In de eerdere *Trendanalyse Nationale Veiligheid 2024* van het ANV (2024) is al gewezen op de urgente structurele uitdagingen waar Nederland voor staat, die vragen om het maken van keuzes rondom schaarste en voorzieningen. Het betreft dan bijvoorbeeld stagnerende productiviteitsgroei, achterblijvende risicofinanciering en R&D-investeringen, en uitdagingen rond arbeidsmarktkrapte, netcongestie, stikstof, waterkwaliteit, infrastructuur en woningbouw.

3.7.2 Impact ontwikkelingen

3.7.2.1 Recente schokken en ontwikkelingen

De Nederlandse economie en het financieel bestel zijn enkele recente schokken en ontwikkelingen relatief goed doorgekomen. Het einde van de coronapandemie en de afbouw van de steunmaatregelen heeft niet geleid tot een grote faillissementsgolf, terwijl er snel herstel was van zowel stilgevallen industrieën als de wereldhandel. Desondanks is de eerder gevreesde inflatie vanwege potentiële productietekorten overschaduwd door de hoge inflatie volgend op de Russische inval in Oekraïne en de schaarste aan gas en andere energiebronnen. Deze inval vormt een kantelpunt in het inzicht in strategische afhankelijkheden. Lagere gasvoorraden, teruggeschroefde gasimporten uit Rusland en de sabotage van Nord Stream II leggen de kwetsbaarheid van Nederland en de EU bloot. Ondanks de grote maatschappelijke gevolgen en structureel hogere energieprijzen voor (energie-intensieve) industrieën, toont deze schok ook dat het mogelijk is bepaalde afhankelijkheden structureel te verminderen en schokken op te vangen. Zo is destijds ingezet op alternatieve leveranciers, verminderd verbruik, substitutie en verduurzaming en tijdelijke inkomensondersteuning van kwetsbare groepen. Volgend op de (economische) sancties is de Nederlandse handel met Rusland grotendeels gecompenseerd door de rest van de wereld. Hoewel risicovolle gasimporten uit Rusland zijn afgebouwd, creëert dit tegelijkertijd nieuwe afhankelijkheden van vloeibaar gas (LNG) uit de Verenigde Staten. Het overgrote deel van de bedrijven en ook specifiek financiële instellingen hebben de sterke stijging van de

prijzen, de hogere rente en het omvallen van enkele buitenlandse banken weten te doorstaan. Ondanks het opvangen van deze schokken blijft de onzekerheid voor bijvoorbeeld de wereldhandel door meer recente ontwikkelingen substantieel.

3.7.2.2 Verschuivende verhoudingen tussen grootmachten en de economie als instrument

Een van de grootste veranderingen van de afgelopen jaren is hoe de verhoudingen tussen grootmachten zijn verschoven en hoe dit onder andere het financieel-economisch systeem op verschillende manieren raakt. Naast het isoleren van Rusland middels sancties, treffen de Verenigde Staten en China elkaar, en ook Europa, met handelsbeperkende maatregelen. Daarmee is de (verdere) politisering van de economie sterk gegroeid; het wordt meer en meer (openlijk) benut als machtsinstrument. Dit raakt aan statelijke invloeden op:

- Handelsnetwerken en internationale concurrentieposities;
- De zeggenschap over handelsroutes en natuurlijke hulpbronnen;
- De toegang tot onder andere grondstoffen, energie, computerchips en data;
- De ontwikkeling en verspreiding van technologie en kennis; en
- De verwerving en beïnvloeding van bedrijven.

Verdere liberalisering van de internationale handel en investeringsstromen lijkt daarmee te stagneren, al worden er ook nieuwe economische partnerschappen gesloten via handelsdeals tussen de EU en andere machtsblokken.

Onderlinge verwevenheden die voorheen als (overwegend) risicoloos werden beschouwd, worden nu door de veranderende geopolitieke verhoudingen in toenemende mate als gevoelige afhankelijkheden gezien. Voorlopig maken strategische afhankelijkheden rond veiligheid, energie, technologie en grondstoffen Nederland en de EU potentieel kwetsbaar. Zeker voor Caribisch Nederland is dit zorgelijk vanwege de beperkte voorraden en grote afhankelijkheid van bevoorrading uit het buitenland. Dit ondanks de inzet op militaire opschaling, strategische autonomie en inspanningen rondom de energietransitie, alternatieve toeleveringsketens en investeringsscreening. Recente geopolitieke spanningen — met name rond de Iranoorlog en daarmee de wereldwijde energiemarkt — tonen hoe deze afhankelijkheid Nederland kan treffen.

3.7.2.3 Protectionistisch beleid vanuit nationale belangen

Vooralsnog heeft de geopolitieke inzet van economische drukmiddelen een beperkt effect op de Nederlandse economie, al zijn de langetermijngevolgen onzeker. Sinds 2025 heeft de VS bijvoorbeeld meer protectionistisch handels- en industriebeleid gevoerd, gekoppeld aan nationale belangen en geopolitieke motieven. Er is meermaals gedreigd met generieke importheffingen van 20 procent voor goederen uit de EU, oplopend tot wel 200 procent voor specifieke producten. Deze tarieven zijn in ieder geval retorisch gekoppeld aan aanspraak op Groenland of toetreding tot Trumps *Board of Peace*. Veel heffingen zijn echter nooit ingevoerd, later ingetrokken of opnieuw verlaagd als onderdeel van nieuwe handelsovereenkomsten. Desondanks zijn de Amerikaanse importtarieven nog altijd hoger dan voorheen en blijft dergelijke economische druk geregeld terugkeren. Voor het Caribisch

deel van het Koninkrijk geldt vanuit de VS vooralsnog het “minimale” tarief van 10 procent, maar het blijft niettemin kwetsbaar door de sterke verwevenheid via toerisme, import van voorzieningen en de rol van de dollar. Daarbij geldt inmiddels al jaren als gegeven dat de besluitvorming over handelsgeschillen door de Wereldhandelsorganisatie (WTO) verlamd is.

Zie het combinatiescenario ‘Sanctiepolitiek’ in het betreffende themarapport, waarin de VS gerichte importheffingen en andere handelsbelemmeringen tegen het Koninkrijk der Nederlanden richt. Ook wordt digitale en financiële dienstverlening specifiek voor personen en organisaties in het Koninkrijk uitgesloten. Bedrijven wijzigen onder druk hun beleid of de toegang tot de Amerikaanse markt wordt belemmerd. Amerikaanse toeristen mijden het Caribisch deel van het Koninkrijk vanwege de verslechterde politieke betrekkingen. De impact zit enigszins op het economisch veiligheidsbelang, maar treft met name de internationale positie van Nederland, binnenlands het functioneren van de rechtsstaat en beperking van burgerrechten en ook oplaaiende maatschappelijke polarisatie en extremisme.

Zie het scenario ‘Handelsoorlog in remise’ (Themarapport *Economische Dreigingen*), waarin de handelsoorlog tussen de VS en EU escaleert en vervolgens stabiliseert met de dreiging van automatische tegenheffingen. Daarna verschuiven met name Zuid-Europese handelsstromen en -belangen richting China en worden de Nederlandse maakindustrie, logistiek en dienstverlening getroffen. Het handelsconflict gaat met name gepaard met hoge kosten en een aantasting van de economische vitaliteit. Ook worden patiënten in Nederland getroffen door tekorten aan medicatie en transfusiebloed na Amerikaanse exportbelemmeringen.

Ook bij de Europese handel met China is meermaals politiek ingegrepen. Voorbeelden zijn Chinese exportrestricties op kritieke grondstoffen, Europese ‘*anti-dumping*’-maatregelen en Nederlands ingrijpen in de chipsector. Hoewel China zich presenteert als stabiele handelspartner en de economische banden met verschillende EU-lidstaten aanhaalt via directe investeringen, wordt er tegelijkertijd gewezen op risicovolle verwevenheden. Naast het handelsbeleid is de algehele economische situatie in China van invloed op Nederland. Binnenlandse structurele uitdagingen (vergrijzing, jeugdwerkloosheid) kunnen bijvoorbeeld de binnenlandse vraag en prijzen drukken terwijl het afzetten van overcapaciteit in de EU het Europese concurrentievermogen onder druk zet.

Zie het scenario ‘Tekorten kritieke grondstoffen’ (Themarapport *Economische Dreigingen*), waarin China reageert op EU-sancties met verregaande exportbeperkingen, wat leidt tot aanhoudende tekorten en technologische knelpunten. Dit raakt Nederland direct en indirect via de defensie-, halfgeleider- en groene-technologiesectoren. De tekorten leiden met name tot kosten en een beperkte aantasting van de economische vitaliteit en de onderlinge handelsrelatie. Dit kan op termijn ook de technologische innovatiekracht in de EU aantasten en indirect de capaciteiten om het territoriaal veiligheidsbelang te beschermen.

Tegenover deze onzekerheden staat dat de directe impact (voorlopig) beperkt is, mede door de diversiteit van de Nederlandse economie en het aanpassingsvermogen van de wereldhandel.

3.7.2.4 Breder uitstralingseffect financieel bestel

De nieuwe politieke koers in de VS raakt niet enkel aan het handelsbeleid, maar ook aan de positie van de dollar, financiële samenwerking in crisistijden en de steun aan multilaterale instellingen. De dollar is sterk gedaald mede door de negatieve groeivooruitzichten vanwege het drastische handelsbeleid, de structureel verslechterde schuldenpositie van de Amerikaanse overheid en de onafhankelijkheid van de *Federal Reserve* die onder druk staat. Een afnemend belang van de dollar kan ook de effectiviteit van Westerse sancties via het internationaal financieel systeem aantasten.

Zie het scenario ‘Dollar in duikvlucht’ (Themarapport *Economische Dreigingen*), waarin zorgen over de onafhankelijkheid van de Amerikaanse centrale bank toenemen, wat leidt tot een lagere kredietwaardigheid en een kapitaalvlucht uit de VS. Daardoor staan de valuta op het Caribisch deel van Koninkrijk onder druk en een Amerikaanse recessie doet ook het toerisme krimpen. In de financiële sector komt een systeempartij in zwaar weer en ook de Nederlandse economie wordt getroffen. Deze wereldwijde crisis leidt tot een zeer grote aantasting van de economische vitaliteit en gaat gepaard met hoge kosten. Ook komen multilaterale instituties binnen het financieel bestel onder druk te staan en verliest het Westen wereldwijd aan invloed.

Het nieuwe Amerikaanse beleid raakt ook aan de regulering van de financiële sector, rapportageverplichtingen voor beursgenoteerde bedrijven en onafhankelijke informatievoorziening voor het duiden van risico’s. Deze vooruitzichten komen bovenop structurele uitdagingen voor grote (Europese) economieën, zoals klimaatverandering, demografische ontwikkelingen en verslechterende overheidsfinanciën. Sinds de eerdere piek is de inflatie gestabiliseerd en zijn rentes gedaald, terwijl bijvoorbeeld aandelenbeurzen nog altijd hoog gewaardeerd staan, al brengt dit op zichzelf risico’s met zich mee. Dit kan de stabiliteit van Nederlandse financiële instellingen aantasten en een breder uitstralingseffect op de economie hebben.

Zie het scenario ‘Groeistop na beurskrach‘ (Themarapport *Economische Dreigingen*), waarin er een beurskrach is en de economie voor 5 jaar niet meer groeit nadat de verwachtingen van AI op de productiviteitsgroei niet worden waargemaakt. Deze mondiale stagnatie gaat gepaard met zeer hoge kosten en leidt tot een grote aantasting van de economische vitaliteit. Dit resulteert in maatschappelijke onrust en vertrouwensverlies in de politiek en publieke instanties.

3.7.2.5 Buitenlandse inmenging groeiende dreiging

Buitenlandse inmenging via cyberaanvallen, proxy-actoren en spionage vormt volgens inlichtingendiensten een groeiende bedreiging voor de economische veiligheid, waarbij hoogwaardige kennis, vitale infrastructuur en hightechsectoren concrete doelwitten zijn (AIVD, 2026; MIVD, 2026; AIVD & MIVD, 2026; AIVD, MIVD & NCTV, 2022). In het bijzonder China probeert onder andere hightechbedrijven op te kopen en een belang te nemen in vitale infrastructuur, zoals bij internationale havens. Zo groeiden in 2025 de zorgen over Chinees eigenaarschap binnen de Nederlandse chipindustrie vanwege potentiële kennislekken, strategische afhankelijkheden en een kwetsbare positie voor de overheid. Buitenlandse inmenging kan bovendien raken aan Nederlandse (dochter)ondernemingen in het buitenland, zoals productielocaties in China. Ook is Nederland volgens inlichtingendiensten ‘op grote schaal’ doelwit van diverse statelijke actoren om hoogwaardige technologie en kennis te bemachtigen, bijvoorbeeld via bedrijfsspionage en geavanceerde cyberaanvallen. Zo wil China (nog meer) een leidende rol op hoogwaardige technologische kennis, zoals AI, robotica, kwantum, landbouwtechniek en medicijnontwikkeling.

Zie het scenario ‘Heimelijke beïnvloeding via een privaat bedrijf’ (Themarapport *Ongewenste inmenging en beïnvloeding democratische rechtsstaat*), waarin na een bedrijfsovername door een Chinees dekmantelbedrijf technologische kennis weglekt door bedrijfsspionage en het aantrekken van kenniswerkers.

Via internationale bedrijven geldt bovendien dat het Amerikaanse beleid in Nederland en Europa extraterritoriaal kan doorwerken, zoals voor het voeren van duurzaamheids- of inclusiviteitsbeleid en voor de beschikbaarheid of integriteit van financiële en technologische dienstverlening. Deze vormen van extraterritoriale druk ondermijnen niet alleen de handelingsvrijheid van individuele bedrijven, maar ook de beleidsmatige autonomie van Nederland als geheel. Zo hebben Amerikaanse sancties jegens het Internationaal Strafhof (ICC) in Den Haag ertoe geleid dat Amerikaanse bedrijven meerdere medewerkers uiteenlopende beperkingen hebben opgelegd. Eerder is de Amsterdamse tak van een Russische bank failliet gegaan door gesanctioneerde IT-systemen. Daarnaast kunnen de VS wereldwijd bij Amerikaanse (dochter)ondernemingen data opeisen, waaronder bij publieke instanties die Amerikaanse clouddiensten afnemen.

Andersom kunnen particuliere bedrijfsbeslissingen, en daarmee bedrijfs- of privébelangen van eigenaren en bestuurders, (doelbewust) een factor van belang zijn in de wereldpolitiek en daarmee de nationale veiligheid.

Hoewel dit deels van alle tijden is, heeft dit de laatste jaren nieuwe verschijningsvormen gekregen. Grote technologiebedrijven bepalen bijvoorbeeld via hun moderatiebeleid, algoritmen en inzet van kunstmatige intelligentie mede welke informatie wordt verspreid. Dit geldt ook voor de toegang tot specifieke technologieën, zoals satellietinternet.

3.7.2.6 Vitale infrastructuur en logistiek internationaal sterk verweven

De Nederlandse infrastructuur, ook in het Caribisch deel van het Koninkrijk, is sterk verweven met internationale netwerken en afhankelijk van (buitenlandse) dienstverleners. Zowel niet-moedwillige gebeurtenissen (bijv. technisch falen, natuurrampen), moedwillige verstoringen in Nederland (sabotage, cyberaanvallen) als ontwikkelingen elders in Europa of de wereld (conflicten, handelsbeleid) beïnvloeden de continuïteit van de internationale handel en informatiestromen, zoals in het digitaal en financieel domein. Toenemende geopolitieke spanningen vormen een dreiging voor Nederland als internationaal knooppunt en brengen risico's met zich mee rond (buitenlandse) dienstverlening en apparatuur, waaronder ook de toegang en het beheer van data. Het betreft daarbij voornamelijk de eerdergenoemde afhankelijkheden van de VS en China. Vanuit Rusland is tegenwoordig de grootste directe dreiging voor het economisch veiligheidsbelang het saboteren of verstoren van Europese infrastructuur, zoals eerder rond zeekabels en luchthavens. Ook klimaatverandering leidt tot een structureel groeiend risico op verstoringen. Relevante binnenlandse factoren zijn structurele uitdagingen voor het bouwen, onderhouden en opereren van infrastructuur en ook de politieke besluitvorming daaromtrent.

Zie het scenario 'Cashcrash' (Themarapport *Economische Dreigingen*), waarin door een technische storing het waardevervoer twee weken stil komt te liggen: pinautomaten worden niet bijgevuld en kluizen bij winkeliers niet geleegd. Dit leidt tot onrust over een mogelijke sabotageactie vanuit het buitenland. De situatie ontaardt in gewelddadige overvallen en wantrouwen richting instanties en het geldsysteem. De impact zit in kwetsbare bevolkingsgroepen die niet in hun primaire levensbehoeften kunnen voorzien en het dagelijks leven dat verstoord wordt. Ook zijn er enige kosten (financieel, gezondheid, herstel) en een aantasting van het fysieke veiligheidsbelang (gewonden, een dode).

Zie het scenario 'Sabotage zeekabels Caribisch gebied voorbereid met spionage' (Themarapport *Ongewenste inmenging en beïnvloeding democratische rechtsstaat*), waarin Rusland en Venezuela spionage- en sabotagehandelingen uitvoeren via enkele datakabels tussen verschillende eilanden in de Caribische zee.

3.7.3 Kwetsbaarheden

Allereerst is het goed om opnieuw te onderstrepen dat de Nederlandse economie en het financieel bestel enkele recente schokken en ontwikkelingen relatief goed zijn doorgekomen. Dit volgt mede uit de gezonde staatsfinanciën en opgezette steunmaatregelen, de gediversifieerde en innovatieve economie en het aanpassingsvermogen

van de wereldhandel. We zien ook in de scenario's — zowel binnen *Economische dreigingen* als in andere thema's — dat de impact op het economisch veiligheidsbelang meestal hooguit ernstig is (score C). Enkel scenario's die direct raken aan de reële economie, zoals een groeistop of financiële crisis, resulteren in zeer hoge kosten of een catastrofale aantasting van het de economische vitaliteit (score D of E). De politieke, beleidsmatige en maatschappelijke aandacht voor economische veiligheid in Nederland en de EU is bovendien toegenomen. Dit heeft geleid tot een pakket aan nationale en Europese maatregelen: screening voor investeringen en kennisveiligheid, en wetgeving ter bescherming van netwerk- en informatiesystemen, kritieke entiteiten en financiële instellingen. Hoewel deze maatregelen het bedrijfsleven weerbaarder maken, kan dit ook ten koste gaan van de welvaart en daarmee het economische veiligheidsbelang (Nederland als een effectieve en efficiënte economie). Zoals eerder opgemerkt wordt ook ingezet op strategische autonomie en het opzetten van Europese capaciteiten, maar voorlopig resteren er strategische afhankelijkheden die Nederland en de EU kwetsbaar maken.

Economische verwevenheden zijn via verschillende mechanismen relevant voor de nationale veiligheid. Afhankelijkheden brengen risico's met zich mee rond de beschikbaarheid van diensten en de continuïteit van economische processen, de integriteit en de exclusiviteit van informatie, en de mogelijkheid dat Nederland daarmee onder druk wordt gezet. Het zijn veelal geen op zichzelf staande risico's binnen het economisch domein, maar potentiële verstoringen die ook samenhangen met of onderdeel zijn van andere dreigingsthema's. Zo kunnen cruciale toeleveringsketens verstoord worden door een oorlog, pandemie of technisch falen. Daardoor volgt al snel impact op verschillende veiligheidsbelangen, zoals de fysieke veiligheid (primaire levensbehoeften), economie (kosten of vitaliteit) en sociale en politieke stabiliteit (verstoring dagelijks leven of sociaal-maatschappelijke impact).

Zie het scenario 'Chinese aanval op Taiwan' (Themarapport *Internationale en militaire dreigingen*), waarin de handel met Taiwan stilvalt, regionaal het maritieme verkeer maandenlang gestremd is, mondiale toeleveringsketens van met name computerchips worden verstoord, en China en de VS elkaar bestoken in het digitaal en financieel domein.

Zie het scenario 'Pandemie door een mens overdraagbaar respiratoir virus' (Themarapport *Infectieziekten*), waarin een pandemie zorgt voor een groot aantal zieken en doden en de opgelegde restrictieve maatregelen om verspreiding te voorkomen grootschalige economische gevolgen hebben.

Zie het scenario 'Misconfiguratie bij groot technologiebedrijf' (Themarapport *Cyberdreigingen*), waarin een misconfiguratiefout onder andere email- en clouddiensten voor (semi)publieke organisaties en het bedrijfsleven (indirect) stillegt, wat leidt tot financiële schade.

Deze afhankelijkheden gelden met name voor energie, kritieke grondstoffen, digitale technologie, financiële infrastructuur en militaire capaciteiten. Ze worden gedefinieerd door het strategisch belang van deze goederen of diensten, een concentratie bij één of een beperkt aantal leverende landen, een groot aandeel van dat land in de wereldmarkt met beperkte substitutiemogelijkheden, en de mogelijkheid (of welwillendheid) om deze positie uit te buiten. Meerdere afhankelijkheden bij één staat maken het Koninkrijk extra kwetsbaar. Dit geldt voor het Koninkrijk met name voor de VS en China. Het gezamenlijke handelsbeleid —en breder gezien: gezamenlijk optreden— binnen de EU maakt Europees Nederland minder kwetsbaar voor economische druk. Het sluiten van handelsovereenkomsten haalt de politiek-economische banden met alternatieve partners aan en kan de importen juist diversifiëren. Tegenovergesteld is het Caribisch deel van het Koninkrijk, dat veel voorzieningen importeert en sterk met de VS verweven is, juist kwetsbaar voor handelspolitiek. Internationale samenwerking vormt in veel gevallen een goede waarborg, maar vergt ook een afweging met nationale belangen.

Daarentegen kunnen niet alle afhankelijkheden zonder meer (op korte termijn) worden afgebouwd. Er zijn veelal geen alternatieven voorhanden, het vergt veel schaarse middelen of het gaat gepaard met alternatieve risico's voor de nationale veiligheid. Daaruit volgt een afweging tussen verschillende beleidsopties en publieke belangen, zoals tussen de mate van een efficiënte vrijemarkteconomie en economische weerbaarheid. Niet altijd zullen win-win-oplossingen bestaan die gelijktijdig welvaart en weerbaarheid opleveren. Dit geldt ook met betrekking tot andere publieke belangen: meer delving en raffinage van grondstoffen in Europa kan bijvoorbeeld botsen met het realiseren van milieudoelstellingen. Ten slotte geldt dat naast het spanningsveld tussen verschillende (mogelijk concurrerende) publieke belangen er ook "beleidsrisico's" bestaan. Beleid dat op een niet doeltreffende of doelmatige manier de weerbaarheid ondersteunt kent hoge kosten met lage baten. Voor de overheid speelt hier een identificatieprobleem, bijvoorbeeld: Voor welke goederen moet hoeveel voorraad worden aangehouden?; Werkt de dreiging van handelssancties nog voldoende of is het tijd voor *second best*-beleid?; Levert investeren in binnenlandse productie voldoende vergelijkbare producten op?; Etc. *No regret*-beleidsopties zijn daarmee vermoedelijk schaars.

In het algemeen geldt dat een veelzijdige en innovatieve economie een goede waarborg vormt tegen de geschetste economische dreigingen. Het belang van verschillende bedrijfstakken diversifieert risico's. Een concurrerende economie biedt toegang tot bepaalde technologieën en biedt mogelijk strategische relevantie.

Voor het mitigeren van hybride dreigingen, technisch falen en natuurlijke dreigingen is het belangrijk om in te (blijven) zetten op operationele capaciteiten, zoals weerbare infrastructuur, solide cybersecurity en adequate vermogen voor monitoring, detectie en bestrijding van potentiële crises.

4 Literatuur

Inleiding

Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV) (2022). *Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid*

Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV) (2024). *Trendanalyse Nationale Veiligheid 2024. Verdieping op de Trendanalyse.*

Rijksoverheid (2023). *Veiligheidsstrategie voor het Koninkrijk der Nederlanden*

Methodiek nationale veiligheid

Analistennetwerk Nationale Veiligheid (2026, maart). *Leidraad Risicobeoordeling Rijksbrede risicoanalyse Nationale Veiligheid.*

Ministerie van Algemene Zaken, Directie Risicobeheersing & Rampenbeleid (2027, december). *Risicoprofiel Curaçao 2017-2022*.

Veiligheidsregio ZHZ (2024). *Regionaal Risicoprofiel.*

Thema Economische dreigingen

Inleiding

ANV (2022a). *Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid 2022*. Verkregen via https://www.rivm.nl/nationale-veiligheid/actuele-analyses/rijksbrede-risicoanalyse-nationale-veiligheid-2022

ANV (2022b). *Themarapportage economische dreigingen*. Verkregen via https://www.rivm.nl/nationale-veiligheid/actuele-analyses/rijksbrede-risicoanalyse-nationale-veiligheid-2022

ANV (2024). *Trendanalyse Nationale Veiligheid 2024.* Verkregen via https://www.rivm.nl/nationale-veiligheid/actuele-analyses/trendanalyse-nationale-veiligheid-2024

CBA (2025). Monthly Tables 2025. *Centrale Bank van Aruba.* Verkregen via https://www.cbaruba.org/document/monthly-tables-2025

CBCS (2025). PB2025-057 Curaçao and Sint Maarten continue tourism-led growth. *Centrale Bank Curaçao & Sint Maarten.* Verkregen via https://www.centralbank.cw/publications/press-releases/2025/pb2025-057-curacao-and-sint-maarten-continue-tourism-led-growth

CBS (2026). Economie groeit in vierde kwartaal 2025 met 0,5 procent. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2026/05/economie-groeit-in-vierde-kwartaal-2025-met-0-5-procent

CBS (n.d.-a). Overheidsfinanciën; kerncijfers. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85968NED/table?dl=CF204

CBS (n.d.-b). Consumentenprijzen; prijsindex 2015=100, 1996-2025. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/83131NED/table?dl=CB48B

CBS (n.d.-c). Caribisch Nederland; consumentenprijsindex (CPI) 2017=100. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84046NED/table?dl=D26B6

CPB (2026a). Centraal Economisch Plan (CEP) 2026. Verkregen via https://www.cpb.nl/raming/centraal-economisch-plan-cep-2026
CPB (2026b). De economische impact van hogere energieprijzen door de Iranoorlog. Verkregen via https://www.cpb.nl/publicatie/de-economische-impact-van-hogere-energieprijzen-door-de-iranoorlog

Bedreiging van de knooppuntfunctie van Nederland

AIVD (2026) AIVD Jaarverslag 2025. Verkregen via https://www.aivd.nl/documenten/2026/04/23/jaarverslag-2025
AIVD & MIVD (2026). Tussen vrede en oorlog: De oorlog in Oekraïne en de Russische dreiging in Europa. Verkregen via https://www.aivd.nl/documenten/2026/02/19/tussen-vrede-en-oorlog.-de-oorlog-in-oekraine-en-de-russische-dreiging-in-europa
Algemene Rekenkamer (2022). Focus op strategische voorraden. Verkregen via https://www.rekenkamer.nl/documenten/2022/09/29/focus-op-strategische-voorraden
Betaalvereniging Nederland (2025). Factsheet Betalingsverkeer 2024. Verkregen via https://factsheet.betaalvereniging.nl/
CBCS (n.d.). Yellow Book Statistics. *Centrale Bank Curaçao & Sint Maarten.* Verkregen via https://www.centralbank.cw/statistics-dashboards/monetary-and-financial-statistics/yellow-book-statistics
Clingendael (2024a). China's strategic relevance to the port of Rotterdam. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/chinas-strategic-relevance-port-rotterdam
Clingendael (2024a). Port politics: Strategic autonomy and European ports. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/port-politics-strategic-autonomy-and-european-ports
DNB (2020). De rol en toekomst van contant geld. *Occasional Studies, Volume 18 – 2.* Verkregen via https://www.dnb.nl/media/rd4dbxw3/2020-nr2_toekomst_contant_geld.pdf
DNB (2022). Infrastructuur binnenlands betalingsverkeer (eenheden). Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/data-zoeken/#/details/retailbetalingsverkeer-kwartaal-stopgezet/dataset/9aa3c704-8e00-40b2-b075-b17e2a63de30/resource/85fa079d-2392-4d43-865c-9d44ed58c04b
DNB (2024). Terugloop cash aan kassa gestagneerd, behalve bij parkeren, bioscoop en apotheek. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/nieuws-2024/terugloop-cash-aan-kassa-gestagneerd-behalve-bij-parkeren-bioscoop-en-apotheek/
DNB (2024b). Digitale veiligheid topprioriteit in grimmig geopolitiek klimaat. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/achtergrond-2024/digitale-veiligheid-topprioriteit-in-grimmig-geopolitiek-klimaat/

DNB (2025a). Infrastructuur binnenlands betalingsverkeer in eenheden (Kwartaal). Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/data-zoeken/#/details/betalingsverkeer-kwartaal/dataset/78918cd2-9043-4418-b4fe-44bee68f2fac/resource/fbe9047b-e7aa-494e-8873-faf94c805243

DNB (2025b). Iets minder winkels accepteren cash. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/nieuws-2025/iets-minder-winkels-accepteren-cash/?ref=apolut.net

DNB (2025c). Nederlanders staan achter contant geld, ongeacht of ze het gebruiken. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/nieuws-2025/nederlanders-staan-achter-contant-geld-ongeacht-of-ze-het-gebruiken/

DNB (2026). Overzicht Financiële Stabiliteit - Voorjaar 2026. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/persbericht-2026/grotere-kans-op-cyberaanvallen-en-marktcorrecties-door-geopolitieke-onrust/

DNB & AFM (2025). Digitale afhankelijkheid in de financiële sector: risico's, weerbaarheid en Europese autonomie. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/persbericht-2025/afm-en-dnb-waarschuwen-voor-systeemrisico-s-financiele-sector-door-digitale-afhankelijkheid/

Economisch Bureau Amsterdam (2026). Kwetsbare welvaart: De naoorlogse economische geschiedenis van het Caribisch deel van het Koninkrijk. Verkregen via https://economisch-bureau.nl/nieuwsberichten/kwetsbare-welvaart-de-naoorlogse-economische-geschiedenis-van-het-koninkrijk/

FD (2024). Eén procent Windows-computers getroffen door storing. Verkregen via https://fd.nl/bedrijfsleven/1524272/een-procent-windows-computers-getroffen-door-storing

FD (2025) Om bruggen en wegen te onderhouden zijn miljarden nodig, maar het budget is platgewalst. Verkregen via https://fd.nl/economie/1573820/om-bruggen-en-wegen-te-onderhouden-zijn-miljarden-nodig-maar-het-budget-is-platgewalst

ILT (2022). Verstoringen door personeelstekorten. *Staat van 02* Verkregen via https://ilent.sitearchief.nl/?subsite=magazines-ilent#archive

KNMI (2025). Een Extreem Rapport. Verkregen via https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/een-extreem-rapport/

Maatschappelijk Overleg Betalingsverkeer (2020). Naar een nieuwe visie op contant geld in Nederland. Verkregen via https://www.dnb.nl/media/3nkfkj0d/mob-2020.pdf

Maatschappelijk Overleg Betalingsverkeer (2022). Bereikbaarheidsmonitor 2021: De bereikbaarheid en toegankelijkheid van betaaldiensten voor consumenten. Verkregen via https://www.dnb.nl/media/s1wmam23/bereikbaarheidsmonitor.pdf

Maatschappelijk Overleg Betalingsverkeer (2025). Advies MOB: Bereid je voor op drie dagen uitval 'pinnen'. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/persbericht-2025/advies-mob-bereid-je-voor-op-drie-dagen-uitval-pinnen/

MIVD (2026). Openbaar jaarverslag 2025. Verkregen via https://www.defensie.nl/documenten/2026/04/21/openbaar-jaarverslag-2025-militaire-inlichtingen--en-veiligheidsdienst

NCTV (2025). Dreigingslandschap Vitale Infrastructuur (2025). Verkregen via https://www.nctv.nl/documenten/2025/07/23/dreigingslandschap-vitale-infrastructuur
NGinfra (2024). Rapport Arbeidsschaarste 2030. Verkregen via https://www.nginfra.nl/nieuws/rapport-arbeidsschaarste-2030/
NOS (2022). Tunnel dicht door twee zieken: hoe kwetsbaar zijn onze voorzieningen?. Verkregen via https://nos.nl/artikel/2429111-tunnel-dicht-door-twee-zieken-hoe-kwetsbaar-zijn-onze-voorzieningen
NOS (2024). Computerstoring bij overheidsdiensten kwam door 'fout in softwarecode'. Verkregen via https://nos.nl/artikel/2534943-computerstoring-bij-overheidsdiensten-kwam-door-fout-in-softwarecode
SEO Economisch Onderzoek (2025). Nederlandse Innovatie Monitor 2025: Het innovatielandschap in een kwetsbare omgeving. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/nederlandse-innovatie-monitor-2025/
SEO Economisch Onderzoek, Clingendael & Stratagem (2024). Luchtvaart en open strategische autonomie; Verkenning van sterktes, afhankelijkheden en kwetsbaarheden van Nederland. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/luchtvaart-en-open-strategische-autonomie-verkenning-van-sterktes-afhankelijkheden-en-kwetsbaarheden-van-nederland/
Strategy& (2023). Toekomstige inrichting van de chartale keten. Verkregen via https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/05/31/20230228-pwc-strategy-ticket

Handelskrimp of verstoring van de internationale handel

Atlanic Council (2023). The US is relying more on China for pharmaceuticals—and vice versa. Verkregen via https://www.atlanticcouncil.org/blogs/econographics/the-us-is-relying-more-on-china-for-pharmaceuticals-and-vice-versa/
AP News (2026). Trump says he'll raise tariffs to 15 percent after Supreme Court ruling. Verkregen via https://apnews.com/article/trump-tariff-truth-social-872c8f04112a8991d8aa6ae5005767b6
Bank of England (2025). Trading blows: The exchange-rate response to tariffs and retaliations. *Staff Working Paper No. 1,139*. Verkregen via https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/working-paper/2025/trading-blows-the-exchange-rate-response-to-tariffs-and-retaliations.pdf
Bloom, N., et al. (2025). The Economic Impact of Brexit. *NBER Working Paper*. Verkregen via https://www.nber.org/system/files/working_papers/w34459/w34459.pdf
Caldara, D., et al. (2019). The Economic Effects of Trade Policy Uncertainty. *Journal of Monetary Economics*.
Carnegie (2025). The Relationship Between Chinese Debt and China’s Trade Surplus. Verkregen via https://carnegieendowment.org/posts/2025/02/the-relationship-between-chinese-debt-and-chinas-trade-surplus?lang=en

CBS (2024a). Internationaliseringsmonitor 2024-III. Verkregen via https://longreads.cbs.nl/im2024-3/
CBS (2024b). Goederenexport naar Verenigd Koninkrijk blijft achter sinds Brexit. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/37/goederenexport-naar-verenigd-koninkrijk-blijft-achter-sinds-brexit
CBS (2025a) Nederland Handelsland 2025. Verkregen via https://longreads.cbs.nl/nederland-handelsland-2025/nederlandse-verdiensten-aan-de-export/
CBS (2025b). Internationaliseringsmonitor 2025-I: Verenigde Staten. Verkregen via https://longreads.cbs.nl/im2025-1/
CBS (n.d.-a). Internationale goederenhandel; grensoverschrijding, kerncijfers. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85429NED/table?dl=CACDC
CBS (n.d.-b). Internationale handel; invoer en uitvoer van diensten naar land, kwartaal. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84765NED/table?dl=D26DC
Clingendael (2026). What China is Learning from the West's Sanctions against Russia. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/what-china-learning-wests-sanctions-against-russia
The Conversation (2025). China positions itself as a stable economic partner and alternative to 'unpredictable' Trump. Verkregen via https://theconversation.com/china-positions-itself-as-a-stable-economic-partner-and-alternative-to-unpredictable-trump-258443
CPB (2024). Kansen en kwetsbaarheden: economische verwevenheid met de VS. Verkregen via https://www.cpb.nl/kansen-en-kwetsbaarheden-economische-verwevenheid-met-de-vs
CPB (2025). Economische effecten van importheffingen. Verkregen via https://www.cpb.nl/economische-effecten-van-importheffingen
CPB (2026a). CPB Wereldhandelsmonitor januari 2026. Verkregen via https://www.cpb.nl/wereldhandelsmonitor/cpb-wereldhandelsmonitor-januari-2026
CPB (2026b). De economische impact van hogere energieprijzen door de Iranoorlog. Verkregen via https://www.cpb.nl/publicatie/de-economische-impact-van-hogere-energieprijzen-door-de-iranoorlog
CPB & CBS (2022). Economische verwevenheid met China via handel: twee kanten van een medaille. Verkregen via https://www.cpb.nl/economische-verwevenheid-met-china-via-handel-twee-kanten-van-een-medaille
Davis, S.J. (2016). An Index of Global Economic Policy Uncertainty. *Macroeconomic Review, October*.
DNB (2025a). Hoe de Amerikaanse heffingen onze economie kunnen schaden. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/nieuws-2025/hoe-de-amerikaanse-heffingen-onze-economie-kunnen-schaden/
DNB (2025b). Geen kogels maar sancties: hoe de financiële sector een onmisbare schakel werd in de internationale diplomatie. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/achtergrond-2025/geen-kogels-maar-sancties-hoe-de-financiele-sector-een-onmisbare-schakel-werd-in-de-internationale-diplomatie/

Dossier Koninkrijksrelaties (2025). Analyse: Aruba, Curaçao en Sint Maarten kwetsbaar voor handelsoorlog. Verkregen via https://dossierkoninkrijksrelaties.nl/2025/04/04/analyse-aruba-curacao-en-sint-maarten-kwetsbaar-voor-handelsoorlog/

ECB (2026). What is the untapped potential of the EU Single Market?. Verkregen via https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/articles/2026/html/ecb.ebart202508_01~2e71d52829.en.html

The Economist (2025). Near-shoring is turning eastern Europe into the new China. Verkregen via https://www.economist.com/europe/2024/09/19/near-shoring-is-turning-eastern-europe-into-the-new-china

The Economist (2026). How wars are adding hours to your flights. Verkregen via https://www.economist.com/graphic-detail/2026/03/12/how-wars-are-adding-hours-to-your-flights

Eurobarometer (2025). Standard Eurobarometer 103 - Spring 2025. Verkregen via https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3372

Europese Commissie (2025a). Joint Statement on a United States-European Union framework on an agreement on reciprocal, fair and balanced trade. Verkregen via https://policy.trade.ec.europa.eu/news/joint-statement-united-states-european-union-framework-agreement-reciprocal-fair-and-balanced-trade-2025-08-21_en

Europese Commissie (2025b). Annual Single Market and Competitiveness Report highlights challenges and opportunities to EU competitiveness. Verkregen via https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_335

Europese Commissie (2025c). The Draghi report on EU competitiveness. Verkregen via https://commission.europa.eu/topics/competitiveness/draghi-report_en

Europea Commissie (2025d). The EU-US trade deal: Restoring stability and predictability. Verkregen via https://commission.europa.eu/topics/trade/eu-us-trade-deal_en

Europese Commissie (n.d.-a). Protecting against coercion. Verkregen via https://policy.trade.ec.europa.eu/enforcement-and-protection/protecting-against-coercion_en

Europese Commissie (n.d.-b). Negotiations and agreements. Verkregen via https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/negotiations-and-agreements_en

Europese Commissie (n.d.-c). Anti-dumping measures. Verkregen via https://policy.trade.ec.europa.eu/enforcement-and-protection/trade-defence/anti-dumping-measures_en

Europese Rekenkamer (2026). Special report 13/2026: Single market for services – Commission action to remove barriers to cross-border services still insufficient. Verkregen via https://www.eca.europa.eu/en/publications/sr-2026-13

FD (2025). Trumps onvoorspelbaarheid remt Nederlandse groeibedrijven harder dan invoerheffingen zelf. Het Financieele Dagblad. Verkregen via https://fd.nl/bedrijfsleven/1577252/trumps-onvoorspelbaarheid-remt-nederlandse-groeibedrijven-harder-dan-invoerheffingen-zelf

FD (2025b). Spaanse koning zet deur open voor Chinese investeringen, tot ergernis van Brussel. Het Financieele Dagblad. Verkregen via https://fd.nl/economie/1577533/spaanse-koning-zet-deur-naar-europa-open-voor-chinese-investeringen-tot-ergernis-van-brussel

FT (2026a). The real European financial threat to America. Financial Times. Verkregen via https://www.ft.com/content/d2677229-9eda-4666-a5b2-45eed91dda13

FT (2026b). EU weighs delaying US trade deal ratification amid 'tariff chaos'. Financial Times. Verkregen via https://www.ft.com/content/269c6bf7-c3bb-450d-b77e-ed37c1344504?syn-25a6b1a6=1

Hedlund, J., et al. (2018). Quantifying transnational climate impact exposure: New perspectives on the global distribution of climate risk. Global Environmental Change, 52, 75-85.

Galiani, S., et al. (2025). Geopolitics and international trade infrastructure deterrence. Journal of Economic Behavior & Organization, 234.

IMF (2024). Europe's Choice: Policies for Growth and Resilience. Verkregen via https://www.imf.org/en/news/articles/2024/12/15/sp121624-europes-choice-policies-for-growth-and-resilience

IMF (2025) General Government Debt - Percent of GDP. Verkregen via https://www.imf.org/external/datamapper/GG_DEBT_GDP@GDD/CHN/FADGDWORLD

Institut Montaigne (2024). Local Government Debt: Adding Pressure to China's Economic Slowdown. Verkregen via https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/local-governments-debt-china-towards-banking-collapse

Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingshulp (2025) Welvaart en weerbaarheid voorop in Nederlands handelsbeleid. Verkregen via https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2025/05/28/welvaart-en-weerbaarheid-voorop-in-nederlands-handelsbeleid

SEO Economisch Onderzoek, Clingendael & Stratagem (2024). Luchtvaart en open strategische autonomie; Verkenning van sterktes, afhankelijkheden en kwetsbaarheden van Nederland. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/luchtvaart-en-open-strategische-autonomie-verkenning-van-sterktes-afhankelijkheden-en-kwetsbaarheden-van-nederland/

Pew Research (2023). People broadly view the EU favorably, both in member states and elsewhere. Verkregen via https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/10/24/people-broadly-view-the-eu-favorably-both-in-member-states-and-elsewhere/

Pew Research (2025). Opinions of the EU remain mostly favorable across 25 countries. Verkregen via https://www.pewresearch.org/short-reads/2025/09/22/opinions-of-the-eu-remain-mostly-favorable-across-25-countries/

Policy Uncertainty (n.d.). Economic Policy Uncertainty Index. Verkregen via https://www.policyuncertainty.com/

Politico (2025). Baltic nations suffering from Russia sanctions win EU relief. Verkregen via https://www.politico.eu/article/baltic-russia-sanctions-package-eu-raffaele-fitto-moscow-war-economy/

Rabobank (2025). Trumps escalerende handelsoorlog in vijf scenario's: impact op de Nederlandse economie (en breder). Verkregen via https://www.rabobank.nl/kennis/d011475085-trumps-escalerende-handelsoorlog-in-vijf-scenarios-impact-op-de-nederlandse-economie-en-breder

Reuters (2025). Japan's economy contracts for first time in six quarters on tariff hit. Verkregen via https://www.reuters.com/world/asia-pacific/japans-economy-contracts-first-time-six-quarters-2025-11-17/

Romão, P. & Oomes, N. (2025) VS kwetsbaar voor gecoördineerde vergelding in handelsoorlog. ESB. Verkregen via https://esb.nu/vs-kwetsbaar-voor-gecoordineerde-vergelding-in-handelsoorlog/

Trading Economics (n.d.). European Union Imports of pharmaceutical products from United States. Verkregen via https://tradingeconomics.com/european-union/imports/united-states/pharmaceutical-products

Trouw (2025). Naast de grillige Trump lijkt China opeens een stabiele handelspartner. Verkregen via https://www.trouw.nl/buitenland/china-slaat-terug-we-willen-geen-handelsoorlog-maar-zijn-niet-bang-om-te-vechten~b5e9ddbd/

UNCTAD (n.d.). COVID-19 and NTMs. Verkregen via https://unctad.org/topic/trade-analysis/non-tariff-measures/covid-19-and-ntms

Wereldbank (2025). China Economic Update - June 2025. Verkregen via https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/06/13/unlocking-consumption-to-sustain-growth-in-china-world-bank-economic-update

Wereldbank (n.d.). Trade (% of GDP). Verkregen via https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS

Wereldbank (n.d.-b). GDP growth (annual %) – China. Verkregen via https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=CN

WTO (2025). Report on G20 Trade Measures: Mid-October 2024 to Mid-October 2025. Verkregen via https://www.wto.org/english/news_e/news_docs/32nd_WTO_Report_on_G20_Trade_Measures.pdf

Buitenlandse inmenging bij het bedrijfsleven

AidData (2025). China's massive overseas lending portfolio shifts course, as Beijing eyes the U.S., EU, and sensitive industries. Verkregen via https://www.aiddata.org/blog/chinas-massive-overseas-lending-portfolio-shifts-course

AIVD (2024). Over de grens. Statelijke inmenging in diasporagemeenschappen in Nederland. Verkregen via https://www.aivd.nl/documenten/publicaties/2024/10/17/over-de-grens-statelijke-inmenging-in-diasporagemeenschappen-in-nederland

AIVD (2025) AIVD Jaarverslag 2024. Verkregen via https://www.aivd.nl/onderwerpen/jaarverslagen/documenten/jaarverslagen/2025/04/24/jaarverslag-2024

AIVD (2026) AIVD Jaarverslag 2025. Verkregen via https://www.aivd.nl/documenten/2026/04/23/jaarverslag-2025

AIVD, MIVD & NCTV (2022). Dreigingsbeeld Statelijke Actoren 2. Verkregen via https://www.nctv.nl/documenten/2022/11/28/dreigingsbeeld-statelijke-actoren-2

AIVD & MIVD (2026). Tussen vrede en oorlog: De oorlog in Oekraïne en de Russische dreiging in Europa. Verkregen via https://www.aivd.nl/documenten/2026/02/19/tussen-vrede-en-oorlog.-de-oorlog-in-oekraine-en-de-russische-dreiging-in-europa

CBS (2024). Mogelijke omzeiling sancties tegen Rusland door jonge, kleine bedrijven. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/50/mogelijke-omzeiling-sancties-tegen-rusland-door-jonge-kleine-bedrijven

Clingendael (2023). China's strategische relevantie voor de Rotterdamse haven. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/chinas-strategische-relevantie-voor-de-rotterdamse-haven

FD (2025a) Brief Amerikaanse ambassade over diversiteitsbeleid bedrijven schept verwarring. Het Financieele Dagblad. Verkregen via https://fd.nl/bedrijfsleven/1550675/brief-amerikaanse-ambassade-over-diversiteitsbeleid-bedrijven-schept-verwarring

FD (2025b). Grote Nederlandse beursfondsen herzien diversiteitsbeleid. Het Financieele Dagblad. Verkregen via https://fd.nl/financiele-markten/1561582/grote-nederlandse-beursfondsen-herzien-diversiteitsbeleid

FIOD (2024). Drie aanhoudingen in onderzoek naar omzeiling sanctiewetgeving. Verkregen via https://www.fiod.nl/drie-aanhoudingen-in-onderzoek-naar-omzeiling-sanctiewetgeving/

Minister van Economische Zaken (2025). Inzet Wet beschikbaarheid goederen [Kamerbrief]. Verkregen via https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2025Z18966&did=2025D44198

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2026). Jaarverslag BTI 2025. Verkregen via https://www.bureautoetsinginvesteringen.nl/actueel/nieuws/2026/04/30/jaarverslag-bti-2025

MIVD (2026). Openbaar jaarverslag 2025. Verkregen via https://www.defensie.nl/documenten/2026/04/21/openbaar-jaarverslag-2025-militaire-inlichtingen--en-veiligheidsdienst

NCTV (n.d.-a). Aanpak vitaal. Verkregen via https://www.nctv.nl/onderwerpen/vitale-infrastructuur/overzicht-vitale-processen

NCTV (n.d.-a). Wat zijn de NIS2- en CER-richtlijnen?. Verkregen via https://www.nctv.nl/onderwerpen/c/cer--en-nis2-richtlijnen/wat-zijn-de-cer-en-nis2-richtlijnen

Rademakers, R., et al. (2024). Abnormale toename export van sanctiegoederen naar 'uitwijklanden'. ESB. Verkregen via https://esb.nu/abnormale-toename-export-van-sanctiegoederen-naar-uitwijklanden/

Reuters (2025). Norway pauses wealth fund's ethical divestments. Verkregen via https://www.reuters.com/business/finance/norway-poised-pause-wealth-funds-ethical-divestments-2025-11-04/

Strategische afhankelijkheden

AIVD (2025) AIVD Jaarverslag 2024. Verkregen via https://www.aivd.nl/onderwerpen/jaarverslagen/documenten/jaarverslagen/2025/04/24/jaarverslag-2024

AIVD (2026) AIVD Jaarverslag 2025. Verkregen via https://www.aivd.nl/documenten/2026/04/23/jaarverslag-2025

AIVD, MIVD & NCTV (2022). Dreigingsbeeld Statelijke Actoren 2. Verkregen via https://www.nctv.nl/documenten/2022/11/28/dreigingsbeeld-statelijke-actoren-2

Algemene Rekenkamer (2026). Geen vangnet voor Caribisch Nederland: Gebrek aan strategische voorraden op Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Verkregen via https://www.rekenkamer.nl/actueel/nieuws/2026/05/12/geen-strategische-voorraden-bij-crisis-op-caribisch-nederland

CBS (2023). Nederland grootste importeur Chinese zonnepanelen. Verkregen via https://www.cbs.nl/item?sc_itemid=edc1a995-1b95-473c-8325-5717e6a55855

CBS (2025a) China voor 8 kritieke materialen grootste leverancier. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/40/china-voor-8-kritieke-materialen-grootste-leverancier

CBS (2025b). Nederland afhankelijker van energie uit VS, minder van Rusland. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/27/nederland-afhankelijker-van-energie-uit-vs-minder-van-rusland

CBS (n.d.-a). Aardgasbalans; aanbod en verbruik. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/86103NED/table

CBS (n.d.-b). Internationale goederenhandel; grensoverschrijding, kerncijfers. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85429NED/table?dl=D280B

Clingendael (2023). Open strategic autonomy: the digital dimension. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/open-strategic-autonomy-digital-dimension

Clingendael (2024a). China’s strategic relevance to the port of Rotterdam. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/chinas-strategic-relevance-port-rotterdam

Clingendael (2024a). Port politics: Strategic autonomy and European ports. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/port-politics-strategic-autonomy-and-european-ports

Clingendael (2025) Hoe Nederlandse bedrijven omgaan met economische veiligheid. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/hoe-nederlandse-bedrijven-omgaan-met-economische-veiligheid

CvdM (2025). Digital News Report 2025. Commissariaat voor de Media. Verkregen via https://www.cvdm.nl/nieuws/digital-news-report-nederland-2025-daling-van-nieuwsgebruik-zet-journalistiek-onder-druk/

CPB & CBS (2022). Economische verwevenheid met China via handel: twee kanten van een medaille. Verkregen via https://www.cpb.nl/economische-verwevenheid-met-china-via-handel-twee-kanten-van-een-medaille

CPB (2026). De economische impact van hogere energieprijzen door de Iranoorlog. Verkregen via https://www.cpb.nl/publicatie/de-economische-impact-van-hogere-energieprijzen-door-de-iranoorlog
CSIS (2026). China's Rare Earth Campaign Against Japan. Center for Strategic & International Studies. Verkregen via https://www.csis.org/analysis/chinas-rare-earth-campaign-against-japan
DNB (2025). Inleiding bij de presentatie van het jaarverslag 2024. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/speech-2025/inleiding-bij-de-presentatie-van-het-jaarverslag-2024/
DNB (2026). The economic consequences of defence spending. Verkregen via https://www.dnb.nl/publicaties/publicaties-onderzoek/analyse/the-economic-consequences-of-defence-spending/
DNB & AFM (2025). Digitale afhankelijkheid in de financiële sector: risico's, weerbaarheid en Europese autonomie. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/persbericht-2025/afm-en-dnb-waarschuwen-voor-systeemrisico-s-financiele-sector-door-digitale-afhankelijkheid/
EUISS (2025). Beyond Trump: Xi's price wars and weaponisation of critical raw materials threaten European prosperity. European Union Institute for Security Studies. Verkregen via https://www.iss.europa.eu/publications/commentary/beyond-trump-xis-price-wars-and-weaponisation-critical-raw-materials
Eurostat (2025). Energy self-reliance. Verkregen via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_esr__custom_18321345/default/table
Europese Commissie (2023). Study on the critical raw materials for the EU 2023. Verkregen via https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/57318397-fdd4-11ed-a05c-01aa75ed71a1
Europese Commissie (n.d.). Sanctions adopted following Russia's military aggression against Ukraine. Verkregen via https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en
GTS (2026). Een robuuste Europese aardgasvoorziening: Maatregelen om weerbaar te zijn tegen een langdurige verstoring van de aardgaslevering. Gasunie Transport Services. Verkregen via https://www.gasunietransportservices.nl/nieuws/gts-publiceert-weerbaarheidsanalyse
Houpier et al. (2025). Recessie in de VS kan Caribisch deel van Koninkrijk hard raken. ESB. Verkregen via https://esb.nu/recessie-in-de-vs-kan-caribisch-deel-van-koninkrijk-hard-raken/
IEA (2026). Global LNG Capacity Tracker. International Energy Agency. Verkregen via https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tools/global-lng-capacity-tracker
IISS (2025a). China's use of export controls. The International Institute for Strategic Studies. Verkregen via https://www.iiss.org/online-analysis/charting-china/2025/02/chinas-use-of-export-controls/
IISS (2025b). Export controls: China and the United States' use of export controls, 2010–25. The International Institute for Strategic Studies. Verkregen via https://www.iiss.org/charting-china/2025/02/chinas-use-of-export-controls/

IMF (2026). Commodity Special Feature: Market Developments and the Economics of Rare Earths. Market Developments and the Economics of Rare Earths. Verkregen via https://www.imf.org/-/media/files/publications/weo/2026/april/english/commodityspecialfeature.pdf

NOS (2026). Nederland hangt aan Amerikaans tech-infuus: 'We zitten in de houdgreep'. Verkregen via https://nos.nl/artikel/2599601-nederland-hangt-aan-amerikaans-tech-infuus-we-zitten-in-de-houdgreep

NYT (2025). How Japan Built a Rare-Earth Supply Chain Without China. The New York Times Verkregen via https://www.nytimes.com/2025/12/08/business/japan-rare-earths-lynas.html

Panon, L., et al. (2026). Inputs in distress: Geoeconomic fragmentation and firms' sourcing. European Economic Review, 187, 105355.

Reuters (2025). Exclusive: Qatar's energy minister warns EU law could stop it supplying LNG to Europe. Verkregen via https://www.reuters.com/business/energy/qatars-energy-minister-warns-eu-law-could-deter-business-europe-2025-10-16/

SEO Economisch Onderzoek (2025). Nederlandse Innovatie Monitor 2025: Het innovatielandschap in een kwetsbare omgeving. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/nederlandse-innovatie-monitor-2025/

SEO Economisch Onderzoek, Clingendael & TNO (2022). Geo-economische monitor. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/geo-economische-monitor/

SEO Economisch Onderzoek, Clingendael & Stratagem (2024). Luchtvaart en open strategische autonomie; Verkenning van sterktes, afhankelijkheden en kwetsbaarheden van Nederland. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/luchtvaart-en-open-strategische-autonomie-verkenning-van-sterktes-afhankelijkheden-en-kwetsbaarheden-van-nederland/

SIPRI (2025). Trends in International Arms Transfers, 2024. Stockholm International Peace Research Institute. Verkregen via https://www.sipri.org/publications/2025/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2024

Stratagem, SEO Economisch Onderzoek & Clingendael (2025). Drones en open strategische autonomie; Afhankelijkheden in het Nederlandse en Europese drone-ecosysteem. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/drones-en-open-strategische-autonomie-afhankelijkheden-in-het-nederlandse-en-europese-drone-ecosysteem/

Stanford HAI (2025). 2025 AI Index Report. Stanford University Human-Centered Artificial Intelligence. Verkregen via https://hai.stanford.edu/ai-index/2025-ai-index-report/economy

TNO (2025a). Leveringsonzekerheid in de maakindustrie. Verkregen via https://publications.tno.nl/publication/34644549/5KDslwWA/TNO-2025-R11355.pdf

TNO (2025b). Weerbaarheid van het energiesysteem tegen een energiecrisis: Effect van een prijsschok van fossiele energie op energie- en systeemkosten voor het huidig en toekomstig energiesysteem. Verkregen via https://publications.tno.nl/publication/34645263/wusGlJsi/TNO-2025-R11805.pdf

Wereldbank (n.d.). GDP (current US$) - European Union. Verkregen via https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=EU
WSJ (2018) Japan Hopes Rare-Earth Find Will Give It An Edge Against China. The Wall Street Journal Verkregen via https://www.wsj.com/articles/japan-hopes-rare-earth-find-will-give-it-an-edge-against-china-1523446948
WRR (2024). Aandacht voor media. Naar nieuwe waarborgen voor hun democratische functies. Verkregen via https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2024/10/03/aandacht-voor-media

Destabilisatie van het financieel systeem

AFM (2021). Liquiditeitsrisico van margin calls in maart 2020: Een analyse van derivatenportefeuilles beheerd door Nederlandse vermogensbeheerders. Verkregen via https://www.afm.nl/nl-nl/sector/actueel/2021/december/marktschokken-coronacrisis-liquiditeit-vermogensbeheerders
AFM (2024). FSC: 'Geo-economische fragmentatie vormt risico voor Nederlandse economie en financiële stabiliteit'. Verkregen via https://www.afm.nl/nl-nl/sector/actueel/2024/april/fsc-verslag
AFM (2025a) Scenario thinking crucial for capital market stability. Verkregen via https://www.afm.nl/en/sector/actueel/2025/nov/sb-deepdive-ketenafhankelijkheden
AFM (2025b). Rapportage Financiële Stabiliteit. Verkregen via https://www.afm.nl/nl-nl/sector/actueel/2025/mei/pb-rapport-financiele-stabiliteit
AFM (2025c). FSC: Operationele weerbaarheid behoeft blijvende aandacht. Verkregen via https://www.afm.nl/nl-nl/sector/actueel/2025/dec/sb-fsc-verslag-weerbaarheid
AFM (2026). Rapportage Financiële Stabiliteit. Verkregen via https://www.afm.nl/nl-nl/sector/actueel/2026/mei/pb-financiele-stabiliteit
AFM (n.d.). Invloed van klimaatverandering. Verkregen via https://www.afm.nl/nl-nl/consumenten/themas/verzekeren/klimaatverandering
Alesina et al. (1993). Central Bank Independence and Macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence. Journal of Money, Credit and Banking, 25(2), 151-162.
Barkai, S. (2020) Declining labor and capital shares. Journal of Finance, 75(5), 2421–2463.
Bauer & Lucey (2010). Is Gold a Hedge or a Safe Haven? An Analysis of Stocks, Bonds and Gold. The Financial Review, 45.
Bloomberg (2025a) The AI Spending Boom Is Massive But Not Unprecedented. Verkregen via https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2025-10-08/the-ai-spending-boom-is-massive-but-not-unprecedented
Bloomberg (2025b). The Bond Investors Threatening Trump's 'Big, Beautiful' Tax Bill. Verkregen via https://www.bloomberg.com/explainers/bond-vigilantes
CBO (2025). H.R. 1, One Big Beautiful Bill Act (Dynamic Estimate). Congressional Budget Office. Verkregen via https://www.cbo.gov/publication/61486

CBS (n.d.-a). Consumentenprijzen; CPI 2025=100, index en mutaties. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/86141NED/table?dl=CB48B
CBS (n.d.-b). Producentenprijzen (PPI); afzet-, invoer-, verbruiksprijzen, index 2021=100. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85770NED/table?dl=CB48A
CBS (n.d.-c). Faillissementen; kerncijfers. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82242NED/table?dl=26BFD
Citrini Research (2026). The 2028 Global Intelligence Crisis. Verkregen via https://www.citriniresearch.com/p/2028gic
Clingendael (2025) From Plausible Tomorrows to Prompt Action on AI. Verkregen via https://www.clingendael.org/publication/plausible-tomorrows-prompt-action-ai
Corbet et al. (2018). Exploring the Dynamic Relationships between Cryptocurrencies and Other Financial Assets. Economics Letters, 165, 28-34.
CPB (2025a). Risicorapportage financiële markten 2025. Verkregen via https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2025/05/22/cpb-risicorapportage-financiele-markten-2025
CPB (2025b). Proces van creatieve destructie verzwakt in Nederland. Verkregen via https://www.cpb.nl/publicatie/proces-van-creatieve-destructie-verzwakt-nederland
CPB (2026a). Centraal Economisch Plan (CEP) 2026. Verkregen via https://www.cpb.nl/raming/centraal-economisch-plan-cep-2026
CPB (2026b). De economische impact van hogere energieprijzen door de Iranoorlog. Verkregen via https://www.cpb.nl/publicatie/de-economische-impact-van-hogere-energieprijzen-door-de-iranoorlog
CPB (2026c). Risicorapportage financiële markten 2026. Verkregen via https://www.cpb.nl/publicatie/risicorapportage-financiele-markten-2026
DNB (2025a) Risico’s voor financiële instellingen door de blootstelling aan techaandelen. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/nieuws-2025/financiele-instellingen-beleggen-fors-in-volatiele-techaandelen/
DNB (2025b). Overzicht Financiële Stabiliteit - Najaar 2025. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/persbericht-2025/vooruitzichten-voor-financiele-stabiliteit-blijven-zorgelijk/
DNB (2026). Overzicht Financiële Stabiliteit - Voorjaar 2026. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/persbericht-2026/grotere-kans-op-cyberaanvallen-en-marktcorrecties-door-geopolitieke-onrust/
DNB (n.d.-a). Beleggingen van Nederlandse huishoudens in effecten per instrumentklasse. Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/data-zoeken/#/details/beleggingen-van-nederlandse-huishoudens-in-effecten-maand/dataset/79b0648e-1ef6-4afc-b64b-a6b7fabaf92c/resource/392316c7-134b-4f6f-808e-54eb5fc7bb58

DNB (n.d.-a). Balans van pensioenfondsen (Kwartaal). Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/data-zoeken/#/details/balans-van-pensioenfondsen-kwartaal/dataset/0c3e2b24-63e3-4b61-8d78-87fc0b3b2e2d/resource/474bcc8c-44aa-495e-aa2e-0a24644706cb
DNB (n.d.-c). Rente. Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/dashboards/rente/
DNB (n.d.-d). Eigen vermogen en solvabiliteit van verzekeraars in percentages (Solvency II; kwartaal). Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/data-zoeken/#/details/eigen-vermogen-en-solvabiliteit-van-verzekeraars-solvency-ii-kwartaal/dataset/cf88aeec-e3aa-4dff-b6b6-207c3543f463/resource/50f6120e-b21f-4e49-9082-cc1aebcb37f9
DNB (n.d.-e). Totale pensioenfondsen FTK. Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/data-zoeken/#/details/financi-le-positie-van-pensioenfondsen-kwartaal/dataset/fc8e7817-0884-4473-b822-62284b445278/resource/615b322a-9aa5-49b0-8a78-2c98b069059a
DNB (n.d.-f). Omvang en verdeling hypotheekmarkt. Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/dashboards/woninghypotheken/omvang-en-verdeling-hypotheekmarkt/
DNB (n.d.-g). Risico’s van klimaatverandering. Verkregen via https://www.dnb.nl/groene-economie/risico-s-van-klimaatverandering/
DNB (n.d.-h). Climate risks for the financial sector. Verkregen via https://www.dnb.nl/en/statistics/dashboards/sustainability-in-the-dutch-financial-sector/climate-risks-for-the-financial-sector/
DNB (n.d.-i). Verzekeraars (toezicht). Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/dashboards/verzekeraars/verzekeraars-toezicht/
DNB & AFM (2025). Digitale afhankelijkheid in de financiële sector: risico’s, weerbaarheid en Europese autonomie. Verkregen via https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/persbericht-2025/afm-en-dnb-waarschuwen-voor-systeemrisico-s-financiele-sector-door-digitale-afhankelijkheid/
Draghi, M. (2024). Future of European competitiveness. Verkregen via https://commission.europa.eu/topics/competitiveness/draghi-report_en
ECB (2025a). Financial Stability Review, November 2025. Verkregen via https://www.ecb.europa.eu/press/financial-stability-publications/fsr/html/ecb.fsr202511~263b5810d4.en.html#toc2
ECB (2025b). Just another crypto boom? Mind the blind spots. Financial Stability Review. Verkregen via https://www.ecb.europa.eu/press/financial-stability-publications/fsr/special/html/ecb.fsrart202505_01~62255f2625.en.html
ECB (2026). Financial Stability Review, May 2026. Verkregen via https://www.ecb.europa.eu/press/financial-stability-publications/fsr/html/ecb.fsr202605~50566915a7.en.html#toc2
https://www.ecb.europa.eu/press/financial-stability-publications/fsr/html/ecb.fsr202605~50566915a7.en.html#toc2

ECB (n.d.-a). CET1 (Common equity Tier 1) ratio, Significant institutions, Netherlands, Quarterly. Verkregen via https://data.ecb.europa.eu/data/datasets/SUP/SUP.Q.NL.W0._Z.I4008._T.SII._Z._Z._Z.PCT.C

ECB (n.d.-b). US dollar (USD). Verkregen via https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-usd.en.html

The Economist (2025a). How much wealth an AI stockmarket crash could destroy. Verkregen via https://www.economist.com/interactive/graphic-detail/2025/11/05/how-much-wealth-would-be-destroyed-by-an-ai-stockmarket-crash

The Economist (2025b). Recessions have become ultra-rare. That is storing up trouble. Verkregen via https://www.economist.com/finance-and-economics/2025/11/10/recessions-have-become-ultra-rare-that-is-storing-up-trouble

The Economist (2026) A viral research note on AI gets its economics wrong. Verkregen via https://www.economist.com/finance-and-economics/2026/02/25/a-viral-research-note-on-ai-gets-its-economics-wrong

Eurostat (n.d.-a). Government deficit/surplus, debt and associated data. Verkregen via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/6014d91d-785a-45e9-a327-8e60ed711441?lang=en&createdAt=2025-11-11T15:10:24Z

Eurostat (n.d.-b). House price index (2015 = 100) - quarterly data. Verkregen via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/prc_hpi_q__custom_19252734/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=558a4d28-edd8-48bb-b1dc-b0a3e3146e25&c=1765208902000

FD (2025). Verwachte koerswijziging centrale banken stuwt lange rente. Het Financieele Dagblad. Verkregen via https://fd.nl/financiele-markten/1580281/verwachte-koerswijziging-centrale-banken-stuwt-lange-rente-op

FD (2026). Volgende crisis nog lastiger te voorspellen door gebrek aan data private markten. Verkregen via https://fd.nl/financiele-markten/1586942/volgende-crisis-nog-lastiger-te-voorspellen-door-gebrek-aan-data-private-markten

FSC (2025). Verslag Financieel Stabiliteitscomité 9 juli 2025. Financieel Stabiliteitscomité. Verkregen via https://www.financieelstabiliteitscomite.nl/media/5lgll2ih/verslag-fsc-9-juli-2025-concept-versie-16-juli.pdf

FT (2025) The new markets for AI data. Financial Times. Verkregen via https://www.ft.com/content/625b0a98-a68d-49b6-b063-2179e3cb77f0

IMF (2024). A New Measure of Central Bank Independence. International Monetary Fund, IMF Working Paper No. 2024/035. Verkregen via https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2024/02/23/a-new-measure-of-central-bank-independence-545270

Van ‘t Klooster, E.L., & Teulings, C.N. (2024) Monopolistic price-setting behavior of information technology firms. Economics of Innovation and New Technology, 33(3), 417–435.

Koopman, E., & Oude Voshaar, P. (2025). Verwevenheid overheden en banken licht afgenomen sinds eurocrisis. ESB. Verkregen via https://esb.nu/verwevenheid-overheden-en-banken-licht-afgenomen-sinds-eurocrisis/

Letta, E. (2024). Enrico Letta's Report on the Future of the Single Market. Verkregen via https://single-market-economy.ec.europa.eu/news/enrico-lettas-report-future-single-market-2024-04-10_en

PBL (2026). Voorbij de risico's: keuzes voor een klimaatbestendige leefomgeving. Verkregen via https://www.pbl.nl/publicaties/voorbij-de-risicos-keuzes-voor-een-klimaatbestendige-leefomgeving

Stanford HAI (2025). 2025 AI Index Report. Stanford University Human-Centered Artificial Intelligence. Verkregen via https://hai.stanford.edu/ai-index/2025-ai-index-report/economy

US Treasury (n.d.). Table 5: Major Foreign Holders of Treasury Securities. Verkregen via https://ticdata.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/tic/Documents/slt_table5.html

WRR (2024). Europese vergrijzing in het vizier. Omgaan met pensioen- en begrotingsrisico's. Verkregen via https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2024/09/25/europese-vergrijzing-in-het-vizier

Slotbeschouwing

AIVD (2026) AIVD Jaarverslag 2025. Verkregen via https://www.aivd.nl/documenten/2026/04/23/jaarverslag-2025

AIVD, MIVD & NCTV (2022). Dreigingsbeeld Statelijke Actoren 2. Verkregen via https://www.nctv.nl/documenten/2022/11/28/dreigingsbeeld-statelijke-actoren-2

AIVD & MIVD (2026). Tussen vrede en oorlog: De oorlog in Oekraïne en de Russische dreiging in Europa. Verkregen via https://www.aivd.nl/documenten/2026/02/19/tussen-vrede-en-oorlog.-de-oorlog-in-oekraine-en-de-russische-dreiging-in-europa

CBS (2026) Economie groeit in vierde kwartaal 2025 met 0,5 procent. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2026/05/economie-groeit-in-vierde-kwartaal-2025-met-0-5-procent

CBS (n.d.). Overheidsfinanciën; kerncijfers. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85968NED/table?dl=CF204

CPB (2026). Centraal Economisch Plan (CEP) 2026. Verkregen via https://www.cpb.nl/raming/centraal-economisch-plan-cep-2026

MIVD (2026). Openbaar jaarverslag 2025. Verkregen via https://www.defensie.nl/documenten/2026/04/21/openbaar-jaarverslag-2025-militaire-inlichtingen--en-veiligheidsdienst

Bijlage 1 Samenstelling Analistennetwerk Nationale Veiligheid

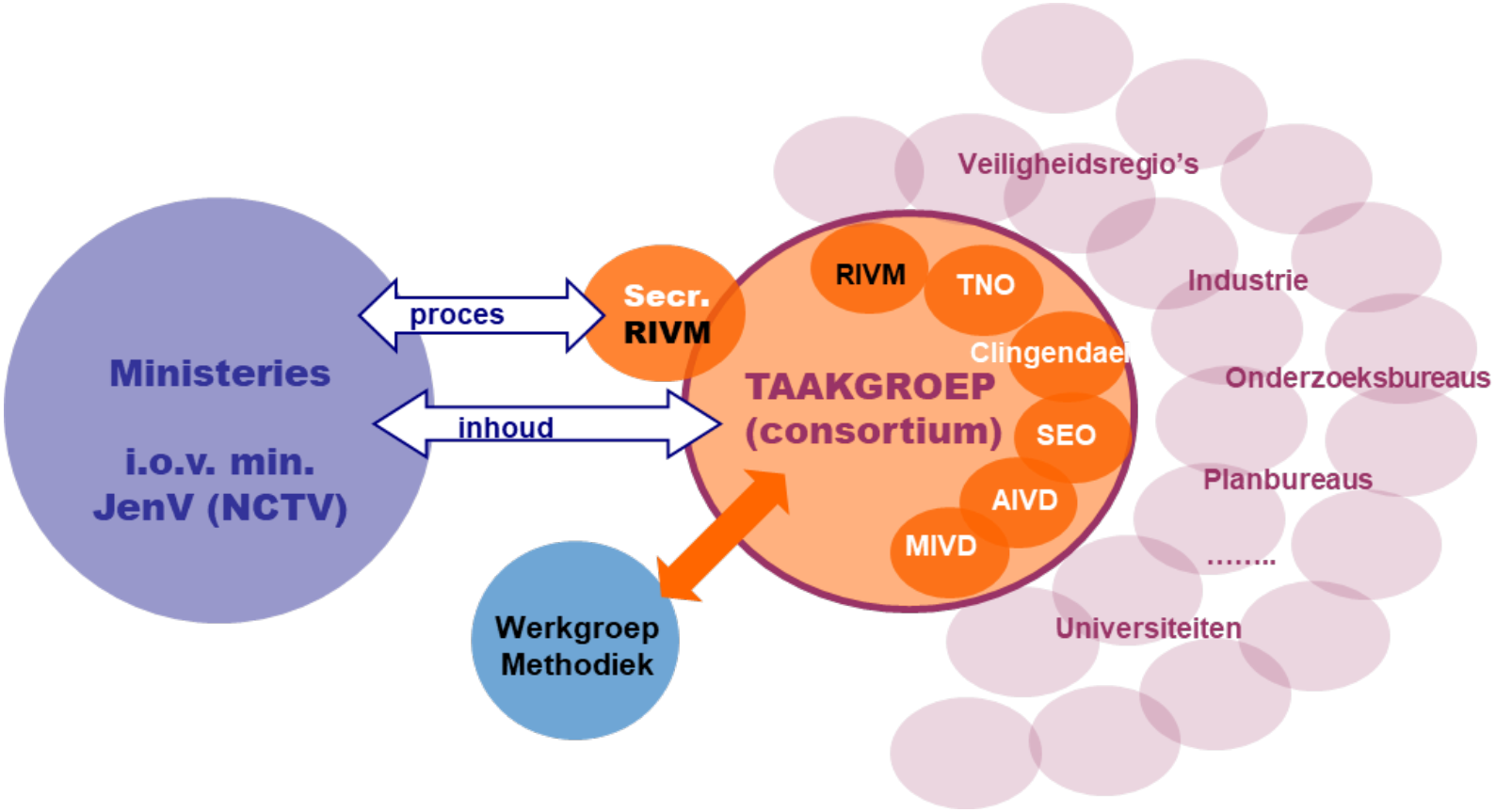

Analistennetwerk Nationale Veiligheid

Dit is een uitgave van:

Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM)
Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO)
Stichting Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' (Clingendael)
SEO Economisch Onderzoek (SEO)
Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD)
Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD)

juli 2026